6.2

22

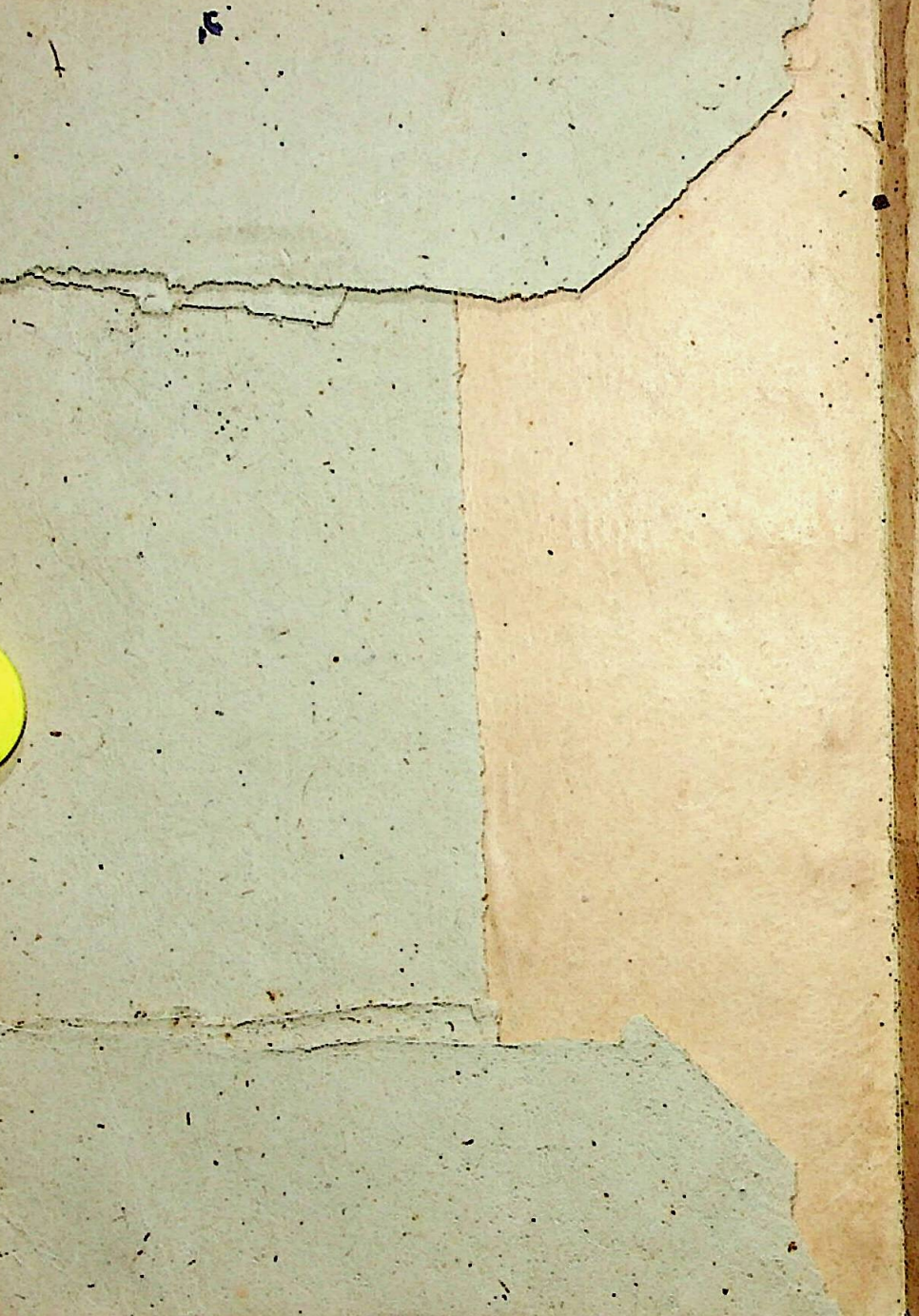

Lalpatrau L. Mehta

7-2-53. Sat

Ahmedabad

૨૨ વ

'સસ્તું સાહિત્ય એટલે ઊંચામાં ઊંચું સાહિત્ય'

અવધૂત ગીતા

(ભગવાન દત્તાત્રેય પ્રણીત)

અનુવાદકો :
શાસ્ત્રી ગિરિજાશંકર મયાશંકર
શાસ્ત્રી પ્રતાપરાય પ્રભારામ ભટ્ટ

ત્રિભુ અખંડાનંદની પ્રસાદી
સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
ઠે ભદ્ર પાસે અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ મુંબઇ ૨

સવા રૂપિયો

આવૃત્તિ : બીજી
સંવત : ૨૦૦૩
પ્રત : ૪૫૦૦

[સર્વ હક્ક પ્રકાશક સંસ્થાને સ્વાધીન છે.]

મુદ્રક અને પ્રકાશક :
ત્રિભુવનદાસ ક૦ ઠક્કર,
સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય,
રાયખડ :: અમદાવાદ

ૐ કાશી. મંગળવાર. ૧૬-૮-૫૮

શ્રાવણ કૃષ્ણ-૧૩. સં. ૨૦૧૨.

કેવળ શાસ્ત્ર માહિત્ય, ન કર્તવ્યો વિનિશ્ચયઃ
યુક્તિહિન વિચારેણ, ધર્મ હાનિઃ પ્રજાયતે.

નિવેદન

આ પુસ્તકની ૧લી આવૃત્તિ સં. ૨૦૦૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલી. અને તેનો અનુવાદ શાસ્ત્રી પ્રતાપરાય પ્રજારામ ભટ્ટે કરેલો. આ બીજી આવૃત્તિ વધુ સરળ અને ભાવવાહી બને એ માટે શાસ્ત્રી ગિરિજાશંકર મયાશંકરે એમાં ઘણા સુધારાવધારા કરી આપ્યા તે આમાં લેવાયા છે. આમ આ બીજી આવૃત્તિ તદ્દન નવા સ્વરૂપે જ પ્રસિદ્ધ થાય છે. આગલી આવૃત્તિના નિવેદનમાં જે વિચાર દર્શાવેલા તે ફરી અહીં નીચે અવતરણમાં આપ્યા છે.

" અદ્વૈત એ અધ્યાત્મવિદ્યાનું છેલ્લું પગથિયું છે. ત્યાં પહોંચ્યા પછી બીજાં સાધનો બિનજરૂરી થઈ જાય છે; પણ તે ઈશ્વરના અનુગ્રહથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. એ મહાન સત્ય આ ગીતાના પ્રથમ શ્લોકમાં જ કહેલું છે. અદ્વૈત એટલે ઈશ્વર સાથેની એકતા--એ વિચારથી ભડકવાની જરૂર નથી. ભક્તિની એ પરાકાષ્ઠા છે અને તે ગીતામાં પણ બતાવવામાં આવી છે. જે શાશ્વત અવ્યય પદ પરમેશ્વરના પ્રસાદથી મળે છે તે જ આ:—

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरम्॥

ગીતા અ. ૧૮, શ્લો. ૫૫

"અર્થાત્ હું જેટલો (પરિમાણવાળો) તથા જે (સ્વરૂપવાળો) છું તેવા મને (જ્ઞાની) ભક્તિ વડે યથાર્થ જાણે છે; એમ મને તત્ત્વથી જાણીને તે પછી મારામાં પ્રવેશે છે.

"આમ ઈશ્વરમાં પ્રવેશ કરવો એ જ અદ્વૈતની ભાવનાનું ફળ છે; એટલે ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ વગેરે સાધનો જુદાંજુદાં હોઈ એ સર્વનું અંતિમ ધ્યેય તો એક જ છે.

"યોગવિદ્યા–બ્રહ્મવિદ્યાના સાહિત્યમાં અગ્રસ્થાન ધરાવનાર, આધારભૂત અને સર્વમાન્ય એવા આ પુસ્તક 'અવધૂત ગીતા'નું પ્રકાશન કરતાં અમને હર્ષ થાય છે. વિષય કઠિન છે, પણ જેઓ અભ્યાસ અને ધ્યાનથી મચ્યા રહે છે તેને ઈશ્વર–જેમ તુકારામ મહારાજ કહે છે તેમ–'હાથ પકડીને' આગળ લઈ જાય છે.

"ભગવાન દત્તાત્રેય (અવધૂત) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રિપુટીના અંશાવતાર મનાયા છે. તે મહાન ઋષિ હતા. સમર્થ શિક્ષક હતા. છેવટની જ વાતો તેમણે આ ગ્રંથમાં ઉપદેશી છે; તે જગતમાં આધ્યાત્મિક વિષયોમાં ગોથાં ખાતા મુમુક્ષુઓને સન્માર્ગે લઈ જવાની તેમની દયા અને અનુકમ્પાનું પરિણામ છે.

"શ્રીમદ્ ભાગવતના ત્રીજા અધ્યાયમાં દત્તાત્રેય (જે અવધૂત તરીકે પણ જાહેર થયેલા છે) તેમને માટે લખ્યું છે, કે 'છઠ્ઠા અવતારમાં અત્રિ ઋષિની પ્રાર્થનાને લીધે અનસૂયાથી તેમના પુત્રરૂપે (દત્તાત્રેય તરીકે) ઉત્પન્ન થયા અને અલર્ક રાજાને તથા પ્રહ્લાદ વગેરેને આત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો.'

"આ ઉપદેશ એ જ આ 'અવધૂત ગીતા' છે, એમ અમારું માનવું છે. દત્તાત્રેય (છઠ્ઠો અવતાર), મત્સ્ય (દસમો), વારાહ (અગિયારમો), નૃસિંહ (ચૌદમો), વામન (પંદરમો), એનાથી પણ

ઘણા કાળ પહેલાંનો હતો. વ્યાસ (સત્તરમો), રામચંદ્ર (અઢારમો), કૃષ્ણ (વીસમો) અને બુદ્ધ (એકવીસમો) એ સર્વ તો પછીથી ઘણે સમયે થયા, એમ ભાગવતમાં વર્ણન આપેલું છે; એટલે ધર્મશાસ્ત્રોમાં અત્યંત પ્રાચીન અને આદિ શિક્ષણ 'અવધૂત ગીતા'નું છે એમ કહી શકાય.

× × × ×

"કાલીકમલીવાળા સ્વામી વિશુદ્ધાનંદજીના 'પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ' નામના ગ્રંથમાં 'પ્રહ્લાદ આખ્યાન' નામનું પ્રકરણ આવા જ ઉપદેશોથી ભરેલું છે; અને અવધૂતે પ્રહ્લાદને આપેલું શિક્ષણ તેમાં આલેખેલું છે. આ સંવાદો કલ્પિત છે, ઐતિહાસિક નથી; પણ વેદાંતશાસ્ત્રના પારંગત યોગીએ લખેલા છે અને તે ઉપયોગી હોવાથી તેમાંથી થોડોક ભાગ આ ગ્રંથની છેવટે પરિશિષ્ટ રૂપે આપ્યો છે, તે જિજ્ઞાસુઓને ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે."

× × × ×

મુંબઈ,
તા. ૧૪-૧૦-'૪૭

સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ વતી
મનુ સૂબેદાર (પ્રમુખ)

પ્રસ્તાવના

लब्ध्वा सुदुर्लभमिदं बहुसम्भवान्ते
मानुष्यमर्थदमनित्यमपीह लोके।
तूर्णं यतेत न पतेदनुमृत्यु यावन्
निःश्रेयसाय विषयः खलु सर्वतः स्यात्॥

(શ્રીમદ્ ભાગવત સ્કંધ ૧૧, અ. ૯, શ્લોક ૨૯.)

અર્થ—ઘણા જન્મોના અંતે આ મનુષ્યદેહ મળે છે, જે મનુષ્યદેહ નાશવંત હોવા છતાં પણ પુરુષાર્થ આપનાર છે, તેને સ્વેચ્છાથી સંપાદન કરી ધીર પુરુષે તે દેહ જ્યાં સુધી પડે નહિ, ત્યાં સુધીમાં જલદીથી કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવો. વિષયનું સુખ તો પશુ, પંખી વગેરેના જન્મોમાં પણ મળે છે, તે સારુ પ્રયત્ન કરવો નહિ.

પ્રભાસક્ષેત્રમાં યાદવાસ્થળી થયા પછી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું અવતારકાર્ય પૂર્ણ થતાં, સ્વધામમાં પધારતા હતા. તે સમયે પોતાના પરમ ભક્ત ઉદ્ધવજીને ઉપર જણાવેલો છેલ્લો ઉપદેશ આપતાં કહેલું, કે 'પશુ વગેરેના શરીરમાં પણ હિત તથા અહિત સમજવા માટે જીવ પોતે જ પોતાનો ગુરુ બને છે. મનુષ્યો તો પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન-પ્રમાણો વડે પોતાનું હિતાહિત તરત સમજી શકે છે. મનુષ્ય પોતે જ પોતાને વિષયવાસનામાંથી બહાર કાઢી શકે છે. તેને ગુરુના ઉપદેશની કંઈ જરૂર રહેતી નથી. સંશય અને વિપરીત વાસના દૂર થઈ જતાં જ પોતાની મેળે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય છે.' એ પ્રમાણે દત્તાત્રેયે પોતે પોતાની મેળે જ પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ આદિ ચરાચર પદાર્થોનું બારીક નિરીક્ષણ કરી તેને પોતાના ગુરુ માનીને, તેઓના અનુકરણીય શ્રેષ્ઠ ગુણો ગ્રહણ કરીને પરમાત્મજ્ઞાનપૂર્વક

અવધૂતની પદવી પ્રાપ્ત કરી હતી.

આ અમૃતમય ઉપદેશમાં ભવબંધનમાંથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સુંદર માર્ગદર્શન છે. તેવું જ પણ વિશેષ માર્ગદર્શન અને બ્રહ્મપ્રાપ્તિનો સુનિશ્ચિત ઉપાય આ અવધૂતગીતામાં દત્તગુરુએ સર્વલોકહિતાર્થે સારી પેઠે સમજાવેલ છે. જે પ્રત્યેક પાઠકને ગ્રંથનો મનન કરતાં અનુભવમાં આવ્યા વગર રહેશે નહિ.

અવધૂત ગીતા એટલે અવધૂતે ગાયેલી ગીતા. અવધૂત એટલે જગતની સર્વ જંજાળોને છેદીભેદીને બિલકુલ મુક્ત થયેલો મસ્ત ફકીર. અવધૂત કોને કહેવો અને તેનાં લક્ષણો શાં? તેનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ આ ગીતાના આઠમા અધ્યાયના છઠ્ઠાથી લઈ નવમા શ્લોકમાં આપવામાં આવેલ છે, તે ઉપરાંત 'શ્રી અવધૂત ઉપનિષદ્'માં નીચે પ્રમાણે લાક્ષણિક વ્યાખ્યા આપેલી છે—

अक्षरत्वाद् वरेण्यत्वाद् धूतसंसारबन्धनात् ।
तत्त्वमस्यर्थसिद्धत्वाद् अवधूतोऽभिधीयते ॥ १ ॥
यो विलंघ्याश्रमान्वर्णानात्मन्येव स्थितः पुमान् ।
अतिवर्णाश्रमी योगी अवधूतः स उच्यते ॥ २ ॥

અર્થ—અક્ષરપણાથી અર્થાત્ અવિનાશીપણાથી આત્મસ્વરૂપ શિવ-વિષ્ણુસ્વરૂપ બની જવાના કારણે, વરેણ્યપણાથી અર્થાત્ પસંદ કરવા યોગ્ય અતિ ઊંચી જ્ઞાનદશાની પ્રાપ્તિ થવાના કારણે સંસારનાં સર્વ બંધનોને ફગાવી દઈને મસ્તરામ બની જવાના કારણે, અને '**तत्त्वमसि**। તે તું છે' અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપ ચેતનબ્રહ્મ તે તું જ છે, એવા અર્થજ્ઞાનની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાના કારણે અવધૂત કહેવાય છે? ૧ જે પુરુષ વર્ણોના તથા આશ્રમોના ધર્મોને ઓળંગીને પોતાના આત્મામાં સ્થિત થયેલો છે, એવા વર્ણો તથા આશ્રમોના ભેદોની પાર નીકળી ગયેલો, આત્મજ્ઞાનમાં જોડાયલો જોગી અવધૂત કહેવાય છે.૨

આ અવધૂત ગીતા જ્ઞાનમસ્ત કેવલ બ્રહ્મનિષ્ઠ ભગવાન

દત્તાત્રેયજીએ ગાયેલી–કહેલી હોવાથી તેમના જેવા બ્રહ્માનંદના રંગે રંગાયલા અવધૂતપદવીની પ્રાપ્તિ સારુ પ્રયત્નપરાયણ યતિઓ માટેની સાધન–જ્ઞાન–સામગ્રીથી ભરપૂર હોય તેમાં નવાઈ નથી. સંસારી જીવોએ કોઈ કોઈ સ્થાને નારીનિંદા વગેરે પોતાને અરુચિકર ભાસતા ઉપદેશોનું સમાધાન, ગ્રંથયોજના મૂળ કોના માટે છે તેનો વિચાર કરી મેળવી લેવા વિનતિ છે.

આ ગીતાના કહેનાર દત્તાત્રેય સ્વામી, મહર્ષિ અત્રિ તથા અને માતા અનસૂયાના પુત્ર થાય. તેઓ વિષ્ણુના અવતાર ગણાય છે, તેમણે માતાપિતાની અનન્ય ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ તેમને ત્યાં અવતાર ધારણ કર્યો હતો. જેના પિતા ત્રણ ગુણથી પર હોય અને માતાજી અનસૂયા એટલે ખાર–દ્વેષથી રહિત હોય, તેને ત્યાં દત્ત એટલે જેણે સઘળું આપી દીધેલ છે–ત્યાગી દીધેલ છે–એવો મહાજ્ઞાની અવતારી પુત્ર જન્મે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. એ મહાપુરુષ જગતના જડચેતન પદાર્થો પાસેથી જ્યાં જ્યાંથી જે જે અનુસરણીય ગુણ દેખાયો, ત્યાં ત્યાંથી તે તે ગુણ નિરભિમાનપણે સંપાદન કરી, અવધૂત પદવીને પહોંચી, સર્વ લોકોના કલ્યાણ માટે જ્ઞાનનો નિત્ય ઉપદેશ કરતા સર્વત્ર વિચરતા હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના વંશના મૂળ પુરુષ યદુરાજાને તેમણે તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ આપી સંસારની મૃગતૃષ્ણામાંથી મુક્ત કર્યા હતા. તેની અતિ સુબોધક કથા, શ્રીમદ્ ભાગવતના એકાદશ-સ્કંધના સાતમા, આઠમા તથા નવમા અધ્યાયોમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે સ્વમુખથી નિજ ભક્ત ઉદ્ધવજીને કહેલી છે, તે જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાં જોઈ લેવી. 'દત્તાત્રેયજીએ 'उद्धरेदात्मनात्मानम्। આત્માનો ઉદ્ધાર આત્મા વડે કરવો' એ સિદ્ધાંતને અનુસરીને પરવશતાનો ત્યાગ કરી, સ્વાશ્રયીપણાથી પોતાના જ આત્મબળે આત્મજ્ઞાનમાં કેવી રીતે પ્રગતિ પ્રાપ્ત કરી તેની કથા જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓએ અવશ્ય જાણવા યોગ્ય છે; એટલું જ નહિ પણ તે કથા બ્રહ્મજ્ઞાનનો માર્ગ બહુ અંશે સરળ કરી આપનારી પણ છે.

આ દત્તાત્રેય ભગવાનનું મુખ્ય ધામ આપણા ગુજરાતના સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં આવેલા ગિરનાર પર્વત ઉપર છે.* ગિરનારના મથાળે પહોંચ્યા પછી મોટું શિખર અંબાજી માતાનું આવે છે. તે મૂકીને આગળ વધતાં સર્વથી ઊંચું બીજું શિખર અવધૂત ગોરક્ષનાથજીનું આવે છે; ત્યાંથી આગળ જતાં જાણે કે પર્વતને ભેદીને લગભગ એકદમ સીધું આકાશમાં ઊંચું ઊભેલું દત્તગુરુનું શિખર દેખાય છે. તે શિખર પર આ અવધૂત ગીતાના કહેનાર ગુરુ દત્તાત્રેયનાં પગલાં એક નાની સરખી ડેરીમાં છે. શિખરની નીચેના ભાગમાં એકબાજુ પર દત્તના કમંડલુ સરખો કમંડલકુંડ આવેલો છે. શિખર ઉપરનો ચઢાવ બહુ જ સીધો હોવાથી ઉપર ચઢનારને જરા નજરચૂક થતાં અથવા પવનના સખત ઝપાટાથી નીચે ખાઈમાં ગબડી પડવાનો ભય પ્રતિપળે રહે છે. તે છતાં અસંખ્ય યાત્રાળુઓ હૃદયના ભરપૂર ભક્તિભાવ સાથે, ભારતવર્ષના ભિન્નભિન્ન ભાગોમાંથી પરિશ્રમની પરવા નહિ કરતાં એ ઉત્તુંગ શિખર 'જય ગિરનારી,' 'બમ્ ગિરનારી,' 'ગિરનારી ભરાંસા ભારી' વગેરે ગર્જનાઓ કરતા દત્ત ગુરુની પાદુકાઓનાં દર્શનપૂજન માટે ચાલ્યા આવે છે; એટલું જ નહિ પણ દર વર્ષે કાર્તિક સુદ એકાદશી (દેવદિવાળી)થી પૂર્ણિમા સુધી આસપાસની લીલી ખીણોના રળિયામણા વનપ્રદેશોમાં ફરીને દત્તધામ ગિરનારની પરિક્રમા કરીને લાખો યાત્રાળુઓ પોતાનો જન્મારો સફળ થયો એમ માને છે. આ ભાષાંતર કરનારે સાધુ, સંતો, જોગી મહાત્માઓને—

ગંગા ન્હાય ન ગોમતી, ચઢે ન ગઢ ગિરનાર,
તીનોં પન ઐસે ગયે, ગયે જમાનો હાર.

એમ બોલતા પોતાનો જન્મારો હારી ન જતાં જીતી જવાય તે સારુ

---

* એ સિવાય કાશ્મીર તેમ જ નાસિક પાસે પણ દત્તનાં સ્થાનો છે. મહારાષ્ટ્રમાં દત્તભક્તિનો પ્રચાર ઘણો જોવામાં આવે છે.

ગિરનાર પર હર્ષના આવેશમાં ચઢતા અનેકવાર જોયા છે.

પૂર્ણપુરુષોત્તમ, પૂર્ણાવતારી સર્વશ્રેષ્ઠતમ સૌરાષ્ટ્રવાસી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પોતાના મૂળ પુરુષ યદુ રાજાને સદુપદેશ આપી તારનાર બીજા સૌરાષ્ટ્રવાસી, અવતારી, અવધૂત દત્તાત્રેયજી પ્રતિ ઉદ્ધવજીનું ધ્યાન આકર્ષી, ગિરનારી ગુરુનું અનુકરણ કરી, ગુણગ્રાહક બની, જગતના સર્વ પ્રાણીપદાર્થો પાસેથી જ્ઞાન સંપાદન કરી, સંસારના સઘળા સંબંધોના પૂર્ણ પરિત્યાગપૂર્વક પૃથ્વી પર પર્યટન કરતા રહેવાનો ઉદ્ધવજીને છેવટનો ઉપદેશ આપ્યો, તે પ્રભાસ પ્રદેશ પણ ગિરનારથી આગળ, સમુદ્રતટ પર સૌરાષ્ટ્રમાં જ આવેલો છે.

ગિરનારી ગુરુની આ અવધૂત ગીતાનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરવાનું કાર્ય મારા જેવા દત્તગુરુની છાયામાં ગિરનાર સમીપ રહેનાર, એક સૌરાષ્ટ્રવાસીને અનાયાસે આવી મળ્યું; તેમાં એ બંને પ્રાચીન, સોરઠી, અવતારી મહાવિભૂતિઓનો સંકેત અને કૃપા. તેઓના ચરણના શરણભાવથી, આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવા બનતી કાળજી રાખીને યત્ન કરેલ છે; છતાં પુસ્તકની અસલ પ્રતોમાં ઘણે ઠેકાણે પાઠોમાં ફરક હોવાને કારણે, તથા વ્યાકરણદોષના કારણે અને ભાષા બહુ જગ્યાએ સૂત્રરૂપ હોવાના કારણે, તેમ જ આત્મજ્ઞાનનો વિષય અતિ ગહન હોઈ વાણી-મનથી અતીત હોવાના કારણે, કેટલેક ઠેકાણે ભાષાંતરમાં સ્ખલન થઈ જવા સંભવ રહે છે. તેવાં સ્ખલનો સારુ સુજ્ઞ પાઠકોની ક્ષમા યાચતો, તથા—

दत्तः स्वात्मापि येनेह स्वभक्तायात्रये मुदा ।
दत्तात्रेयोऽवधूतोऽव्यात्सर्वानस्मान्गुरुः सदा ॥

જે દત્તે પોતાનો આત્મા પણ પોતાના ભક્ત અત્રિને આનંદ સહિત આપી દીધો તે ગિરનારી ગુરુ દત્તાત્રેય અવધૂત આપણું સર્વનું અહર્નિશ રક્ષણ કરો, એ અભ્યર્થના સાથે વિરમતો—

શાસ્ત્રી પ્રતાપરાય પ્રજારામ ભટ્ટ

આમ સાહિત્યશ્રેણી

જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય-વર્ધક અને નિર્દોષ આનંદ મેળવી શકાય તેવું સાહિત્ય જૂજ કિંમતમાં પૂરું પાડવાના ઉદ્દેશથી, નાની પુસ્તિકાઓ પ્રસિદ્ધ કરવાનું શરૂ કર્યું છે. ગરીબ પણ સંસ્કારી વર્ગ પોતાની ગુંજાશ પ્રમાણે નાની શી લાયબ્રેરી વસાવી શકે એવો આશય છે. સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭ સુધીમાં નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છેઃ

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન

ધીરા ભગતનાં પદો-સં. હુંગરશી ધરમશી સંપટ	૮૦	૦-૪	૦-૧
ભોળા ભગતના ચાબખા-સં. ,, ,, ,,	૯૬	૦-૬	૦-૧
શિવમહિમ્નઃ સ્તોત્રમ્-મૂળ શ્લોક, અન્વય, અર્થ અને ટિપ્પણ સહિત	૫૬	૦-૩	૦-૧
શ્રમણ નારદ ને પાંડુ ઝવેરી-અનુઃ પદ્માવતી દેસાઈઃ	૫૨	૦-૩	૦-૧
તંત્રની સાધના-લે૦ આચાર્ય શ્રીક્ષિતિમોહન સેનઃ	૭૨	૦-૪	૦-૧
ગીતાસાર-કાકા કાલેલકરઃ ગીતાનું સંક્ષિપ્ત દોહન	૮૦	૦-૪	૦-૧
ગીતાપોથી-ભગવદ્ગીતાની બાળપોથી-કર્મયોગના ૧૨૫ શ્લોકો, અર્થ તથા વિસ્તૃત સમજૂતી સાથે	૧૦૪	૦-૬	૦-૧
ગીતાસંકલનઃ-સં૦ શ્રી. રમણ મહર્ષિ : બીજાં ત્રણ સંકલનો સાથે	૫૨	૦-૩	૦-૧
પ્રેમપંથ-લે૦ ગાંધીજીઃ	૬૪	૦-૩	૦-૧
મણિરત્નમાળા-શંકરાચાર્ય : સરળ અર્થ શ્લોકો સાથે	૧૬	૦-૧॥	૦-૧
જ્ઞાન અને કર્મ-લે૦ સ્વામી અદ્વૈતાનંદઃ ...	૭૨	૦-૩	૦-૧
પરમ પુરુષાર્થ-લે૦ ,, ,, : માનવજીવનનો ઉદ્દેશ	૧૨૦	૦-૬	૦-૧
આર્ય, બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોનો સમન્વય-લે૦ પંડિત બહેચરદાસ દોશીઃ...	૪૮	૦-૩	૦-૧
નારદનાં ભક્તિસૂત્રો-મૂળ શ્લોકો, અર્થ તથા વિવેચન સાથે	૬૪	૦-૩	૦-૧
જ્ઞાનનાં ઝરણાં-(આવૃત્તિ ૨ જી) લે૦ સ્વામી માધવતીર્થ :	૬૪	૦-૩	૦-૧
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-(૧૨ ને ૧૫ અધ્યાય) શ્લોકો તથા અર્થ સાથે...	૪૮	૦-૩	૦-૧

શ્રીરામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ–અનેક રસપ્રદ બોધક પ્રસંગો–ઉપદેશો	૯૬	૦–૬	૦–૧
શ્રીરામકૃષ્ણ ઉપદેશ–બોધદાયક ઉપદેશો ...	૮૮	૦–૫	૦–૧
વિચારસૂર્યોદય–સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી: ...	૬૦	૦–૩	૦–૧
કણ્ઠાભરણમ્–મુખપાઠ કરવા યોગ્ય પ્રાર્થનામંત્રો–અર્થ સાથે	૬૪	૦–૩	૦–૧
ઉચ્ચ જીવન–ડૉ. હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ: (આ.૫મી)	૫૬	૦–૩	૦–૧
ધ્યાન અને જ્ઞાન–લે૦ સ્વામી માધવતીર્થ નવી આવૃત્તિ	૪૮	૦–૩	૦–૧
ઉત્તરગીતા–તત્ત્વબોધનો સરળ અનુવાદ: મૂળ શ્લોકો સાથે	૬૪	૦–૬	૦–૧
મદાલસા અને અલર્ક–ચરિત્ર સાથે તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ	૯૬	૦–૫	૦–૧

ચરિત્રો ને પ્રસંગ–ચિત્રો

સુદામાચરિત્ર–પ્રેમાનંદકૃત	૬૪	૦–૩	૦–૧
ભક્ત રોહિદાસ–ચરિત્ર	૪૮	૦–૩	૦–૧
શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ–(કિશોરો માટે) ...	૮૮	૦–૬	૦–૧
સ્વામી રામતીર્થ–કિશોરો માટે પ્રેરણાદાયી ટૂંકું ચરિત્ર	૭૨	૦–૪	૦–૧
સતી સાવિત્રી–સત્યવાન ને સાવિત્રીની રોચક કથા	૫૨	૦–૩	૦–૧
જેસલ ને તોરલ તથા જાલંધર ને ગોપીચંદ–સ્વ. કલાપી	૫૬	૦–૩	૦–૧
મેનાવતી ને ગોપીચંદ તથા ભર્તૃહરિ ને વિક્રમ–સ્વ.કલાપી	૪૮	૦–૩	૦–૧
ભક્તરાજ હનુમાન–ટૂંકું જીવનચરિત્ર	૭૬	૦–૬	૦–૧
શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય–(સચિત્ર) લેખક: પુરાતન બુચ:	૪૮	૦–૩	૦–૧
શ્રીતૈલંગસ્વામી–વિશુદ્ધાનંદ તથા પૌહારીબાબાનાંચરિત્રો	૮૮	૦–૪	૦–૧
બાળકોના વિવેકાનંદ–લે૦ પ્રફુલ્લ ઠાકોર: ...	૬૪	૦–૪	૦–૧
ભગવાન બુદ્ધ–(સચિત્ર) બોધક ટૂંકું ચરિત્ર ...	૫૬	૦–૪	૦–૧
અબજી બાપા–આદર્શ સંત	૬૪	૦–૪	૦–૧
સંતકબીર–(સચિત્ર)સચોટ પ્રસંગો આલેખતું ટૂંકું ચરિત્ર	૫૬	૦–૩	૦–૧
નાનભટ્ટ બાપા–એક આદર્શ વૈદ્ય (આવૃત્તિ બીજી)	૭૨	૦–૩	૦–૧

વાર્તાઓ–નાટકો

દુષ્યંત ને શકુંતલા અને બીજી વાતો– ...	૯૬	૦–૬	૦–૧
ધાવણની ધાર અને બીજી વાતો–લે૦ ચુનીલાલ મડિયા: માનવસ્વભાવ અને લાગણી પ્રગટ કરતી ૪ વાતો	૭૬	૦–૩	૦–૧
કાળમુખી અને બીજી વાતો–(સચિત્ર) લે૦ ચુનીલાલ મડિયા: કાઠિયાવાડી જીવનની રસિક પણ નિર્દોષ ૫ વાતો	૬૪	૦–૩	૦–૧

સમ્રાટ શ્રેણિક અને દેવી નંદા–જૈન સંસ્કૃતિની બે નાટિકાઓ	૬૪	૦–૩	૦–૧
કેરીની મોસમ અને બીજી વાતો–લેખકઃ 'શયદાઃ' માનવ–હૃદયની સારી-નરસી લાગણીઓ વ્યક્ત કરતી ૭ વાતો	૭૫	૦–૫	૦–૧
અણોળો અને નવું રેલવે સ્ટેશન–શ્રી. ચુનીલાલ વ. શાહ	૬૦	૦–૪	૦–૧
જીવનનો મર્મ–લેખકઃ 'સોપાન'	૮૪	૦–૬	૦–૧
નવજવાન ,, ...	૬૪	૦–૪	૦–૧
અહિંસાનું રહસ્ય ,, ...	૭૨	૦–૪	૦–૧
એ વૃદ્ધ પુરુષ! ,, ...	૫૬	૦–૪	૦–૧
આશાને અજવાળે ,, ...	૫૬	૦–૪	૦–૧

કાવ્ય

શ્રીમંતોનો સડો–લે૦ શ્રી. ઈશ્વર ઘોળકિયાઃ (કટાક્ષ)	૬૪	૦–૪	૦–૧
જયભારતી–લે૦ 'શયદા' ભારતની ચડતી-પડતીનું દિગ્દર્શન	૩૬	૦–૬	૦–૧

આરોગ્ય ને વૈદક

સોનેરી સૂચનો–લે. ડૉ. રસિકલાલ પરીખ ...	૧૧૨	૦–૬	૦–૧
કવાથ–ઔષધિ–સો ઉપયોગી કવાથો તથા તેનો ઉપયોગ	૬૪	૦–૬	૦–૧
હરડે–(સચિત્ર) સુધારાવધારા સાથેની બીજી આવૃત્તિ	૮૦	૦–૬	૦–૧
ચૂર્ણ–ઔષધિ–સો ઉપયોગી ચૂર્ણો બનાવવાની... રીત તથા ઉપયોગ...	૭૨	૦–૩	૦–૧
		૧૪–૧–૬	

આ શ્રેણીનાં ઉપરનાં બધાં પુસ્તકો એકસાથે મંગાવનારે રૂ. ૩–૮ પોસ્ટેજના વધુ મોકલવા.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે, પોસ્ટ બૉક્સ નં. ૫૦, અમદાવાદ અને
કાલબાદેવી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, મુંબઈ–૨

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	પૃષ્ઠ
અધ્યાય ૧લો	
આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ	૧
અદ્વૈતવાસનાનું કારણ	,,
વ્યાપકને વંદન કઈ રીતે ?	,,
વેદાંતનો સંપૂર્ણ સાર	૨
પોતાને જીવ માની બેઠેલાને ઉપદેશ ...	૩
ચિત્તને ઉપદેશ	૫
યોગીઓની અંતિમ ગતિ	૧૬
મારી માન્યતા	૧૭
અવધૂતદશા	,,
અધ્યાય ૨જો	
ગુરુના જ્ઞાનનો મહિમા	૧૯
ચૈતન્યવર્ણન	,,
ગુરુ વિના જ્ઞાન નહિ	૨૪
દેહાભાવે યોગી પરમાત્મા	,,
જીવતાં પણ જ્ઞાની નિર્દોષ જ	૨૬
આત્મશરણ	,,
પરમાત્મા સિવાય જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ કંઈ જ નથી	૨૮
તત્ત્વપ્રકાશ કોને થાય ?	,,

અધ્યાય ત્રીજો

આકાશસ્વરૂપ શિવને વંદન કઈ રીતે? ૨૯
આત્માને હું કઈ રીતે કહું? ૩૦
આત્માનું સ્વરૂપ ... ... ,,

અધ્યાય ૪થો

શિવપૂજન કઈ રીતે થાય? ૪૪
હું તો મુક્ત છું ... ... ,,
હું મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું ... ... ,,

અધ્યાય પમો

ૐમાંહેના અક્ષર તથા બિંદુનો ઉચ્ચાર કઈ રીતે? ૫૨
હે મન! સર્વસમાન છતાં તું કેમ રડે છે? ,,

અધ્યાય ૬ઠ્ઠો

ઉપમેયને ઉપમા કેમ? ૬૧
યજ્ઞ ને તપ કેવી રીતે? ... ... ,,
મન કે વચનથી અગોચર કેમ? ... ,,
સૂર્ય, ચંદ્ર ને અગ્નિ કેમ? ... ... ,,
બહારની ને અંદરની બુદ્ધિ કેમ? ... ૬૨
પહેલું ને છેલ્લું કેવી રીતે? ... ... ,,
ત્રીજું ને ચોથું કેવી રીતે? ... ... ,,
વિષયો વગેરે પણ કઈ રીતે? ... ... ,,
વરસાદ ને પાણી કેમ? ૬૩
ગુણદોષના વિચારની બુદ્ધિ કેમ? ... ,,
અવરજવર કેમ કહેવાય? ... ... ,,
પુરુષ ને પ્રકૃતિ (લોક) કેમ કહે છે? ... ,,
ઘરડો, જુવાન ને બાળક કેમ? ... ૬૪
નષ્ટ-અનષ્ટ બુદ્ધિ કેમ? ... ... ,,

અવિનાશી તથા વિનાશી કેમ? ... ,,
અવિનોદ તથા વિનોદ બુદ્ધિવાળો કઈ રીતે? ,,
હું ને મારું કેવી રીતે? ૬૫
દુઃખ અને સુખની બુદ્ધિ કેમ? ... ,,
કર્મનાં ફળ કેવી રીતે? ... ... ,,
રાગ તથા વિરાગની બુદ્ધિ કેમ? ... ,,
અવિવેક તથા વિવેકની બુદ્ધિ કેમ? ... ૬૬
હું અહીં વંદન કોને કરું? ... ... ,,

અધ્યાય ૭મો

અવધૂતસ્થિતિ ૬૮
શિવ સિવાય બધું ખોટું ૭૧

અધ્યાય ૮મો

પ્રભુ પ્રત્યે ક્ષમાયાચના ૭૨
અવધૂત મુનિનાં લક્ષણો ... ... ,,
આત્મત્યાગ—નરકનું કારણ ૭૪
સ્ત્રીનો ત્યાગ જ કલ્યાણકારી ... ...
વિધાતાએ સ્ત્રીને કેમ રચી? ૭૫
સ્ત્રીના ત્યાગથી સુખ ... ... ,,
સ્ત્રી એ બંધન છે ... ... ,,
સ્ત્રીનો ત્યાગ શા માટે? ... ... ,,
સ્ત્રી ખરેખર નરક છે ૭૬
મુમુક્ષુ માટે સ્ત્રીત્યાગ જરૂરી ... ,,
સ્ત્રી દારૂ છે ૭૭

પરિશિષ્ટ

પ્રહ્લાદ આખ્યાન ૭૯
અધ્યાત્મયોગીશ્વરોની કથા ૧૧૬

અવધૂત ગીતા

અધ્યાય ૧લો—આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ

અદ્વૈતવાસનાનું કારણ

ईश्वरानुग्रहादेव पुंसामद्वैतवासना ।
महद्भयपरित्राणा विप्राणामुपजायते ॥ १ ॥

મોટા ભયથી બચાવનારી અદ્વૈતવાસના ઈશ્વરની કૃપાથી જ મનુષ્યોને થાય છે; તેમાં યે બ્રાહ્મણોને તુરત થાય છે. ૧

વ્યાપકને વંદન કઈ રીતે ?

येनेदं पूरितं सर्वमात्मनैवात्मनात्मनि ।
निराकारं कथं वन्दे ह्यभिन्नं शिवमव्ययम् ॥ २ ॥

નિરંતર વ્યાપક જે આત્માથી જ પોતામાં આ સર્વ પૂર્ણ-ભરેલું છે, તે નિરાકાર, અદ્વૈત તથા મંગલસ્વરૂપ અવિનાશીને હું કેવી રીતે વંદન કરું ? ૨

पञ्चभूतात्मकं विश्वं मरीचिजलसन्निभम् ।
कस्याप्यहो नमस्कुर्यामहमेको निरञ्जनः ॥ ३ ॥

પાંચ ભૂતોમય (આ) વિશ્વ, ઝાંઝવાનાં જળ જેવું (મિથ્યા) છે; (તેમાં) હું એક જ (કેવળ) નિર્લેપ (અને સત્ય) છું; તો અહો ! હું કોને નમસ્કાર કરું ? ૩

आत्मैव केवलं सर्वं भेदाभेदो न विद्यते ।
अस्ति नास्ति कथं ब्रूयां विस्मयः प्रतिभाति मे ॥ ४ ॥

બધું કેવળ આત્મા જ છે, ભેદ કે અભેદ કંઈ છે જ નહિ; તો મને વિસ્મય જેવું લાગે છે, કે અમુક કંઈ છે અથવા નથી, એમ હું કેવી રીતે કહું ? ૪

વેદાંતનો સંપૂર્ણ સાર

वेदान्तसारसर्वस्वं ज्ञानं विज्ञानमेव च ।
अहमात्मा निराकारः सर्वव्यापी स्वभावतः ॥ ५ ॥

હું જ સ્વભાવથી સર્વવ્યાપક, નિરાકાર આત્મા છું અને જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન પણ હું જ છું; આ વેદાંતનો સંપૂર્ણ સાર છે.૫

यो वै सर्वात्मको देवो निष्कलो गगनोपमः ।
स्वभावनिर्मलः शुद्धः स एवाहं न संशयः ॥ ६ ॥

જે સર્વસ્વરૂપ, અવયવરહિત, આકાશ જેવો (નિર્લેપ), સ્વભાવથી જ નિર્મળ અને શુદ્ધ દેવ છે, તે જ હું છું, એમાં સંશય નથી. ૬

अहमेवाव्ययोऽनन्तः शुद्धविज्ञानविग्रहः ।
सुखं दुःखं न जानामि कथं कस्यापि वर्तते ॥ ७ ॥

હું જ અવિનાશી (અથવા નિર્વિકાર), અંતરહિત અને શુદ્ધ વિજ્ઞાનસ્વરૂપ છું; તેથી સુખ તથા દુઃખ કોઈને પણ કેવી રીતે હોય, તે હું જાણતો નથી. ૭

न मानसं कर्म शुभाशुभं मे न कायिकं कर्म शुभाशुभं मे ।
न वाचिकं कर्म शुभाशुभं मे ज्ञानामृतं शुद्धमतींद्रियोऽहम्

મનથી થતું શુભ કે અશુભ કર્મ મારું નથી, શરીરથી

થતું શુભ કે અશુભ કર્મ મારું નથી અને વાણીથી થતું શુભ કે અશુભ કર્મ પણ મારું નથી; (અર્થાત્ કોઈ કર્મનો મને સંબંધ જ નથી;) કેમ કે હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, શુદ્ધ તથા અતીન્દ્રિય (એટલે ઇંદ્રિયોથી પર) છું. ૮

मनो वै गगनाकारं मनो वै सर्वतोमुखम् ।
मनोऽतीतं मनः सर्वं न मनः परमार्थतः ॥ ९ ॥

મન આકાશ જેવા આકારવાળું–શૂન્યસ્વરૂપ જ છે; સર્વ તરફ મુખવાળું (એટલે ફેલાઈ જતું) મન જ છે; સર્વને ઓળંગી જઈ–સર્વથી પર જણાતું મન જ છે અને સર્વ જગતરૂપે પણ મન જ જણાય છે; છતાં ખરી રીતે મન એ કોઈ વસ્તુ જ નથી. ૯

अहमेकमिदं सर्वं व्योमातीतं निरन्तरम् ।
पश्यामि कथमात्मानं प्रत्यक्षं वा तिरोहितम् ॥ १० ॥

હું એક જ આ સર્વ વિશ્વસ્વરૂપ છું, આકાશથી પણ પર અને નિરંતર બધે વ્યાપ્ત છું; તો હું પ્રત્યક્ષ અથવા ઢંકાયેલા કે અપરોક્ષ આત્માને (એટલે સર્વવ્યાપક મને પોતાને જ) કેવી રીતે જોઈ શકું? ૧૦

પોતાને જીવ માની બેઠેલાને ઉપદેશ

त्वमेवमेकं हि कथं न बुध्यसे समं हि सर्वेषु विमृष्टमव्ययम् ।
सदोदितोऽसि त्वमखण्डितः प्रभो दिवा च नक्तं च कथं हि मन्यसे ॥

હે પ્રભો–આત્મન્! તું એક જ સર્વમાં સમાન સ્વરૂપે રહેલો, અતિશય શુદ્ધ તથા નિર્વિકાર છે; તેમ જ તું સદા ઉદય પામેલો અને અખંડિત છે; છતાં કેમ સમજતો નથી? દિવસ તથા રાત્રિને તું કેવી રીતે માને છે? (અર્થાત્ પ્રકાશ કે અપ્રકાશ અથવા જ્ઞાન કે અજ્ઞાન વગેરે કંઈ તારી સામે છે જ

નહિ, તેને તું કેવી રીતે માની બેઠો છે?) ૧૧

आत्मानं सततं विद्धि सर्वत्रैकं निरंतरम् ।
अहं ध्याता परं ध्येयमखण्डं खण्ड्यते कथम् ॥ १२ ॥

તું પોતાને બધે વ્યાપેલો, એક તથા અંતરવિનાનો જાણ; આત્મતત્ત્વ અખંડ છે, છતાં 'હું ધ્યાન કરનાર છું અને (બીજું) પરબ્રહ્મ ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે' એમ તેને ખંડિત કેમ કરાય? ૧૨

न जातो न मृतोऽसि त्वं न ते देहः कदाचन ।
सर्वं ब्रह्मेति विख्यातं ब्रवीति बहुधा श्रुतिः ॥ १३ ॥

તું જન્મતો નથી અને મરતો પણ નથી; તને શરીર કદી છે જ નહિ—તારે શરીર સાથે કદી સંબંધ જ નથી. આ 'બધું બ્રહ્મ છે' એમ અત્યંત પ્રસિદ્ધ વસ્તુને શ્રુતિ અનેક પ્રકારે કહે છે.

स बाह्याभ्यन्तरोऽसि त्वं शिवः सर्वत्र सर्वदा ।
इतस्ततः कथं भ्रान्तः प्रधावसि पिशाचवत् ॥ १४ ॥

તે જ તું બહાર અને અંદર બધે, સર્વકાળે, મંગળ સ્વરૂપે રહ્યો છે; છતાં ભ્રમિત થઈ પિશાચની પેઠે આમતેમ કેમ દોડ્યા કરે છે? ('અર્થાત્ પરમેશ્વર તું પોતે જ છે, છતાં બીજા પરમેશ્વરને શોધવા જ્યાં ત્યાં તું ફાંફાં કેમ મારે છે?) ૧૪

संयोगश्च वियोगश्च वर्तते न च तें न मे ।
न त्वं नाहं जगन्नेदं सर्वमात्मैव केवलम् ॥ १५ ॥

તારે અને મારે સંયોગ કે વિયોગ છે જ નહિ. તું નથી, હું નથી અને આ જગત પણ નથી; બધું કેવળ આત્મા જ છે.

शब्दादिपञ्चकस्यास्य नैवासि त्वं न ते पुनः ।
त्वमेव परमं तत्त्वमतः किं परितप्यसे ॥ १६ ॥

તું આ શબ્દાદિ પાંચ વિષયોનો નથી અને તે વિષયો તારા નથી; (અર્થાત્ વિષયોને તથા તારે કંઈ સંબંધ જ નથી). તું જ પરમ તત્ત્વ છે (વિષયો એ કોઈ વસ્તુ જ નથી); આથી તું (એ ખોટા વિષયો માટે) ચારેબાજુ હેરાન કેમ થાય છે?

जन्म मृत्युर्न ते चित्तं बन्धमोक्षौ शुभाशुभौ ।
कथं रोदिषि रे वत्स नामरूपं न ते न मे ॥ १७ ॥

અરે વત્સ! તારો જન્મ નથી, તારું મરણ નથી; તારે ચિત્ત નથી, બંધન નથી, મોક્ષ નથી, ધર્મ નથી કે અધર્મ પણ નથી; છતાં તું કેમ રડે છે? તારું કે મારું નામ તથા રૂપ છે જ નહિ. ૧૭

ચિત્તને ઉપદેશ

अहो चित्त कथं भ्रान्तं प्रधावसि पिशाचवत् ।
अभिन्नं पश्य चात्मानं रागत्यागात्सुखी भव ॥ १८ ॥

અહો! હે ચિત્ત! ભ્રમિત થઈ પિશાચની પેઠે કેમ દોડ્યા કરે છે? આત્માને અભેદસ્વરૂપે તું જો અને રાગનો ત્યાગ કરી સુખી થા. ૧૮

त्वमेव तत्त्वं हि विकारवर्जितं निष्कम्पमेकं हि विमोक्षविग्रहम् ॥
न ते च रागो ह्यथवा विरागः कथं हि संतप्यसि कामकामतः ॥ १९ ॥

તું જ એક વિકારરહિત, અચળ તથા અતિશય મોક્ષસ્વરૂપ તત્ત્વ છે; તને રાગ અથવા વિરાગ નથી; છતાં વિષયોની ઇચ્છાથી તું કેમ સંતાપ પામે છે? ૧૯

वदन्ति श्रुतयः सर्वा निर्गुणं शुद्धमव्ययम् ।
अशरीरं समं तत्त्वं तन्मां विद्धि न संशयः ॥ २० ॥

બધી શ્રુતિઓ ગુણરહિત, શુદ્ધ, અવિનાશી–નિર્વિકાર, શરીરરહિત અને (સર્વમાં) સમાન રહેલું (એક જ) તત્ત્વ કહે છે; તે જ તત્ત્વ તું (પોતાને તથા) મને નિઃસંશય જાણ. ૨૦

साकारमनृतं विद्धि निराकारं निरंतरम् ।
एतत्तत्त्वोपदेशेन न पुनर्भवसंभवः ॥ २१ ॥

સાકારને તું ખોટું જાણ અને નિરાકારને નિરંતર–સર્વ-વ્યાપ્ત (તથા સત્ય) સમજ; આ તત્ત્વના ઉપદેશથી (સાક્ષાત્કાર થયા પછી) ફરી જન્મનો સંભવ નથી. ૨૧

एकमेव समं तत्त्वं वदन्ति हि विपश्चितः ।
रागत्यागात्पुनश्चित्तमेकानेकं न विद्यते ॥ २२ ॥

વિદ્વાનો એક જ સમાન તત્ત્વ કહે છે; રાગનો ત્યાગ કર્યા પછી ફરી ચિત્ત એક અથવા અનેકસ્વરૂપ થતું જ નથી. ૨૨

अनात्मरूपं च कथं समाधिरात्मस्वरूपं च कथं समाधिः ।
अस्तीति नास्तीति कथं समाधिर्मोक्षस्वरूपं यदि सर्वमेकम् ॥ २३ ॥

જો બધું મોક્ષસ્વરૂપ એક જ છે, તો આત્મસ્વરૂપ નથી, એમ સમાધાન કેવી રીતે થાય? અને આત્મસ્વરૂપ છે, એમ સમાધાન પણ કઈ રીતે થાય? તેમ જ 'છે' એ રીતે અથવા 'નથી' એ રીતે પણ સમાધાન શી રીતે થાય? ૨૩

विशुद्धोऽसि समं तत्त्वं विदेहस्त्वमजोऽव्ययः ।
जानामीह न जानामीत्यात्मानं मन्यसे कथम् ॥ २४ ॥

તું અત્યંત શુદ્ધ છે, સમાન–એક જ તત્ત્વ છે તથા દેહરહિત, અજન્મા અને અવિનાશી છે; છતાં 'હું પોતાને જાણું છું અથવા નથી જાણતો' એમ કેમ માને છે? ૨૪

तत्त्वमस्यादिवाक्येन स्वात्मा हि प्रतिपादितः ।
नेति नेति श्रुतिर्ब्रूयादनृतं पाञ्चभौतिकम् ॥ २५ ॥

'तत्त्वमसि । તે તું છે' ઇત્યાદિ (વેદ)વાક્યોએ આત્માનું સારી રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે અને 'नेति नेति । આત્મા એવો નથી, એવો નથી' એ શ્રુતિ પાંચ ભૂતોમાંથી બનેલાંને જૂઠું કહે છે. ૨૫

आत्मन्येवात्मना सर्वं त्वया पूर्णं निरन्तरम् ।
ध्याता ध्यानं न ते चित्तं निर्लज्जं ध्यायसे कथम् ॥ २६ ॥

આત્મસ્વરૂપ પોતાના વડે બધું પોતામાં જ નિરંતર પૂર્ણ-ભર્યું છે; તું ધ્યાન કરનાર નથી અને તારે ધ્યાન કે ચિત્ત પણ નથી; છતાં તું નિર્લજ્જ થઈ ધ્યાન કેવી રીતે કરે છે? ૨૬

शिवं न जानामि कथं वदामि शिवं न जानामि कथं भजामि ।
अहं शिवश्चेत्परमार्थतत्त्वं समस्वरूपं गगनोपमं च ॥ २७ ॥

જો હું જ શિવ છું અને હું જ સમાનસ્વરૂપ તથા આકાશ જેવું (નિર્લેપ તથા વ્યાપક) સાચું તત્ત્વ છું; તો હું (બીજા) શિવને જાણતો નથી; અને (બીજા) શિવને જો જાણતો જ નથી, તો (બીજા શિવને) કેવી રીતે કહું અને કઈ રીતે ભજું? ૨૭

नाहं तत्त्वं समं तत्त्वं कल्पनाहेतुवर्जितम् ।
ग्राह्यग्राहकनिर्मुक्तं स्वसंवेद्यं कथं भवेत् ॥ २८ ॥

'હું' એવો અહંભાવ છે, તે તત્ત્વ નથી; તત્ત્વ વસ્તુ તો સમાન હોઈ કલ્પના તથા હેતુથી રહિત અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરનારથી પણ રહિત છે; તો તે પોતા વડે અનુભવવા યોગ્ય કેમ થાય? ૨૮

अनन्तरूपं न हि वस्तु किंचित्तत्त्वस्वरूपं न हि वस्तु किंचित् ।
आत्मैकरूपं परमार्थतत्त्वं न हिंसको वापि न चाप्यहिंसा ॥ २९ ॥

અનંતરૂપ વાળી બીજી કોઈ વસ્તુ જ નથી અને તત્ત્વસ્વરૂપ બીજી કોઈ વસ્તુ જ નથી; કેવળ આત્મારૂપ જ સાચું તત્ત્વ છે; તેથી કોઈ હિંસા કરનાર નથી અને અહિંસા પણ નથી. ૨૯

विशुद्धोऽसि समं तत्त्वं विदेहमजमव्ययम् ।
विभ्रमः कथमात्मार्थे विभ्रान्तोऽहं कथं पुनः ॥ ३० ॥

તું અત્યંત શુદ્ધ, સમાન, દેહરહિત, અજન્મા તથા અવિનાશી તત્ત્વ છે; તો આત્મા માટે તને ખોટો ભ્રમ કેમ થાય છે? અને 'હું અત્યંત ભ્રમિત થયો છું' એમ કેમ માને છે? ૩૦

घटे भिन्ने घटाकाशं सुलीनं भेदवर्जितम् ।
शिवेन मनसा शुद्धो न भेदः प्रतिभाति मे ॥ ३१ ॥

જેમ ઘડો ભાંગી જતાં ઘડાનું આકાશ ભેદરહિત થઈ (મહાકાશમાં) અત્યંત લીન થાય છે, તેમ મન શિવસ્વરૂપ થયા પછી હું શુદ્ધ-શિવસ્વરૂપ જ થાઉં છું; મને ભેદ જણાતો જ નથી. ૩૧

न घटो न घटाकाशो न जीवो जीवविग्रहः ।
केवलं ब्रह्म संविद्धि वेद्यवेदकवर्जितम् ॥ ३२ ॥

ખરી રીતે જેમ ઘડો (એ કોઈ વસ્તુ) નથી અને ઘડાની અંદરનું આકાશ પણ નથી, તેમ જીવ (એ કોઈ વસ્તુ) નથી અને જીવનું શરીર પણ નથી; કેવળ જ્ઞેય તથા જ્ઞાતારહિત બ્રહ્મને તું (સત્ય વસ્તુ) જાણ. ૩૨

सर्वत्र सर्वदा सर्वमात्मानं सततं ध्रुवम् ।
सर्वं शून्यमशून्यं च तन्मां विद्धि न संशयः ॥ ३३ ॥

સર્વ ઠેકાણે, સર્વ કાળે, સર્વને તું નિત્ય તથા અચળ આત્મારૂપ જાણ; બધું (જગત) શૂન્ય છે; માટે જે અશૂન્ય છે, તે (આત્મતત્ત્વ)ને જ તું (પોતાને તથા) મને ચોક્કસ જાણ. ૩૩

वेदा न लोका न सुरा न यज्ञा वर्णाश्रमा नैव कुलं न जातिः ।
न धूममार्गो न च दीप्तिमार्गो ब्रह्मैकरूपं परमार्थतत्त्वम् ॥ ३४ ॥

(જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ) વેદો નથી, લોકો નથી, દેવો નથી, યજ્ઞો નથી, વર્ણો નથી, આશ્રમો નથી, કુળ નથી, જાતિ નથી, ધૂમમાર્ગ–પિતૃયાન માર્ગ નથી અને દીપ્તિમાર્ગ–દેવયાન માર્ગ પણ નથી; પરંતુ એક બ્રહ્મરૂપ જ સાચું તત્ત્વ છે. ૩૪

व्याप्यव्यापकनिर्मुक्तं त्वमेकः सफलं यदि ।
प्रत्यक्षं चापरोक्षं च ह्यात्मानं मन्यसे कथम् ॥ ३५ ॥

તું જો વ્યાપ્ય એટલે ન્યૂન પ્રદેશમાં રહેનાર તથા વ્યાપક એટલે અધિક પ્રદેશમાં રહેનાર–એ બન્નેથી રહિત એક સફળ (આત્મતત્ત્વ) છે, તો (તું) પોતાને પ્રત્યક્ષ અથવા અપ્રત્યક્ષ કેમ માને છે? ૩૫

अद्वैतं केचिदिच्छन्ति द्वैतमिच्छन्ति चापरे ।
समं तत्त्वं न विन्दन्ति द्वैताद्वैतविवर्जितम् ॥ ३६ ॥

કેટલાક અદ્વૈત તત્ત્વ ઇચ્છે છે, ત્યારે બીજા દ્વૈત તત્ત્વ ઇચ્છે છે; પરંતુ તેઓ બન્ને દ્વૈત તથા અદ્વૈતથી રહિત સમાન તત્ત્વને સમજતા જ નથી. ૩૬

श्वेतादिवर्णरहितं शब्दादिगुणवर्जितम् ।
कथयन्ति कथं तत्त्वं मनोवाचामगोचरम् ॥ ३७ ॥

ધોળો વગેરે રંગથી રહિત, શબ્દ આદિ ગુણો વિનાના તથા મન અને વાણીના અવિષય આત્મતત્ત્વને તેઓ (દ્વૈત કે અદ્વૈત) કેવી રીતે કહી શકે છે? ૩૭

यदाऽनृतमिदं सर्वं देहादि गगनोपमम् ।
तदा हि ब्रह्म संवेत्ति न तां द्वैतपरंपराम् ॥ ३८ ॥

જ્યારે આ દેહાદિ સર્વને (મનુષ્ય) આકાશ જેવું (શૂન્ય) તથા જૂઠું સમજે છે, ત્યારે બ્રહ્મને જાણે છે; પછી તે દ્વૈતની પરંપરાને એ અનુભવતો જ નથી. ૩૮

परेण सहजात्मापि ह्यभिन्नः प्रतिभाति मे ।
व्योमाकारं तथैवैकं ध्याता ध्यानं कथं भवेत् ॥ ३९ ॥

આ સહજ આત્મા (જીવ) પણ પરબ્રહ્મ સાથે અભિન્ન-એકરૂપ જ મને લાગે છે, તેમ જ આકાશ જેવા (વ્યાપક) આકારવાળું એક જ તત્ત્વ જણાય છે; તો પછી ધ્યાન કરનાર તથા ધ્યાન કેમ હોઈ શકે? ૩૯

यत्करोमि यदश्नामि यज्जुहोमि ददामि यत् ।
एतत्सर्वं न मे किंचिद्विशुद्धोऽहमजोऽव्ययः ॥ ४० ॥

હું જે કરું છું, જે જમું છું, જે હોમું છું અને જે આપું છું;-આ (બધું) મારું કંઈ નથી; હું તો શુદ્ધ, જન્મરહિત અને અવિનાશી છું. ૪૦

सर्वं जगद्विद्धि निराकृतीदं सर्वं जगद्विद्धि विकारहीनम् ।
सर्वं जगद्विद्धि विशुद्धदेहं सर्वं जगद्विद्धि शिवैकरूपम् ॥ ४१ ॥

આ સર્વ જગતને તું આકારવિનાનું જાણ; સર્વ જગતને તું વિકારવિનાનું જાણ; સર્વ જગતને તું અતિશુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ અને સર્વ જગતને તું એક શિવસ્વરૂપ જાણ. ૪૧

तत्त्वं त्वं हि न संदेहः किं जानाम्यथवा पुनः ।
असंवेद्यं स्वसंवेद्यमात्मानं मन्यसे कथम् ॥ ४२ ॥

તું જ તત્ત્વ છે, એમાં સંદેહ નથી; તો પછી 'હું કયું તત્ત્વ જાણું' એમ તું કેમ માને છે? અથવા પોતાના વડે જ જાણી શકાતા આત્માને તું 'ન જાણી શકાય' એવો કેમ માને છે? ૪૨

मायाऽमाया कथं तात छायाऽच्छाया न विद्यते ।
तत्त्वमेकमिदं सर्वं व्योमाकारं निरञ्जनम् ॥ ४३ ॥

હે તાત! માયા નથી, અમાયા નથી; છાયા–અંધારું નથી અને અચ્છાયા–અજવાળું પણ નથી; આ બધું આકાશ જેવા (વ્યાપક) આકારવાળું અને નિર્લેપ એક જ તત્ત્વ છે. ૪૩

आदिमध्यान्तमुक्तोऽहं न बद्धोऽहं कदाचन ।
स्वभावनिर्मलः शुद्ध इति मे निश्चिता मतिः ॥ ४४ ॥

હું આદિ, મધ્ય તથા અંતવિનાનો છું; કદી બંધાયેલો નથી અને સ્વભાવથી જ નિર્મળ તથા શુદ્ધ છું, આવી મારી ચોક્કસ માન્યતા છે. ૪૪

महदादि जगत्सर्वं न किंचित्प्रतिभाति मे ।
ब्रह्मैव केवलं सर्वं कथं वर्णाश्रमस्थितिः ॥ ४५ ॥

મહત્તત્વથી માંડી સર્વ જગત મને લગારે ભાસતું નથી; મને તો બધું કેવળ બ્રહ્મ જ ભાસે છે; તો પછી વર્ણો તથા આશ્રમોની સ્થિતિ કેમ હોઈ શકે? ૪૫

जानामि सर्वथा सर्वमहमेको निरन्तरम् ।
निरालम्बमशून्यं च शून्यं व्योमादिपञ्चकम् ॥ ४६ ॥

હું સર્વ પ્રકારે સમજું છું, કે હું એક જ નિરંતર કોઈના

પણ આધારવિનાનું તથા સત્ય તત્ત્વ છું; આકાશ વગેરે પાંચે ય અસત્ય છે. ૪૬

न षण्ढो न पुमान्न स्त्री न बोधो नैव कल्पना ।
सानन्दं वा निरानन्दमात्मानं मन्यसे कथम् ॥ ४७ ॥

આત્મા નપુંસક નથી, પુરુષ નથી, સ્ત્રી નથી, જ્ઞાન નથી અને કલ્પનારૂપ પણ નથી; છતાં તું આત્માને આનંદવાળો તથા આનંદવિનાનો કેમ માને છે? ૪૭

षडङ्गयोगान्न तु नैव शुद्धं मनोविनाशान्न तु नैव शुद्धम् ।
गुरूपदेशान्न तु नैव शुद्धं स्वयं च तत्त्वं स्वयमेव शुद्धम् ॥ ४८ ॥

આત્મતત્ત્વ છ અંગોવાળા યોગથી શુદ્ધ થતું જ નથી; મનના વિનાશથી શુદ્ધ થતું જ નથી અને ગુરુના ઉપદેશથી પણ શુદ્ધ થતું જ નથી; એ તો પોતાની મેળે પોતે જ શુદ્ધ છે. ૪૮

नहि पञ्चात्मको देहो विदेहो वर्तते नहि ।
आत्मैव केवलं सर्वं तुरीयं च त्रयं कथम् ॥ ४९ ॥

આત્મા પંચભૂતોમય દેહરૂપ નથી અને દેહરહિત પણ નથી; બધું કેવળ આત્મા જ છે, તો (જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ) ત્રણ અવસ્થાઓ તથા તુરીય (ચોથી) અવસ્થા (આત્માને) કેમ હોઈ શકે? ૪૯

न बद्धो नैव मुक्तोऽहं न चाहं ब्रह्मणः पृथक् ।
न कर्ता न च भोक्ताहं व्याप्यव्यापकवर्जितः ॥ ५० ॥

હું બંધાયેલો નથી, મુક્ત નથી અને બ્રહ્મથી જુદો પણ નથી; તેમ જ હું કર્તા નથી અને ભોક્તા પણ નથી; હું તો વ્યાપ્ય તથા વ્યાપકથી રહિત (શુદ્ધાત્મા) છું. ૫૦

यथा जलं जले न्यस्तं सलिलं भेदवर्जितम् ।
प्रकृतिः पुरुषस्तद्वदभिन्नं प्रतिभाति मे ॥ ५१ ॥

જેમ જળમાં નાખેલું જળ ભેદરહિત હોઈ જળરૂપે જ જણાય છે, તેમ પ્રકૃતિ તથા પુરુષ બન્ને મને એક જ (આત્મતત્ત્વ) જણાય છે. ૫૧

यदि नाम न मुक्तोऽसि न बद्धोऽसि कदाचन ।
साकारं च निराकारमात्मानं मन्यसे कथम् ॥ ५२ ॥

જો તું કદી મુક્ત નથી અને બંધાયેલો પણ નથી; તો પછી આત્માને તું આકારવાળો તથા આકારવિનાનો કેવી રીતે માને છે? ૫૨

जानामि ते परं रूपं प्रत्यक्षं गगनोपमम् ।
यथाऽपरं हि रूपं यन्मरीचिजलसन्निभम् ॥ ५३ ॥

તારા શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપને હું જાણું છું; તે પ્રત્યક્ષ આકાશ જેવું (વ્યાપક અને નિર્લેપ) છે; તેમ જ બીજું જે જગતનું સ્વરૂપ છે, તેને પણ હું જાણું છું; તે પ્રત્યક્ષ ઝાંઝવાંનાં જળ જેવું (જૂઠું) છે. ૫૩

न गुरुर्नोपदेशश्च न चोपाधिर्न मे क्रिया ।
विदेहं गगनं विद्धि विशुद्धोऽहं स्वभावतः ॥ ५४ ॥

મારો ગુરુ નથી, મને ઉપદેશની જરૂર નથી, મને ઉપાધિ નથી અને કોઈ ક્રિયા નથી; મારું સ્વરૂપ તો દેહરહિત તથા આકાશ જેવું (વ્યાપક અને નિર્લેપ) છે અને હું સ્વભાવથી અત્યંત શુદ્ધ છું, એમ તું જાણ. ૫૪

विशुद्धोऽस्यशरीरोऽसि न ते चित्तं परात्परम् ।
अहं चात्मा परं तत्त्वमिति वक्तुं न लज्जसे ॥ ५५ ॥

તું અતિશય શુદ્ધ અને શરીરવિનાનો છે; તને ચિત્ત

નથી અને તું પરથી પણ પર એવું તત્ત્વ છે; છતાં 'હું જીવાત્મા છું અને (બ્રહ્મ) તત્ત્વ મારાથી જુદું છે' એમ કહેતાં તું શરમાતો નથી? ૫૫

कथं रोदिषि रे चित्त ह्यात्मैवात्मात्मना भव ।
पिब वत्स कलातीतमद्वैतं परमामृतम् ॥ ५६ ॥

રે ચિત્ત! તું કેમ રડે છે? તું પોતે જ પોતા વડે આત્મસ્વરૂપ થા અને હે વત્સ! અવયવરહિત, અદ્વૈત, ઉત્તમ અમૃત પી. ૫૬

नैव बोधो न चाबोधो न बोधाबोध एव च ।
यस्येदृशः सदा बोधः स बोधो नान्यथा भवेत् ॥ ५७ ॥

જ્ઞાન નથી, અજ્ઞાન નથી અને જ્ઞાનઅજ્ઞાનમિશ્ર પણ નથી; આવી સમજ જેને સદા હોય છે, તેની એ સમજણ બદલાઈને ખોટી થતી નથી. ૫૭

ज्ञानं न तर्को न समाधियोगो न देशकालौ न गुरूपदेशः ।
स्वभावसंवित्तिरहं च तत्त्वमाकाशकल्पं सहजं ध्रुवं च ॥ ५८ ॥

જ્ઞાન નથી, તર્ક નથી, સમાધિયોગ નથી, દેશ નથી, કાળ નથી અને ગુરુનો ઉપદેશ પણ નથી; હું સ્વભાવથી જ જ્ઞાનસ્વરૂપ, સહજ, અચળ તથા આકાશ જેવું (વ્યાપક અને નિર્લેપ) તત્ત્વ છું. ૫૮

न जातोऽहं मृतो वापि न मे कर्म शुभाशुभम् ।
विशुद्धं निर्गुणं ब्रह्म बन्धो मुक्तिः कथं मम ॥ ५९ ॥

હું જન્મતો કે મરતો નથી; મને સારાંમાઠાં કર્મ નથી; હું તો અત્યંત શુદ્ધ અને ગુણોરહિત બ્રહ્મ છું; મને બંધન કે મુક્તિ કેમ હોય? ૫૯

यदि सर्वगतो देवः स्थिरः पूर्णो निरन्तरः ।
अन्तरं हि न पश्यामि स बाह्याभ्यन्तरः कथम् ॥ ६० ॥

સર્વવ્યાપક દેવ જો સ્થિર, પૂર્ણ તથા (દરેકથી) અંતર-વિનાનો છે અને (તેમાં કે મારામાં) હું અંતર દેખતો નથી, તો બહાર કે અંદર એ કેવી રીતે હોય? ૬૦

स्फुरत्येव जगत्कृत्स्नमखण्डितनिरन्तरम् ।
अहो मायामहामोहौ द्वैताद्वैतविकल्पना ॥ ६१ ॥

આખું જગત અખંડિત તથા અંતરવિનાનું (કેવળ આત્મ-સ્વરૂપે જ) પ્રકાશે છે; છતાં માયા તથા મહામોહ અને દ્વૈત તથા અદ્વૈત–એવી જુદીજુદી કલ્પના આશ્ચર્યરૂપ છે! (એ કલ્પનાઓ આવી જ ક્યાંથી?) ૬૧

साकारं च निराकारं नेति नेतीति सर्वदा ।
भेदाभेदविनिर्मुक्तो वर्तते केवलः शिवः ॥ ६२ ॥

સાકાર તથા નિરાકાર સ્વરૂપને 'નેતિ નેતિ–બ્રહ્મ એવું નથી, એવું નથી' એમ શ્રુતિ સર્વ કાળે નિષેધે છે; તેથી ભેદ–અભેદરહિત આત્મા કેવળ શિવસ્વરૂપ જ છે. ૬૨

न ते च माता च पिता च बंधुर्न ते च पत्नी न सुतश्च मित्रम् ।
न पक्षपातो न विपक्षपातः कथं हि संतप्तिरियं हि चित्ते ॥ ६३ ॥

તારે મા નથી, પિતા નથી, બંધુ નથી, પત્ની નથી, પુત્ર નથી, મિત્ર નથી, પક્ષપાત નથી કે અપક્ષપાત પણ નથી; છતાં તને ચિત્તમાં આ સંતાપ કેમ થાય છે? ૬૩

दिवा नक्तं न ते चित्त उदयास्तमयौ न हि ।
विदेहस्य शरीरत्वं कल्पयन्ति कथं बुधाः ॥ ६४ ॥

હે ચિત્ત! તારે દિવસ નથી કે રાત નથી, ઉદય નથી કે અસ્ત નથી; વળી તું દેહરહિત છે, તેથી તારું દેહપણું જ્ઞાનીઓ

કેમ કલ્પી શકે ? ૬૪

नाविभक्तं विभक्तं च नहि दुःखसुखादि च ।
नहि सर्वमसर्वं च विद्धि चात्मानमव्ययम् ॥ ६५ ॥

તારામાં કંઈ વિભાગ પામેલું કે નહિ વિભાગ પામેલું નથી; તું સર્વસ્વરૂપ કે સર્વસ્વરૂપવિનાનો પણ નથી જ, એમ તું પોતાને નિર્વિકાર જાણ. ૬૫

नाहं कर्ता न भोक्ता च न मे कर्म पुराधुना ।
न मे देहो विदेहो वा निर्ममेति ममेति किम् ॥ ६६ ॥

હું કર્તા નથી અને ભોક્તા નથી; મારે પહેલાંનું કે હમણાંનું કર્મ નથી; મારે દેહ નથી અને હું દેહરહિત પણ નથી; તો 'મારું નહિ અને મારું' એમ શું હોઈ શકે ? ૬૬

न मे रागादिको दोषो दुःखं देहादिकं न मे ।
आत्मानं विद्धि मामेकं विशालं गगनोपमम् ॥ ६७ ॥

મને રાગ વગેરે દોષ નથી, દુઃખ નથી અને મને દેહાદિ પણ નથી; મને એક, વિશાળ આકાશ જેવો (નિર્લેપ તથા વ્યાપક) આત્મા તું જાણ. ૬૭

सखे मनः किं बहुजल्पितेन सखे मनः सर्वमिदं वितर्क्यम् ।
यत्सारभूतं कथितं मया ते त्वमेव तत्त्वं गगनोपमोऽसि ॥ ६८ ॥

હે મિત્ર મન! બહુ કહેવાથી શું ? હે મિત્ર મન! મેં તને સારરૂપ જે કહ્યું, એ સર્વનો બરાબર વિચાર કરવો ઘટે છે. તું જ આકાશ જેવું (નિર્લેપ તથા વ્યાપક) તત્ત્વ છે. ૬૮

યોગીઓની અંતિમ ગતિ

येन केनापि भावेन यत्र कुत्र मृता अपि ।
योगिनस्तत्र लीयन्ते घटाकाशमिवाम्बरे ॥ ६९ ॥

જેમ ઘડાનું આકાશ (ઘડો ફૂટી જતાં) મોટા આકાશમાં લય (એકરૂપને) પામે છે, તેમ યોગીઓ જે કોઈ ભાવથી, જે કોઈ સ્થળે, મરણ પામ્યા હોય; છતાં પણ પરબ્રહ્મમાં જ લય પામે છે–એકરૂપ થાય છે. ૬૯

तीर्थे चान्त्यजगेहे वा नष्टस्मृतिरपि त्यजन् ।
समकाले तनुं मुक्तः कैवल्यव्यापको भवेत् ॥ ७० ॥

તીર્થમાં કે ચાંડાળને ઘેર, તેમ જ હરકોઈ કાળે શરીર છોડતો યોગી (તેનું) સ્મરણ નાશ પામ્યું હોય; છતાં પરબ્રહ્મસ્વરૂપે જ વ્યાપક થાય છે–બ્રહ્મમય થઈ જાય છે. ૭૦

धर्मार्थकाममोक्षांश्च द्विपदादिचराचरम् ।
मन्यन्ते योगिनः सर्वं मरीचिजलसन्निभम् ॥ ७१ ॥

યોગીઓ ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષને તેમ જ મનુષ્ય આદિ સર્વ જંગમ તથા સ્થાવર જગતને ઝાંઝવાંનાં જળ જેવું (જૂઠું) માને છે. ૭૧

મારી માન્યતા

अतीतानागतं कर्म वर्तमानं तथैव च ।
न करोमि न भुञ्जामि इति मे निश्चला मतिः ॥ ७२ ॥

હું ભૂતકાળનું, ભવિષ્યકાળનું તથા વર્તમાનકાળનું કર્મ કરતો નથી અને ભોગવતો પણ નથી, આવી મારી અડગ માન્યતા છે. ૭૨

અવધૂતદશા

शून्यागारे समरसपूतस्तिष्ठत्येकः सुखमवधूतः ।
चरति हि नग्नस्त्यक्त्वा गर्वं विन्दति केवलमात्मनि सर्वम् ॥ ७३ ॥

અવધૂત–મસ્તજ્ઞાની સમભાવનારૂપ રસથી પવિત્ર થઈ એકલો

શૂન્યસ્થાનમાં સુખથી રહે છે, નગ્ન ફરે છે અને ગર્વ છોડી કેવળ આત્મામાં સર્વ અનુભવે છે. ૭૩

त्रितयतुरीयं नहि नहि यत्र विन्दति केवलमात्मनि तत्र ।
धर्माधर्मौ नहि नहि यत्र बद्धो मुक्तः कथमिह तत्र ॥७४॥

જેમાં (જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ–એ) ત્રણ અવસ્થાઓ તથા ચોથી તુરીય અવસ્થા પણ નથી જ નથી; જેમાં કેવળ આનંદને જ (અવધૂત) અનુભવે છે અને જેમાં ધર્મ કે અધર્મ નથી જ નથી; તે આત્મસ્વરૂપમાં (જ્ઞાની) બંધાયેલો કે મુક્ત કેમ હોઈ શકે ? ૭૪

विन्दति विन्दति नहि नहि मन्त्रं छन्दोलक्षणं नहि नहि तन्त्रम् ।
समरसमग्नो भावितपूतः प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः ॥ ७५ ॥

અવધૂત–જ્ઞાની કોઈ મંત્રને મેળવતો નથી, મેળવતો જ નથી; તેમ જ વેદ, વ્યાકરણ કે તંત્રશાસ્ત્રને સ્વીકારતો નથી, સ્વીકારતો જ નથી; એ તો સમાન સ્વરૂપના રસમાં મગ્ન તથા બ્રહ્મની જ ભાવનાથી પવિત્ર થઈ પરમ તત્ત્વનો જ જપ કર્યા કરે છે. ૭૫

सर्वशून्यमशून्यं च सत्यासत्यं न विद्यते ।
स्वभावभावतः प्रोक्तं शास्त्रसंवित्तिपूर्वकम् ॥ ७६ ॥

આત્મતત્ત્વ સર્વથી શૂન્ય છે, પણ પોતે શૂન્ય નથી; તેમ જ સત્ય કે અસત્ય નથી; એને શાસ્ત્રના જ્ઞાનપૂર્વક સ્વભાવથી જ ભાવરૂપે (અહીં મેં) કહ્યું છે. ૭૬

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायामात्म-
संवित्त्युपदेशो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

ઇતિશ્રી દત્તાત્રેય વિરચિત અવધૂત ગીતામાં 'આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ' નામનો અધ્યાય ૧લો સમાપ્ત.

અધ્યાય ૨જો

ગુરુના જ્ઞાનનો મહિમા

बालस्य वा विषयभोगरतस्य वापि
मूर्खस्य सेवकजनस्य गृहस्थितस्य ।
एतद्गुरोः किमपि नैव न चिन्तनीयं
रत्नं कथं त्यजति कोऽप्यशुचौ प्रतिष्ठम् ॥ १ ॥

ગુરુબાળક, વિષયભોગમાં આસક્ત, મૂર્ખ, સેવકજન અથવા ઘરમાં-ગૃહસ્થરૂપે ભલે રહ્યા હોય; તેમના સંબંધે એ કંઈ પણ વિચારવા જેવું નથી, નથી જ; અપવિત્ર સ્થાનમાં પડેલા રત્નને શું કોઈ પણ છોડી દે છે? (એટલું જ વિચારી તેમની પાસે રહેલા જ્ઞાનરૂપ રત્નને જ લઈ લેવું.) ૧

नैवात्र काव्यगुण एव तु चिन्तनीयो
ग्राह्यः परं गुणवता खलु सार एव ।
सिन्दूरचित्ररहिता भुवि रूपशून्या
पारं न किं नयति नौरिह गन्तुकामान् ॥ २ ॥

એ ગુરુમાં કાવ્યનો ગુણ જ વિચારવા જેવો નથી; પરંતુ ગુણવાન મનુષ્યે (તેમની પાસેથી) સાર જ લઈ લેવો. આ પૃથ્વી પર સિંદૂરનાં ચિત્રોથી રહિત અને રૂપવિનાની જણાતી નૌકા (નદી, સમુદ્ર વગેરેની સામે પાર) જવા ઇચ્છનારાઓને શું પાર લઈ જતી નથી? ૨

ચૈતન્યવર્ણન

प्रयत्नेन विना येन निश्चलेन चलाचलम् ।
ग्रस्तं स्वभावतः शान्तं चैतन्यं गगनोपमम् ॥ ३ ॥

નિશ્ચળ એવા જેણે પ્રયત્ન વિના સ્વભાવથી જ સ્થાવરજંગમ જગતને (પોતામાં) વ્યાપ્ત કર્યું છે, તે ચૈતન્ય શાંત અને આકાશ જેવું (નિર્લેપ તથા વ્યાપક) છે. ૩

अयत्नाच्चालयेद्यत्तु एकमेव चराचरम् ।
सर्वगं तत्कथं भिन्नमद्वैतं वर्तते मम ॥ ४ ॥

જે અદ્વૈત-ચૈતન્ય, એક જ બધે વ્યાપક હોઈ યત્ન વિના સ્થાવરજંગમને ચલાવે છે, તે મારાથી જુદું કેવી રીતે છે? ૪

अहमेव परं यस्मात्सारात्सारतरं शिवम् ।
गमागमविनिर्मुक्तं निर्विकल्पं निराकुलम् ॥ ५ ॥

જે કારણથી હું જ પર છું અને સાર કરતાં પણ અત્યંત સારરૂપ તથા શિવસ્વરૂપ છું; તેથી (સંસારમાં) અવરજવર-વિનાનું, વિકલ્પોરહિત તથા નિરાકુલ (ચૈતન્ય હું જ) છું. ૫

सर्वावयवनिर्मुक्तं तदहं त्रिदशार्चितम् ।
संपूर्णत्वान्न गृह्णामि विभागं त्रिदशादिकम् ॥ ६ ॥

સર્વ અવયવોથી રહિત અને દેવોએ પૂજેલું તે જ તત્ત્વ હું છું; સંપૂર્ણપણાને લીધે દેવો આદિ વિભાગને હું ગ્રહણ કરતો નથી-દેવ આદિ ભેદકલ્પના હું માનતો જ નથી. ૬

प्रमादेन न संदेहः किं करिष्यामि वृत्तिमान् ।
उत्पद्यन्ते विलीयन्ते बुद्बुदाश्च यथा जले ॥ ७ ॥

અંતઃકરણની વૃત્તિવાળો થઈ પ્રમાદ વડે હું શું કરી બેસીશ? એવો મને સંદેહ નથી; કેમ કે જેમ પાણીમાં પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. (તેમ અંતઃકરણની વૃત્તિ જન્મે છે ને નાશ પામે છે, તેમાં મારે શું?) ૭

महदादीनि भूतानि समाप्यैवं सदैव हि ।
मृदुद्रव्येषु तीक्ष्णेषु गुडेषु कटुकेषु च ॥ ८ ॥
कटुत्वं चैव शैत्यत्वं मृदुत्वं च यथा जले ।
प्रकृतिः पुरुषस्तद्वदभिन्नं प्रतिभाति मे ॥ ९ ॥

જેમ કોમળ દ્રવ્યોમાં કોમળતા, તીક્ષ્ણ દ્રવ્યોમાં તીક્ષ્ણતા, ગોળ વગેરે મધુર દ્રવ્યોમાં મીઠાશ, કડવાં દ્રવ્યોમાં કડવાશ (અથવા તીખાં દ્રવ્યોમાં તીખાશ) તથા જળમાં શીતળતા–એ ગુણો તે તે દ્રવ્યોમાં એક જ રૂપે રહે છે, તેમ પુરુષ–આત્મા મહત્તત્વ આદિમાં તથા સર્વ ભૂતોમાં સંપૂર્ણ વ્યાપીને રહ્યો છે; આથી પ્રકૃતિ અને પુરુષ મને એક જ જણાય છે. ૮,૯

सर्वाख्यारहितं यद्वत्सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं परम् ।
मनोबुद्धींद्रियातीतमकलङ्कं जगत्पतिम् ॥ १० ॥

જેમ પ્રકૃતિ સૂક્ષ્મથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ છે, તેમ જગતના સ્વામી આત્માને પણ મન, બુદ્ધિ તથા ઇંદ્રિયોથી પર, સર્વ નામોથી રહિત (અતિશય સૂક્ષ્મ) તથા નિષ્કલંક–ઉપાધિ-રહિત જાણવો. ૧૦

ईदृशं सहजं यत्र अहं तत्र कथं भवेत् ।
त्वमेव हि कथं तत्र कथं तत्र चराचरम् ॥ ११ ॥

આવું સહજ જ્ઞાન જેમાં છે, તેમાં 'અહં'ભાવ કેમ હોય? તેમાં 'તું' પણ કેમ જ હોય અને તેમાં સ્થાવરજંગમ જગત પણ કેવી રીતે હોય? ૧૧

गगनोपमं तु यत्प्रोक्तं तदेव गगनोपमम् ।
चैतन्यं दोषहीनं च सर्वज्ञं पूर्णमेव च ॥ १२ ॥

જેને આકાશ જેવું (નિર્લેપ તથા વ્યાપક) કહ્યું છે, તે જ ચૈતન્ય આકાશ જેવું સૂક્ષ્મ, દોષરહિત, સર્વજ્ઞ તથા પૂર્ણ છે. ૧૨

पृथिव्यां चरितं नैव मारुतेन न वाहितम् ।
वारिणा पिहितं नैव तेजोमध्ये व्यवस्थितम् ॥ १३ ॥

એ ચૈતન્ય પૃથ્વી પર ચલિત નથી, વાયુથી વહેતું નથી અને જળથી ઢંકાતું નથી; એ તો તેજની વચ્ચે રહ્યું છે–તેજોમય છે. ૧૩

आकाशं तेन संव्याप्तं न तद्व्याप्तं च केनचित् ।
सबाह्याभ्यन्तरं तिष्ठत्यवच्छिन्नं निरन्तरम् ॥ १४ ॥

તેના વડે આકાશ વ્યાપ્ત છે, પણ એ ચૈતન્ય પોતે કોઈના વડે વ્યાપ્ત નથી; તે બહાર ને અંદર સહિત નિરંતર વ્યાપ્ત થઈ રહ્યું છે. ૧૪

सूक्ष्मत्वात्तददृश्यत्वान्निर्गुणत्वाच्च योगिभिः ।
आलम्बनादि यत्प्रोक्तं क्रमादालम्बनं भवेत् ॥ १५ ॥

એ ચૈતન્ય સૂક્ષ્મ, અદૃશ્ય તથા નિર્ગુણ હોવાથી (તેને જાણવા માટે) યોગીઓએ જે આલંબન આદિ કહેલ છે, તે જ આલંબન અનુક્રમે હોવાં જોઈએ. ૧૫

सततताऽभ्यासयुक्तस्तु निरालम्बो यदा भवेत् ।
तल्लयाल्लीयते नान्तर्गुणदोषविवर्जितः ॥ १६ ॥

પછી નિરંતર અભ્યાસમાં જોડાઈ (સાધક) મનુષ્ય જ્યારે આલંબનરહિત થાય (એટલે સીધું ચૈતન્ય અનુભવી શકે), ત્યારે ગુણદોષથી રહિત થઈ તે (પ્રથમ સ્વીકારેલા આલંબન)ના લય દ્વારા (ચૈતન્યમાં જ) લીન થાય છે, પણ અંતઃકરણમાં (ના આલંબનમાં) લીન થતો નથી. ૧૬

विषविश्वस्य रौद्रस्य मोहमूर्च्छाप्रदस्य च ।
एकमेव विनाशाय ह्यमोघं सहजामृतम् ॥ १७ ॥

ભયંકર મોહરૂપી મૂર્છાને આપનાર સંસારરૂપ ઝેરનો નાશ કરવા સહજ આત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃત એક જ સફળ (સાધન) છે.

भान्नगम्यं निराकारं साकारं दृष्टिगोचरम् ।
भावाभावविनिर्मुक्तमन्तरालं तदुच्यते ॥ १८ ॥

જે નિરાકાર હોય, તે ભાવનાથી જણાય છે અને જે સાકાર હોય, તે તો નજરે દેખાય છે; માટે જે ભાવઅભાવ બન્નેથી રહિત છે, તે જ વચ્ચેનું (નહિ નિરાકાર અને નહિ સાકાર શુદ્ધ ચૈતન્ય) કહેવાય છે. ૧૮

बाह्यभावं भवेद्विश्वमन्तःप्रकृतिरुच्यते ।
अन्तरादन्तरं ज्ञेयं नारिकेलफलाम्बुवत् ॥ १९ ॥

બહારની વસ્તુ જગત છે અને અંદરની વસ્તુ પ્રકૃતિ કહેવાય છે; એ અંદરની પણ અંદર જે છે, તે નાળિયેરના ફળની અંદરના જળ જેવું (શુદ્ધ ચૈતન્ય) જાણવા યોગ્ય છે. ૧૯

भ्रान्तिज्ञानं स्थितं बाह्यं सम्यग्ज्ञानं च मध्यगम् ।
मध्यान्मध्यतरं ज्ञेयं नारिकेलफलाम्बुवत् ॥ २० ॥

બહારના પદાર્થોમાં રહેલું જ્ઞાન ભ્રાંતિજ્ઞાન છે અને મધ્યમાં-- અંદર રહેલું જ્ઞાન સાચું જ્ઞાન છે; પરંતુ એ અંદરથી પણ ઘણું જ અંદર રહેલું (શુદ્ધ ચૈતન્ય) નાળિયેરના ફળની અંદર રહેલા જળ જેવું જાણવા યોગ્ય છે. ૨૦

पौर्णमास्यां यथा चन्द्र एक एवातिनिर्मलः ।
तेन तत्सदृशं पश्येद् द्विधादृष्टिर्विपर्ययः ॥ २१ ॥

જેમ પૂનમની રાત્રે અતિ નિર્મળ એક જ ચંદ્ર હોય;

છતાં તે જો બે દેખાય, તો એ જોવામાં ફેર છે–નજરનો કે આંખનો જ દોષ છે; તેમ એ શુદ્ધ ચૈતન્ય પણ તેના જેવું એક જ દેખાવું જોઈએ; છતાં તેમાં (જીવ–બ્રહ્મ એમ) બે પ્રકાર દેખાય, તો એ વિપરીત દર્શન છે–ભ્રાંતિજ્ઞાન જ છે. ૨૧

अनेनैव प्रकारेण बुद्धिभेदो न सर्वगः ।
दाता च धीरतामेति गीयते नामकोटिभिः ॥ २२ ॥

આ જ પ્રકારે (એકને અનેક જાણવારૂપ) બુદ્ધિનો ભેદ સર્વમાં રહેલો નથી. (એક જ) દાતા ધીરપણાને પામે છે–ધીર કહેવાય છે અને (બીજાં) કરોડો નામોથી પણ ગવાય છે (એ કેવળ નામભેદ છે, વસ્તુભેદ નથી.). ૨૨

ગુરુ વિના જ્ઞાન નહિ

गुरुप्रज्ञाप्रसादेन मूर्खो वा यदि पण्डितः ।
यस्तु संबुध्यते तत्त्वं विरक्तो भवसागरात् ॥ २३ ॥

મૂર્ખ હોય કે પંડિત હોય, પણ જે ગુરુની જ્ઞાનબુદ્ધિની કૃપાથી જો તત્ત્વને સમજે, તો જ (તે) સંસારસમુદ્રથી વિરક્ત–વૈરાગ્યવાન બને છે. ૨૩

रागद्वेषविनिर्मुक्तः सर्वभूतहिते रतः ।
दृढबोधश्च धीरश्च स गच्छेत्परमं पदम् ॥ २४ ॥

પછી તે ધીર મનુષ્ય રાગદ્વેષથી છૂટી સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં રમે છે અને દૃઢજ્ઞાનવાળો થઈ પરમપદને પામે છે. ૨૪

દેહાભાવે યોગી પરમાત્મા

घटे भिन्ने घटाकाश आकाशे लीयते यथा ।
देहाभावे तथा योगी स्वरूपे परमात्मनि ॥ २५ ॥

જેમ ઘડો ફૂટતાં તે ઘડાનું આકાશ (બહારના) મહાકાશમાં

લય પામે છે, તેમ દેહ છૂટતાં યોગી આત્મસ્વરૂપ પરમાત્મામાં લય પામે છે–પરમાત્મા જ બને છે. ૨૫

उक्तेयं कर्मयुक्तानां मतिर्यान्तेऽपि सा गतिः ।
न चोक्ता योगयुक्तानां मतिर्यान्तेऽपि सा गतिः ॥ २६ ॥

'અંતે પણ જે મતિ તે ગતિ' એમ કર્મમાં જોડાયેલાઓ સંબંધે કહેવાય છે; પરંતુ 'અંતે પણ જે મતિ તે ગતિ' એમ જ્ઞાનયોગમાં જોડાયેલાઓ સંબંધે કહેલ નથી. (કેમ કે તેઓની બુદ્ધિ તો સદા જ્ઞાનયોગમાં જ જોડાયેલી હોય છે, તેથી તેઓ જીવંત દશામાં પણ પરમપદને પામી જ ચૂક્યા છે.) ૨૬

या गतिः कर्मयुक्तानां सा च वागिंद्रियाद्वदेत् ।
योगिनां या गतिः क्वापि ह्यकथ्या भववर्जिता ॥ २७ ॥

કર્મમાં જોડાયેલાઓની જે ગતિ થાય છે, તે તો વાણી–ઇંદ્રિયથી કહી શકાય છે; અર્થાત્ ઇંદ્રિયના વિષયરૂપ હોય છે; પરંતુ જ્ઞાનયોગને સેવનારાઓની જે ગતિ થાય છે, તે સંસારરહિત હોઈ કહી શકાતી નથી–ઇંદ્રિયનો વિષય રહેતી જ નથી. ૨૭

एवं ज्ञात्वा त्वमुं मार्गं योगिनां नैव कल्पितम् ।
विकल्पवर्जनं तेषां स्वयं सिद्धिः प्रवर्तते ॥ २८ ॥

યોગીઓનો આ માર્ગ કલ્પિત નથી જ; તેને એ રીતે સમજીને જેઓના વિકલ્પો છૂટી જાય છે, તેઓને આપોઆપ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૮

तीर्थे वान्त्यजगेहे वा यत्र कुत्र मृतोऽपि वा ।
न योगी पश्यते गर्भं परे ब्रह्मणि लीयते ॥ २९ ॥

યોગી તીર્થમાં, ચાંડાલને ઘેર અથવા હરકોઈ સ્થળે મરણ પામ્યો હોય; પરંતુ તે ગર્ભને દેખતો નથી–ફરી જન્મને પામતો જ નથી; એ તો પરબ્રહ્મમાં જ લય પામે છે–

આત્મસ્વરૂપ જ થઈ જાય છે. ૨૯

જીવતાં પણ જ્ઞાની નિર્દોષ જ

सहजमजमचिन्त्यं यस्तु पश्येत्स्वरूपं
घटति यदि यथेष्टं लिप्यते नैव दोषैः ।
सकृदपि तदभावात्कर्म किंचिन्न कुर्या-
त्तदपि न च विबद्धः संयमी वा तपस्वी ॥ ३० ॥

જે પુરુષ એકવાર પણ સ્વાભાવિક, જન્મરહિત અને અચિંત્ય એવા આત્મસ્વરૂપનું જો દર્શન કરે, તો પછીથી તે યથેષ્ટ ચેષ્ટા કરે, તોપણ દોષથી લેપાતો નથી—આત્મદર્શન પામી ચૂકેલો ગમે તેમ વર્તે, તોપણ નિર્દોષ જ રહે છે; એ રીતે તેનામાં દોષ ન હોવાથી તે કોઈ (નિત્યનૈમિત્તિક આદિ) કર્મ ન કરે, તોપણ બંધાતો નથી; કેમ કે એ સંયમી અથવા તપસ્વી જ છે. ૩૦

આત્મશરણ

निरामयं निष्प्रतिमं निराकृतिं निराश्रयं निर्वपुषं निराशिषम् ।
निर्द्वन्द्वनिर्मोहमलुप्तशक्तिकं तमीशमात्मानमुपैमि शाश्वतम् ॥ ३१ ॥

જે નિર્દોષ, અનુપમ, આકારરહિત, આધારરહિત, ઇચ્છારહિત, રાગદ્વેષાદિ જોડકાં વિનાનો, મોહરહિત તથા અવિનાશી શક્તિવાળો છે, તે સનાતન ઈશ્વર આત્માને શરણે હું જાઉં છું.

वेदो न दीक्षा न च मुण्डनक्रिया गुरुर्न शिष्यो न च मंत्रसंपदः ।
मुद्रादिकं चापि न यत्र भासते तमीशमात्मानमुपैमि शाश्वतम् ॥३२॥

જેમાં વેદ નથી, દીક્ષા નથી, મુંડનક્રિયા નથી, ગુરુ નથી, શિષ્ય નથી અને મંત્રોની સંપત્તિઓ કે મુદ્રા વગેરે પણ જેમાં ભાસતાં નથી, તે સનાતન ઈશ્વર આત્માને શરણે હું જાઉં છું. ૩૨

न शांभवं शाक्तिकमानवं न वा पिण्डं च रूपं च पदादिकं न वा ।
आरम्भनिष्पत्तिघटादिकं च नो तमीशमात्मानमुपैमि शाश्वतम् ॥३३॥

જે શંકરનું, શક્તિનું કે મનુષ્યોનું પદ નથી; જે પિંડ, રૂપ કે પદ (નામ) વગેરે નથી અને જે આરંભ, ઉત્પત્તિ તથા ઘડો વગેરે (કાર્ય) પણ નથી, તે સનાતન ઈશ્વર આત્માને શરણે હું જાઉં છું. ૩૩

यस्य स्वरूपात्सचराचरं जगदुत्पद्यते तिष्ठति लीयतेऽपि वा ।
पयोविकारादिव फेनबुद्बुदास्तमीशमात्मानमुपैमि शाश्वतम् ॥३४॥

પાણીના વિકારથી થતાં ફીણ અને પરપોટાની પેઠે જેના સ્વરૂપથી સ્થાવરજંગમ સહિત જગત ઉત્પન્ન થાય છે, સ્થિતિ પામે છે અને લય પણ પામે છે, તે સનાતન ઈશ્વર આત્માને શરણે હું જાઉં છું. ૩૪

नासानिरोधो न च दृष्टिरासनं बोधोऽप्यबोधोऽपि न यत्र भासते ।
नाडीप्रचारोऽपि न यत्र किंचित्तमीशमात्मानमुपैमि शाश्वतम् ॥३५॥

જ્યાં નાકને બંધ કરવારૂપ પ્રાણાયામ વગેરે તથા (અમુક જ) દૃષ્ટિ કે આસન ભાસતાં નથી, જ્યાં જ્ઞાન કે અજ્ઞાન પણ ભાસતું નથી અને જેમાં નાડીઓની ગતિ પણ લગારે ભાસતી નથી, તે સનાતન ઈશ્વર આત્માને શરણે હું જાઉં છું. ૩૫

नानात्वमेकत्वमुभत्वमन्यता अणुत्वदीर्घत्वमहत्त्वशून्यता ।
मानत्वमेयत्वसमत्ववर्जितं तमीशमात्मानमुपैमि शाश्वतम् ॥३६॥

જે અનેકપણું, એકપણું, બેપણું, જુદાપણું, સૂક્ષ્મપણું, લાંબાપણું, મોટાપણું, શૂન્યપણું, માપપણું, માપવાયોગ્યપણું કે સમાનપણું—આ સર્વથી રહિત છે, તે સનાતન ઈશ્વર આત્માને શરણે હું જાઉં છું. ૩૬

सुसंयमी वा यदि वा न संयमी सुसंग्रही वा यदि वा न संग्रही ।
निष्कर्मको वा यदि वा सकर्मकस्तमीशमात्मानमुपैमि शाश्वतम् ॥३७॥

જે સારી રીતે સંયમવાળો કે સંયમવિનાનો છે; અથવા સારી રીતે સંગ્રહ કરનારો કે સંગ્રહવિનાનો છે અથવા

કર્મોથી રહિત કે કર્મોથી યુક્ત છે, તે સનાતન ઈશ્વર આત્માને શરણે હું જાઉં છું. ૩૭

मनो न बुद्धिर्न शरीरमिन्द्रियं तन्मात्रभूतानि न भूतपञ्चकम् ।
अहंकृतिश्चापि वियत्स्वरूपकं तमीशमात्मानमुपैमि शाश्वतम् ॥३८॥

જે મન નથી, બુદ્ધિ નથી, શરીર નથી, ઇંદ્રિયો નથી, પાંચ મહાભૂતો નથી, પાંચ સૂક્ષ્મ ભૂતો નથી, અહંકાર નથી અને આકાશસ્વરૂપ પણ નથી, તે સનાતન ઈશ્વર આત્માને શરણે હું જાઉં છું. ૩૮

પરમાત્મા સિવાય જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ કંઈ જ નથી.

विधिर्निषेधः परमात्मतां गते न योगिनश्चेतसि भेदवर्जिते ।
शौचं न वाऽशौचमलिङ्गभावना सर्वं विधेयं यदि वा निषिध्यते ॥३९॥

યોગીનું ચિત્ત ભેદરહિત થઈ પરમાત્માના સ્વરૂપને પામી જાય, ત્યારે તેને માટે વિધિ કે નિષેધ નથી; પવિત્રતા કે અપવિત્રતા નથી; અને (પુરુષ, સ્ત્રી આદિ) લિંગની ભાવના પણ રહેતી નથી; તેને માટે તો સઘળું કરવા યોગ્ય છે; અથવા નિષેધાય છે. ૩૯

તત્ત્વપ્રકાશ કોને થાય ?

मनो वचो यत्र न शक्तमीरितुं नूनं कथं तत्र गुरूपदेशता ।
इमां कथामुक्तवतो गुरोस्तद्युक्तस्य तत्त्वं हि समं प्रकाशते ॥ ४० ॥

આ નક્કી છે કે જ્યાં મન તથા વચન પહોંચી શકતાં નથી, ત્યાં ગુરુનો ઉપદેશ કેમ પહોંચે ? માત્ર આ (જ્ઞાનની) વાત ગુરુ કહે અને તેમાં જે જોડાઈ જાય, તેને જ સમાનસ્વરૂપ આત્મતત્ત્વ પ્રકાશે છે. ૪૦

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायामात्म—
संवित्त्युपदेशो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

એમ શ્રી દત્તાત્રેયવિરચિત અવધૂત ગીતામાં 'આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ' નામે અધ્યાય રજો સમાપ્ત.

અધ્યાય ૩જો

આકાશસ્વરૂપ શિવને વંદન કઈ રીતે ?

गुणविगुणविभागो वर्तते नैव किंचि-
द्रतिविरतिविहीनं निर्मलं निष्प्रपञ्चम् ।
गुणविगुणविहीनं व्यापकं विश्वरूपं
कथमहमिह वन्दे व्योमरूपं शिवं वै ॥ १ ॥

જેમાં ગુણ તથા અગુણનો વિભાગ લગારે છે જ નહિ અને જે પ્રીતિ કે અપ્રીતિથી રહિત, નિર્મળ, પ્રપંચરહિત, ગુણ-અગુણરહિત, વ્યાપક તથા સર્વસ્વરૂપ છે, તે આકાશરૂપ શિવને અહીં હું કેવી રીતે વંદું ? ૧

श्वेतादिवर्णरहितो नियतं शिवश्च
कार्यं हि कारणमिदं हि परं शिवश्च ।
एवं विकल्परहितोऽहमलं शिवश्च
स्वात्मानमात्मनि सुमित्र कथं नमामि ॥ २ ॥

ધોળા વગેરે રંગ વિનાનો જે અવશ્ય શિવસ્વરૂપ છે, તેમ જ આ કાર્ય તથા કારણરૂપ હોઈ પરમ શિવસ્વરૂપ છે, તે જ હું એવા વિકલ્પોરહિત પૂર્ણ શિવસ્વરૂપ છું; તો હે શ્રેષ્ઠ મિત્ર ! પોતામાં પોતાના જ આત્માને હું કેવી રીતે નમું ? ૨

निर्मूलमूलरहितो हि सदोदितोऽहं
निर्धूमधूमरहितो हि सदोदितोऽहम् ।
निर्दीपदीपरहितो हि सदोदितोऽहं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३ ॥

હું મૂળવિનાનો છું, તેથી મૂળરહિત જ સદા ઉદય પામેલો

છું; હું ધૂમાડા જેવા અજ્ઞાન વિનાનો છું, તેથી અજ્ઞાનરહિત જ સદા ઉદય પામ્યો છું; મને પ્રકાશવાને દીવાની જરૂર નથી, તેથી દીવા વિના જ સદા પ્રકાશસ્વરૂપે હું ઉદય પામ્યો છું; તેમ જ હું જ્ઞાનમય, અમૃતસ્વરૂપ, (આનંદરૂપ) એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૩

આત્માને હું કઈ રીતે કહું?

निष्कामकाममिह नाम कथं वदामि निःसंगसंगमिह नाम कथं वदामि।
निःसारसारसहितं च कथं वदामि ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

કામનારહિતને કામનાવાળો હું કેમ કહું? સંગરહિતને સંગવાળો હું કઈ રીતે કહું? સારવગરનાને સારવાળો હું કેમ કહું? હું તો જ્ઞાનમય, અમૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો-નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૪

अद्वैतरूपमखिलं हि कथं वदामि द्वैतस्वरूपमखिलं हि कथं वदामि।
नित्यं त्वनित्यमखिलं हि कथं वदामि ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

બધાંને અદ્વૈતરૂપ હું કેમ કહું? સમગ્રને દ્વૈતસ્વરૂપ હું કેવી રીતે કહું? બધાંને નિત્ય કેવી રીતે કહું અને અનિત્ય પણ કેમ કહું? હું તો જ્ઞાનમય, અમૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો-નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૫

આત્માનું સ્વરૂપ

स्थूलं हि नो नहि कृशं न गतागतं हि आद्यन्तमध्यरहितं न परापरं हि।
सत्यं वदामि खलु वै परमार्थतत्त्वं ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

આત્મતત્ત્વ સ્થૂલ નથી, સૂક્ષ્મ નથી, જતું નથી કે આવતું નથી; એ તો આદિ, મધ્ય તથા અંતરહિત છે અને પર કે અપર પણ નથી. હું સાચું કહું છું કે એ જ ખરું તત્ત્વ છે અને

તે જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એકરસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૬

संविद्धि सर्वकरणानि नभोनिभानि संविद्धि सर्वविषयांश्च नभोनिभांश्च।
संविद्धि चैकममलं न हि बन्धमुक्तं ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

સર્વ ઇંદ્રિયોને આકાશ જેવી-શૂન્ય તું જાણ, સર્વ વિષયોને આકાશ જેવા-શૂન્ય જાણ અને એક જ આત્માને તું નિર્મળ જાણ; તેને બંધન નથી કે મોક્ષ નથી; તે જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એકરસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૭

दुर्बोधबोधगहनो न भवामि तात दुर्लक्ष्यलक्ष्यगहनो न भवामि तात।
आसन्नरूपगहनो न भवामि तात ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

હે તાત! હું મુશ્કેલીએ સમજાઉં એવો કે જ્ઞાનની ઊંડાઈવાળો નથી; હે તાત! હું વિચારવો મુશ્કેલ કે ઊંડા લક્ષ્યરૂપ નથી; અને હે તાત! હું સમીપરૂપવાળો કે ઊંડારૂપવાળો પણ નથી; હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો-નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૮

निष्कर्मकर्मदहनो ज्वलनो भवामि निर्दुःखदुःखदहनो ज्वलनो भवामि।
निर्देहदेहदहनो ज्वलनो भवामि ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

હું કર્મરહિત હોઈ કર્મોને બાળનાર અગ્નિ છું; હું દુઃખરહિત હોઈ દુઃખોને બાળનાર અગ્નિ છું; તેમ જ હું દેહરહિત હોઈ દેહને બાળનાર અગ્નિ છું; હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો-નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૯

निष्पापपापदहनो हि हुताशनोऽहं निर्धर्मधर्मदहनो हि हुताशनोऽहम्।
निर्बन्धबन्धदहनो हि हुताशनोऽहं ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

હું પાપરહિત હોઈ પાપને બાળનાર અગ્નિ છું, હું ધર્મ-

રહિત હોઈ ધર્મને બાળનાર અગ્નિ છું; હું બંધનરહિત હોઈ બંધનને બાળનાર અગ્નિ છું; તેમ જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એકરસવાળો તથા આકાશ જેવો–નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૧૦

निर्भावभावरहितो न भवामि वत्स निर्योगयोगरहितो न भवामि वत्स।
निश्चित्तचित्तरहितो न भवामि वत्स ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

હે વત્સ! હું અસ્તિત્વરહિત છતાં અસ્તિત્વવિનાનો નથી; હું સંબંધરહિત છતાં સંબંધવિનાનો નથી; હું ચિત્તથી રહિત છતાં ચિત્તવિનાનો નથી; હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એકરસવાળો તથા આકાશ જેવો–નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૧૧

निर्मोहमोहपदवीति न मे विकल्पो निःशोकशोकपदवीति न मे विकल्पः।
निर्लोभलोभपदवीति न मे विकल्पो ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥

મને મોહરહિત કે મોહ સહિત એવો વિકલ્પ નથી; શોકરહિત કે શોક સહિત એવો વિકલ્પ મને નથી; તેમ જ લોભરહિત કે લોભ સહિત એવો વિકલ્પ પણ મને નથી; હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો–નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૧૨

संसारसंततिलता न च मे कदाचित्
संतोषसंततिसुखं न च मे कदाचित्।
अज्ञानबन्धनमिदं न च मे कदाचित्
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम्॥ १३॥

સંસારની પરંપરારૂપ વેલ મને કદી (સ્પર્શતી) નથી; સંસારની પરંપરાનું સુખ મને કદી નથી; અને આ અજ્ઞાનરૂપ બંધન પણ મને કદી નથી. હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો–નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૧૩

संसारसंततिरजो न च मे विकारः संतापसंततितमो न च मे विकारः ।
सत्त्वं स्वधर्मजनकं न च मे विकारो ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥

સંસારની પરંપરારૂપ રજોગુણ–એ વિકાર મને નથી; સંતાપની પરંપરારૂપ તમોગુણ–એ વિકાર મને નથી અને સ્વધર્મ ઉપજાવનાર સત્ત્વગુણ–એ વિકાર પણ મને નથી; હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૧૪

संतापदुःखजनको न विधिः कदाचित्
संतापयोगजनितं न मनः कदाचित् ।
यस्मादहंकृतिरियं न च मे कदाचित्
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ १५ ॥

સંતાપનાં દુઃખો ઉપજાવનાર વિધિ (હરકોઈ શાસ્ત્રીય ક્રિયા) મારા માટે કદી નથી; સંતાપના સંબંધથી જન્મેલું મન મારે કદી નથી અને જેનાથી આ અહંકાર જન્મે છે, તેવું કંઈ પણ મારે નથી; હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૧૫

निष्कम्पकम्पनिधनं न विकल्पकल्पं
स्वप्नप्रबोधनिधनं न हिताहितं हि ।
निःसास्सारनिधनं न चराचरं हि
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ १६ ॥

હું કંપરહિત તથા કંપનો અંત છું; વિકલ્પોની કલ્પનારૂપ હું નથી; હું સ્વપ્ન તથા જાગ્રતનો અંત છું; મારે હિત કે અહિત નથી; હું નિઃસાર તથા સારનો અંત છું; તેમ જ જંગમ કે સ્થાવર પણ હું નથી; હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ

એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું.

नो वेद्यवेदकमिदं न च हेतुतर्कं
वाचामगोचरमिदं न मनो न बुद्धिः ।
एवं कथं हि भवतः कथयामि तत्त्वं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ १७ ॥

આ આત્મતત્ત્વ જાણી શકાય એવું કે જાણનાર નથી; હેતુઓ વડે તર્ક કરી શકાય એવું નથી; (તેમ જ) વાણીનું અવિષય અને મન કે બુદ્ધિરૂપ પણ નથી; એમ એ તત્ત્વને હું કઈ રીતે તને કહું? હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૧૭

निर्भिन्नभिन्नरहितं परमार्थतत्त्व-
मन्तर्बहिर्न हि कथं परमार्थतत्त्वम् ।
प्राक्संभवं न च रतं नहि वस्तु किञ्चित्
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ १८ ॥

સાચું તત્ત્વ ભેદવિનાનું હોઈ ભેદરહિત જ છે; એ સત્ય તત્ત્વ અંદર ને બહાર કેમ નથી? છે જ. એ પહેલાં થયેલ નથી, ક્યાંય આસક્ત નથી અને કંઈ વસ્તુ નથી; તે જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૧૮

रागादिदोषरहितं त्वहमेव तत्त्वं
दैवादिदोषरहितं त्वहमेव तत्त्वम् ।
संसारशोकरहितं त्वहमेव तत्त्वं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ १९ ॥

રાગ આદિ દોષરહિત તત્ત્વ હું જ છું; દૈવ આદિના

દોષવિનાનું તત્ત્વ હું જ છું અને સંસારના શોકવિનાનું તત્ત્વ હું જ છું એ જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એકરસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૧૯

स्थानत्रयं यदि च नेति कथं तुरीयं
कालत्रयं यदि च नेति कथं दिशश्च ।
शान्तं पदं हि परमं परमार्थतत्त्वं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ २० ॥

જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ–એ ત્રણ સ્થિતિ જો (મને) નથી, તો ચોથી તુરીય અવસ્થા પણ કેમ જ હોય? ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન–એ ત્રણ કાળ જો (મને) નથી, તો દિશાઓ ક્યાંથી હોય? હું જ શ્રેષ્ઠ સાચું તત્ત્વ, શાંત પદ, જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એકરસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૨૦

दीर्घो लघुः पुनरितीह न मे विभागो
विस्तारसंकटमितीह न मे विभागः ।
कोणं हि वर्तुलमितीह न मे विभागो
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ २१ ॥

લાંબો અને ટૂંકો–એમ અહીં મારો વિભાગ નથી; પહોળું ને સાંકડું–એમ અહીં મારો વિભાગ નથી અને ખૂણો કે ગોળ–એમ પણ અહીં મારો વિભાગ નથી; હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું.૨૧

मातापितादि तनयादि न मे कदाचि-
ज्जातं मृतं न च मनो न च मे कदाचित् ।
निर्व्याकुलं स्थिरमिदं परमार्थतत्त्वं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ २२ ॥

મારે માતાપિતા વગેરે કે પુત્ર વગેરે કદી નથી; મારો જન્મ નથી, મરણ નથી અને મારે મન પણ કદી નથી; આ આત્મતત્ત્વ વ્યાકુળતાવિનાનું, સ્થિર તથા સત્યસ્વરૂપ છે; તે જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એકરસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૨૨

शुद्धं विशुद्धमविचारमनन्तरूपं निर्लेपलेपमविचारमनन्तरूपम् ।
निष्खण्डखण्डमविचारमनन्तरूपं ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥

આ ચૈતન્ય શુદ્ધ કે અશુદ્ધ–એવા વિચારવિનાનું અનંત-સ્વરૂપ છે; નિર્લેપ કે લિપ્ત–એવા વિચારવિનાનું અનંતસ્વરૂપ છે; તેમ જ અખંડ તથા ખંડવાળું–એવા વિચારથી રહિત અનંતસ્વરૂપ છે; તે જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૨૩

ब्रह्मादयः सुरगणाः कथमत्र संति स्वर्गादयो वसतयः कथमत्र संति।
यद्येकरूपममलं परमार्थतत्त्वं ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२४॥

આ સત્ય તત્ત્વ જો નિર્મળ તથા એક સ્વરૂપ જ છે, તો એમાં બ્રહ્મા આદિ દેવસમૂહો કેવી રીતે છે? અને સ્વર્ગ આદિ રહેઠાણો પણ એમાં કઈ રીતે છે? એ જ હું જ્ઞાનામૃત-સ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૨૪

निर्नेति नेति विमलो हि कथं वदामि निःशेषशेषविमलो हि कथं वदामि।
निर्लिङ्गलिङ्गविमलो हि कथं वदामि ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥

હું 'નેતિ નેતિ । આવો નથી, આવો નથી' એ વેદવાક્યને છોડી અથવા તેને સ્વીકારી નિર્મળ છું, એમ કેમ કહું? હું બાકી વિના કે બાકી સાથે નિર્મળ છું, એમ પણ કેમ કહું?

તેમ જ હું લિંગ વિના કે લિંગ સાથે નિર્મળ છું, એમ પણ કેમ કહું? હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૨૫

निष्कर्मकर्मपरमं सततं करोमि
निःसंगसंगरहितं परमं विनोदम् ।
निर्देहदेहरहितं सततं विनोदं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ २६ ॥

હું કર્મરહિત હોઈ સદા શ્રેષ્ઠ કર્મ કરું છું; હું સંગરહિત હોઈ સદા સંગરહિત જ ઉત્તમ વિનોદ કરું છું અને હું દેહરહિત હોઈ દેહરહિત જ વિનોદ સદા કરું છું; કેમ કે હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું. ૨૬

मायाप्रपञ्चरचना न च मे विकारः
कौटिल्यदम्भरचना न च मे विकारः ।
सत्यानृतेतिरचना न च मे विकारो
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ २७ ॥

માયા-પ્રપંચ કરવારૂપ વિકાર મને નથી; કુટિલતા કે દંભડોળ કરવારૂપ વિકાર મને નથી; તેમ જ સાચાંજૂઠાં વગેરે કરવારૂપ વિકાર પણ મને નથી; કેમ કે હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું ૨૭

संध्यादिकालरहितं न च मे वियोगो ह्यन्तःप्रबोधरहितं बधिरो न मूकः ।
एवं विकल्परहितं न च भावशुद्धं ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२८

સાંજ, સવાર, બપોર વગેરે કાળથી હું રહિત છું; છતાં

મારો કોઈ કાળે વિયોગ–અભાવ નથી; અને અંતરના જ્ઞાનથી હું રહિત છું, છતાં બહેરો કે મૂગો નથી; એમ વિકલ્પોથી રહિત છતાં હું ભાવ વડે શુદ્ધ પણ નથી; હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ તથા વ્યાપક છું.

निर्नाथनाथरहितं हि निराकुलं वै
निश्चित्तचित्तविगतं हि निराकुलं वै ।
संविद्धि सर्वविगतं हि निराकुलं वै
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ २९ ॥

હું કોઈનો સ્વામી નથી અને મારો પણ કોઈ સ્વામી નથી; એમ મને તારે નિરાકુલ જાણવો; હું ચિત્તવિનાનો છું, તેથી મને ચિત્તરહિત તથા આકુળતાવિનાનો તારે જાણવો; તેમ જ સર્વથી રહિત મને તારે વ્યાકુળતાવિનાનો જ જાણવો; કેમ કે હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૨૯

कान्तारमन्दिरमिदं हि कथं वदामि
संसिद्धसंशयमिदं हि कथं वदामि ।
एवं निरन्तरसमं हि निराकुलं वै
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३० ॥

આ આત્મતત્ત્વને જંગલરૂપ કે મંદિરરૂપ હું કેમ કહું? અને આને સારી રીતે સિદ્ધ થયેલ અથવા સંશયવાળું પણ હું કેવી રીતે કહું? કેમ કે તે અંતરવિનાનું, સમાન તથા આકુળતારહિત છે; એમ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૩૦

निर्जीवजीवरहितं सततं विभाति
निर्बीजबीजरहितं सततं विभाति ।
निर्वाणबन्धरहितं सततं विभाति
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३१ ॥

આત્મતત્ત્વ જીવવિનાનું હોઈ જીવરહિત જ સદા પ્રકાશે છે; બીજવિનાનું હોઈ બીજરહિત જ સદા પ્રકાશે છે અને મોક્ષ તથા બંધનથી પણ રહિત સદા પ્રકાશે છે; એ જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૩૧

संभूतिवर्जितमिदं सततं विभाति
संसारवर्जितमिदं सततं विभाति ।
संहारवर्जितमिदं सततं विभाति
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३२ ॥

વળી આ આત્મતત્ત્વ સદા જન્મરહિત પ્રકાશે છે; આ સંસારરહિત સદા પ્રકાશે છે અને આ સદા સંહારરહિત પ્રકાશે છે; એ જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૩૨

उल्लेखमात्रमपि ते न च नामरूपं
निर्भिन्नभिन्नमपि ते न हि वस्तु किंचित् ।
निर्लज्ज मानस करोषि कथं विषादं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३३ ॥

ઓ નિર્લજ્જ મન! માત્ર જણાવવા પૂરતું પણ તારું નામરૂપ નથી; અને ભેદવિનાની કે ભેદવાળી તારી કોઈ

વસ્તુ જ નથી; છતાં તું ખેદ કેમ કરે છે? હું તો જ્ઞાનામૃત-સ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૩૩

किं नाम रोदिषि सखे न जरा न मृत्युः
किं नाम रोदिषि सखे न च जन्मदुःखम् ।
किं नाम रोदिषि सखे न च ते विकारो
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३४ ॥

હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તને ઘડપણ નથી અને તારું મરણ પણ નથી. હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તને જન્મનું દુઃખ પણ નથી. હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તને કોઈ વિકાર પણ નથી; (તું નિશ્ચય કર કે) હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૩૪

किं नाम रोदिषि सखे न च ते स्वरूपं
किं नाम रोदिषि सखे न च ते विरूपम् ।
किं नाम रोदिषि सखे न च ते वयांसि
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३५ ॥

હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તારું સ્વરૂપ નથી; હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તારું વિરુદ્ધ કે જુદું જુદું રૂપ પણ નથી; હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તારી ઉંમર કે અવસ્થા પણ નથી. (તું ચોક્કસ જાણ કે) હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૩૫

किं नाम रोदिषि सखे न च ते वयांसि
किं नाम रोदिषि सखे न च ते मनांसि ।

किं नाम रोदिषि सखे न तवेन्द्रियाणि
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३६ ॥

હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તને વય નથી; હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તારે મન-બુદ્ધિ વગેરે નથી; હે મિત્ર તું કેમ રડે છે? તારે ઇંદ્રિયો નથી; (તું નિશ્ચય જાણ કે) હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૩૬

किं नाम रोदिषि सखे न च तेऽस्ति कामः
किं नाम रोदिषि सखे न च ते प्रलोभः ।
किं नाम रोदिषि सखे न च ते विमोहो
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३७ ॥

હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તને કામ નથી; હે મિત્ર તું કેમ રડે છે? તારે લોભ નથી; હે મિત્ર! તું કેમ રડે છે? તારે મોહ નથી; (તું અવશ્ય જાણ કે) હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૩૭

ऐश्वर्यमिच्छसि कथं न च ते धनानि
ऐश्वर्यमिच्छसि कथं न च ते हि पत्नी ।
ऐश्वर्यमिच्छसि कथं न च ते ममेति
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३८ ॥

ધન તારાં નથી, તો તું ઐશ્વર્ય કેમ ઇચ્છે છે? પત્ની તારી નથી જ, તો તું ઐશ્વર્ય કેમ ઇચ્છે છે? તને મમતા નથી, છતાં તું ઐશ્વર્ય કેમ ઇચ્છે છે? (તું જાણ કે) હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ

અને વ્યાપક છું. ૩૮

लिङ्गप्रपञ्चजनुषी न च ते न मे च
निर्लज्ज मानसमिदं च विभाति भिन्नम् ।
निर्भेदभेदरहितं न च ते न मे च
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ३९ ॥

પુરુષલિંગ–સ્ત્રીલિંગ વગેરે લિંગનો પ્રપંચ તથા જન્મ તારે કે મારે નથી; હે નિર્લજ્જ! આ જુદું જુદું મન જ દેખાય છે; તારે કે મારે ભેદવિનાનું કે ભેદરહિત–સામાન્ય અથવા વિશેષ કંઈ છે જ નહિ. (તું જાણ કે) હું તો જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું.

नो वाणुमात्रमपि ते हि विरागरूपं
नो वाणुमात्रमपि ते हि सरागरूपम् ।
नो वाणुमात्रमपि ते हि सकामरूपं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ४० ॥

તારું સ્વરૂપ લેશ માત્ર પણ વિરાગી નથી અને તારું રૂપ લેશ માત્ર પણ રાગવાળું નથી; તેમ જ તારું રૂપ લેશ માત્ર પણ કામયુક્ત નથી; (તું ચોક્કસ માન કે) હું જ્ઞાનામૃત-સ્વરૂપ, એકરસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું ૪૦

ध्याता न ते हि हृदये न च ते समाधि-
र्ध्यानं न ते हि हृदये न बहिःप्रदेशः ।
ध्येयं न चेति हृदये न हि वस्तुकालो
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ४१ ॥

તારા હૃદયમાં કોઈ ધ્યાન કરનાર નથી, અને તારે સમાધિ પણ નથી; તારા હૃદયમાં ધ્યાન નથી અને બહારનો કોઈ પ્રદેશ નથી; તારા હૃદયમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય કંઈ નથી અને તું કોઈ વસ્તુ કે કાળ નથી. (તું જાણ કે) હું જ્ઞાનામૃત-સ્વરૂપ, એક જ રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું. ૪૧

यत्सारभूतमखिलं कथितं मया ते
न त्वं न मे न महतो न गुरुर्न शिष्यः ।
स्वच्छन्दरूपसहजं परमार्थतत्त्वं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥ ४२ ॥

જે સારરૂપ છે, તે બધું મેં તને કહ્યું; તું નથી, મારું નથી, મહત્તત્વનું નથી, ગુરુ નથી અને શિષ્ય પણ નથી; કેવળ સ્વચ્છંદરૂપ, સ્વાભાવિક અને સત્ય એક જ તત્ત્વ છે અને તે જ હું જ્ઞાનામૃતસ્વરૂપ, એક રસવાળો તથા આકાશ જેવો નિર્લેપ અને વ્યાપક છું ૪૨

कथमिह परमार्थं तत्त्वमानन्दरूपं
कथमिह परमार्थं नैवमानन्दरूपम् ।
कथमिह परमार्थं ज्ञानविज्ञानरूपं
यदि परमहमेकं वर्तते व्योमरूपम् ॥ ४३ ॥

જો 'હું' (એ) એક જ આકાશરૂપ શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ છે, તો એમાં ખરેખરું આનંદરૂપ તત્ત્વ કઈ રીતે? એમાં એવું ખરેખરું આનંદરૂપ તત્ત્વ નથી, એમ પણ કેવી રીતે? અને એમાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાનરૂપ પરમાર્થ તત્ત્વ છે, એમ પણ કેમ હોઈ શકે? ૪૩

दहनपवनहीनं विद्धि विज्ञानमेक-
मवनिजलविहीनं विद्धि विज्ञानरूपम् ।
समगमनविहीनं विद्धि विज्ञानमेकं
गगनमिव विशालं विद्धि विज्ञानमेकम् ॥ ४४ ॥

અગ્નિ તથા જળથી રહિત એક વિજ્ઞાનને તું જાણ; પૃથ્વી તથા જળથી રહિત એક વિજ્ઞાનસ્વરૂપને તું જાણ; સમાન તથા ગતિરહિત એક વિજ્ઞાનને તું જાણ અને આકાશ જેવા વિશાળ એક વિજ્ઞાનને તું અનુભવ. ૪૪

न शून्यरूपं न विशून्यरूपं न शुद्धरूपं न विशुद्धरूपम् ।
रूपं विरूपं न भवामि किंचित् स्वरूपरूपं परमार्थतत्त्वम् ॥४५॥

હું શૂન્યરૂપ નથી, અશૂન્યરૂપ નથી, શુદ્ધરૂપ નથી, અશુદ્ધરૂપ નથી, કોઈ રૂપ નથી અને રૂપરહિત પણ નથી; હું તો પરમાર્થ જ સત્ય તત્ત્વ આત્માના સ્વરૂપરૂપે જ છું. ૪૫

मुञ्च मुञ्च हि संसारं त्यागं मुञ्च हि सर्वथा ।
त्यागात्यागविषं शुद्धममृतं संहजं ध्रुवम् ॥ ४६ ॥

છોડી દે, સંસારને છોડી જ દે; ત્યાગને સર્વ પ્રકારે તું છોડ અને ત્યાગ–અત્યાગરૂપ ઝેરને પણ ત્યજી દે; કેમ કે આત્મસ્વરૂપ શુદ્ધ, અમર, સ્વભાવસિદ્ધ તથા અવિચળ છે. ૪૬

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायामात्म-
संवित्युपदेशो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

એમ શ્રી દત્તાત્રેયવિરચિત અવધૂત ગીતામાં 'આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ' નામે અધ્યાય ત્રીજો સમાપ્ત.

અધ્યાય ૪થો

શિવપૂજન કઈ રીતે થાય ?

नावाहनं नैव विसर्जनं वा पुष्पाणि पत्राणि कथं भवन्ति ।
ध्यानानि मन्त्राणि कथं भवन्ति समासमं चैव शिवार्चनं च ॥ १ ॥

આત્મસ્વરૂપનું આવાહન અથવા વિસર્જન જ થઈ શકતું નથી; વળી પુષ્પો, પાંખડીઓ કે પાંદડાં કેવી રીતે છે? ધ્યાન તથા મંત્રો પણ કઈ રીતે છે? સમ તથા અસમ પણ કેવી રીતે છે? તો શિવપૂજન પણ શી રીતે થાય? ૧

હું તો મુક્ત છું.

न केवलं बन्धविबन्धमुक्तो न केवलं शुद्धविशुद्धमुक्तः ।
न केवलं योगवियोगमुक्तः स वै विमुक्तो गगनोपमोऽहम् ॥ २ ॥

હું કેવળ બંધન તથા વિશેષ બંધનથી મુક્ત નથી; કેવળ શુદ્ધ અથવા અશુદ્ધ હોઈ મુક્ત નથી; અને કેવળ સંયોગ અથવા વિયોગથી મુક્ત નથી; પણ તે જ હું આકાશ જેવો (નિર્લેપ હોઈ) સંપૂર્ણ મુક્ત છું. ૨

હું મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું.

संजायते सर्वमिदं हि तथ्यं संजायते सर्वमिदं वितथ्यम् ।
एवं विकल्पो मम नैव जातः स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ ३ ॥

આ બધું ઉત્પન્ન થાય છે, તે સાચું છે અથવા આ બધું ઉત્પન્ન થાય છે, તે અત્યંત જૂઠું છે, આવો વિકલ્પ મને થયો જ નથી; કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ અને નિર્દોષ છું. ૩

न साञ्जनं चैव निरञ्जनं वा न चान्तरं वापि निरन्तरं वा।
अन्तर्विभिन्नं नहि मे विभाति स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ ४ ॥

આત્મતત્ત્વ લેપવાળું–મલિન નથી; અથવા નિર્લેપ–નિર્મળ પણ નથી; વળી તે અંતરવાળું કે અંતરવિનાનું પણ નથી; તેમ જ અંદર વિશેષ ભેદવાળું પણ મને તે દેખાતું નથી; કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ અને નિર્દોષ છું. ૪

अबोधबोधो मम नैव जातो बोधस्वरूपं मम नैव जातम्।
निर्बोधबोधं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ ५ ॥

મને અજ્ઞાન કે જ્ઞાન થયું જ નથી; મારું બોધસ્વરૂપ પણ નથી જ થયું; તો એને અજ્ઞાન કે જ્ઞાનરૂપ હું કેવી રીતે કહું? હું તો સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૫

न धर्मयुक्तो न च पापयुक्तो न बन्धयुक्तो न च मोक्षयुक्तः।
युक्तं त्वयुक्तं न च मे विभाति स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥६॥

હું ધર્મયુક્ત નથી અને પાપયુક્ત નથી; હું બંધનયુક્ત કે મોક્ષયુક્ત પણ નથી; તેમ જ યુક્ત કે અયુક્ત મને કંઈ જણાતું જ નથી; કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૬

परापरं वा न च मे कदाचिन्मध्यस्थभावो हि न चारिमित्रम्।
हिताहितं चापि कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ ७ ॥

મારે પર કે અપર એવું કદી છે જ નહિ; મધ્યસ્થભાવ, શત્રુ કે મિત્ર કોઈ નથી; તો હું હિત કે અહિત કેમ કહું? કારણ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૭

नोपासको नैवमुपास्यरूपं न चोपदेशो न च मे क्रिया च।
संवित्स्वरूपं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ ८ ॥

હું ઉપાસના કરનાર નથી, ઉપાસના કરવા યોગ્ય સ્વરૂપ નથી, મને કોઈ ઉપદેશ નથી અને ક્રિયા પણ નથી; વળી હું મને જ્ઞાનસ્વરૂપ પણ કેમ કહું? કારણ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૮

नो व्यापकं व्याप्यमिहास्ति किंचिन्न चालयं वापि निरालयं वा ।
अशून्यशून्यं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ ९ ॥

આ આત્મસ્વરૂપમાં કંઈ વ્યાપક નથી અને કંઈ વ્યાપવા યોગ્ય પણ નથી; તેમ જ આશ્રયરૂપ કે આશ્રયરહિત પણ તે નથી; છતાં તેને અશૂન્ય કે શૂન્ય હું કેમ કહું? કારણ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૯

न ग्राहको ग्राह्यकमेव किंचिन्न कारणं वा मम नैव कार्यम् ।
अचिन्त्यचिन्त्यं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१०॥

મને કોઈ ગ્રહણ કરનાર નથી અથવા મારે કંઈ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી; મારું કોઈ કારણ નથી અને કાર્ય પણ નથી; હું મને અચિંતનીય અથવા ચિંતનીય કેમ કહું? કારણ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૧૦

न भेदकं वापि न चैव भेद्यं न वेदकं वा मम नैव वेद्यम् ।
गतागतं तात कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ ११ ॥

મને કોઈ જુદો પાડનાર નથી અથવા મારે કંઈ જુદું પાડવા યોગ્ય નથી; મને કોઈ જાણનાર નથી અથવા મારે કંઈ જાણવા જેવું પણ નથી. હે તાત! હું મારું ગમન કે આગમન પણ કેવી રીતે કહું? કારણ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૧૧

न चास्ति देहो न च मे विदेहो बुद्धिर्मनो मे न हि चेंद्रियाणि ।
रागो विरागश्च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ १२ ॥

મારે દેહ નથી, હું દેહરહિત પણ નથી; મારે બુદ્ધિ, મન કે ઇંદ્રિયો પણ નથી; તો મને રાગ અથવા વિરાગ છે, એમ હું કઈ રીતે કહું? કેમ કે હું તો સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૧૨

उल्लेखमात्रं न हि भिन्नमुच्चैरुल्लेखमात्रं न तिरोहितं वै ।
समासमं मित्र कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ १३ ॥

માત્ર ઉલ્લેખ થઈ શકે એટલું યે મારાથી જુદું કંઈ છે જ નહિ અને માત્ર જણાવી શકાય એટલું યે મારાથી કંઈ ગુપ્ત નથી; તેમ જ હે મિત્ર! હું મને સમાન કે અસમાન કઈ રીતે કહું? કારણ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૧૩

जितेन्द्रियोऽहं त्वजितेन्द्रियो वा न संयमो मे नियमो न जातः ।
जयाजयौ मित्र कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१४॥

હું જિતેન્દ્રિય કે અજિતેન્દ્રિય કેમ હોઉં? મારે (માટે) સંયમ કે નિયમ ઉત્પન્ન થયો જ નથી; હે મિત્ર! જય કે પરાજય હું કેમ કહું? કેમ કે હું તો સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૧૪

अमूर्तमूर्तिर्न च मे कदाचिदाद्यन्तमध्यं न च मे कदाचित् ।
बलाबलं मित्र कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ १५ ॥

મારી મૂર્તિરહિત સ્થિતિ કે મૂર્તિ કદી નથી અને મારાં આદિ, મધ્ય કે અંત કદી નથી; હે મિત્ર! મારું બળ કે અબળ હું કેમ કહું? કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા

નિર્દોષ છું. ૧૫

मृतामृतं वापि विषाविषं च संजायते तात न मे कदाचित् ।
अशुद्धशुद्धं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ १६ ॥

હે તાત ! મારું મરણ કે જીવન નથી અને મને ઝેર કે અઝેર કદી થતાં નથી; હું મને અશુદ્ધ કે શુદ્ધ કેમ કહું ? કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૧૬

स्वप्नः प्रबोधो न च योगमुद्रा नक्तं दिवा वापि न मे कदाचित् ।
अतुर्यतुर्यं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ १७ ॥

મારે સ્વપ્ન, જાગૃતિ, યોગમુદ્રા, રાત કે દહાડો કદી પણ નથી; તેમ જ હું મને તુરીય અવસ્થા વિનાનો કે તુરીય અવસ્થાવાળો કેમ કહું ? કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૧૭

संविद्धि मां सर्वविसर्वमुक्तं माया विमाया न च मे कदाचित् ।
संध्यादिकं कर्म कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१८॥

મને સર્વ–સમષ્ટિ તથા વિસર્વ–વ્યષ્ટિથી રહિત તું જાણ અને મને માયા કે માયાનો અભાવ કદી નથી; હું સંધ્યા વગેરે કર્મ કેમ કહું ? કારણ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું.૧૮

संविद्धि मां सर्वसमाधियुक्तं संविद्धि मां लक्ष्यविलक्ष्यमुक्तम् ।
योगं वियोगं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१९॥

મને (સંપ્રજ્ઞાત–અસંપ્રજ્ઞાત આદિ) સર્વ સમાધિઓથી યુક્ત તું જાણ અને મને લક્ષ્ય તથા અલક્ષ્યથી રહિત તું જાણ. હું યોગ તથા અયોગને કેમ કહું ? કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૧૯

मूर्खोऽपि नाहं न च पण्डितोऽहं मौनं विमौनं न च मे कदाचित्।
तर्कं वितर्कं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ २० ॥

હું મૂર્ખ નથી અને હું પંડિત પણ નથી; મારે મૌન કે મૌનનો અભાવ કદી નથી; હું તર્કને તથા તર્કના અભાવને કેમ કહું ? કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૨૦

पिता च माता च कुलं न जातिर्जन्मादिमृत्युर्न च मे कदाचित्।
स्नेहं विमोहं च कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥२१॥

મારે પિતા, માતા, કુળ કે જાતિ નથી અને મારાં જન્મ વગેરે તથા મરણ પણ કદી નથી; હું સ્નેહને તથા વિશેષ મોહને (કે મોહના અભાવને) કેવી રીતે કહું ? કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૨૧

अस्तं गतो नैव सदोदितोऽहं तेजो वितेजो न च मे कदाचित्।
संध्यादिकं कर्म कथं वदामि स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥२२॥

હું અસ્ત પામ્યો જ નથી, પણ સદા ઉદય પામેલો જ છું; મારે તેજ કે તેજનો અભાવ–અંધારું કદી નથી. સંધ્યા આદિ કર્મને હું કેમ કહું ? કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૨૨

असंशयं विद्धि निराकुलं मामसंशयं विद्धि निरन्तरं माम्।
असंशयं विद्धि निरञ्जनं मां स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥ २३ ॥

મને નિઃસંશય આકુળતા કે ગભરાટ વિનાનો તું જાણ; મને નિઃસંશય અંતર કે ભેદવિનાનો તું જાણ અને મને નિઃસંશય નિરંજન–નિર્લેપ તું જાણ; કેમ કે હું સ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૨૩

ध्यानानि सर्वाणि परित्यजन्ति शुभाशुभं कर्म परित्यजन्ति ।
त्यागामृतं तात पिबन्ति धीराः स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥२४॥

હે તાત ! ધીર (જ્ઞાની)એ સર્વ ધ્યાન છોડે છે અને શુભ તથા અશુભ કર્મનો પણ ત્યાગ કરે છે; તેઓ ત્યાગરૂપ અમૃત જ પીએ છે; (કેમ કે તેઓ સમજે છે કે) હું–આત્માસ્વરૂપે જ મોક્ષરૂપ તથા નિર્દોષ છું. ૨૪

विन्दति विन्दति नहि नहि यत्र छन्दोलक्षणं नहि नहि तत्र ।
समरसमग्नो भावितपूतः प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः ॥ २५ ॥

અવધૂત–મસ્ત જ્ઞાની, જ્યાં (પોતા સિવાયની) કોઈ વસ્તુને મેળવતો નથી અને અનુભવતો નથી; તે–આત્મસ્વરૂપમાં વેદ કે વ્યાકરણ નથી જ નથી; એ તો સમાન (આત્મારૂપ) રસમાં મગ્ન તથા (આત્મ)ભાવનાથી પવિત્ર હોઈ પરમતત્ત્વ–પરમાત્માને જ જપ્યા કરે છે. ૨૫

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायां स्वामि-
कार्तिकसंवादे स्वात्मसंवित्त्युपदेशे स्वरूप-
निर्णयो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

એમ શ્રી દત્તાત્રેયવિરચિત અવધૂત ગીતામાં 'દત્ત તથા સ્વામિ કાર્તિકેય'ના સંવાદ વિષે સ્વાત્માનુભવના ઉપદેશમાં 'સ્વરૂપનિર્ણય' નામે અધ્યાય ૪થો સમાપ્ત.

અધ્યાય ૫મો

ॐ માંહેના અક્ષર તથા બિંદુનો ઉચ્ચાર કઈ રીતે?

ॐमिति गदितं गगनसमं तन्न परापरसारविचार इति ।
अविलासविलासनिराकरणं कथमक्षरबिन्दुसमुच्चरणम् ॥ १ ॥

જેને ॐ એમ કહેલ છે, તે પરમતત્ત્વ આકાશ જેવું-નિર્લેપ તથા વ્યાપક છે; અને પર કે અપર સાર તરીકે વિચારી શકાતું નથી; વળી અવિલાસ તથા વિલાસનો પણ જેમાં અભાવ છે, તેનો (ॐ એમાંના) અક્ષર તથા બિંદુરૂપે ઉચ્ચાર કેમ થાય? ૧

હે મન! સર્વસમાન છતાં તું કેમ રડે છે?

इति तत्त्वमसिप्रभृतिश्रुतिभिः प्रतिपादितमात्मनि तत्त्वमसि ।
त्वमुपाधिविवर्जितसर्वसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ २ ॥

'तत्त्वमसि-તે તું છે' આદિ શ્રુતિઓએ, આત્મા વિષે જ 'તે તું છે' એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે; તેથી તું ઉપાધિરહિત તથા સર્વમાં સમાન-પરમતત્ત્વ છે; એમ હે મન! સર્વસમાન છતાં તું કેમ રડે છે? ૨

अधऊर्ध्वविवर्जितसर्वसमं बहिरन्तरवर्जितसर्वसमम् ।
यदि चैकविवर्जितसर्वसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ ३ ॥

નીચે કે ઉપરવિનાનું બધું સમાન(આત્મસ્વરૂપ) છે; બહાર કે અંદર વિનાનું બધું સમાન છે અને એકરહિત બધું જો સમાન છે, તો હે મન! સર્વસમાન છતાં તું કેમ રડે છે? ૩

नहि कल्पितकल्पविचार इति नहि कारणकार्यविचार इति ।
पदसंधिविवर्जितसर्वसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ ४ ॥

જેમાં કલ્પિત કે કલ્પના એવો વિચાર જ થઈ શકતો નથી; અને કારણ કે કાર્ય એવો વિચાર પણ થઈ શકતો નથી અને જે પદ તથા સંધિથી રહિત સર્વમાં સમાન છે; એવું સર્વસમાન-આત્મસ્વરૂપ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૪

नहि बोधविबोधसमाधिरिति नहि देशविदेशसमाधिरिति ।
नहि कालविकालसमाधिरिति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ ५॥

જે જ્ઞાન કે વિજ્ઞાનની સ્થિતિવાળો છે એમ નથી; દેશ કે પરદેશમાં સ્થિતિવાળો છે, એમ પણ નથી અને (ચાલુ) કાળ કે વિશેષ-અમુક કાળમાં સ્થિતિવાળો છે, એમ પણ નથી; તે તો સર્વસમાન છે, છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૫

नहि कुंभनभो नहि कुंभ इति नहि जीववपुर्नहि जीव इति ।
नहि कारणकार्यविभाग इति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥६॥

જેમ ઘડામાંનું આકાશ નથી, તેમ ઘડો યે નથી; એ જ રીતે જીવને શરીર નથી અને જીવ પણ નથી; વળી કાર્ય કે કારણનો વિભાગ પણ નથી; એતો સર્વસમાન છે, છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૬

इह सर्वनिरन्तरमोक्षपदं लघुदीर्घविचारविहीन इति ।
नहि वर्तुलकोणविभाग इति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥७॥

અહીં બધે અંતરવિનાનું મોક્ષપદ જ છે; આત્મા ટૂંકો કે લાંબો-એવા વિચારથી રહિત જ છે; વળી ગોળ કે ખૂણા-એવો વિભાગ પણ એમાં નથી; એ તો સર્વ રીતે સમાન જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૭

इह शून्यविशून्यविहीन इति इह शुद्धविशुद्धविहीन इति ।
इह सर्वविसर्वविहीन इति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ ८ ॥

અહીં તે શૂન્ય તથા અશૂન્યથી રહિત જ છે; અહીં એ શુદ્ધ કે અશુદ્ધ પણ નથી; તેમ જ અહીં તે સર્વ કે અસર્વથી પણ રહિત જ છે; એમ તે આત્મસ્વરૂપ, સર્વ રીતે સમાન જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૮

नहि भिन्नविभिन्नविचार इति बहिरन्तरसंधिविचार इति ।
अरिमित्रविवर्जितसर्वसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ ९ ॥

એમાં ભિન્ન કે અભિન્ન એવો વિચાર જ થઈ શકતો નથી; તેમ જ એમાં બહાર કે અંદર સાંધાનો વિચાર પણ થઈ શકતો નથી; એ આત્મસ્વરૂપ શત્રુ કે મિત્રથી રહિત હોઈ સર્વમાં સમાન છે અને બધી રીતે સરખું જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૯

नहि शिष्यविशिष्यसरूप इति न चराचरभेदविचार इति ।
इह सर्वनिरन्तरमोक्षपदं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ १० ॥

તે શિષ્ય સમાન રૂપવાળો કે અશિષ્ય સમાન રૂપવાળો છે, એમ નથી; એમાં જંગમ કે સ્થાવરના ભેદનો વિચાર છે, એમ પણ નથી; અહીં સર્વમાં અંતરવિનાનું એ મોક્ષપદ જ છે; અને બધી રીતે સરખું છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૦

ननु रूपविरूपविहीन इति ननु भिन्नविभिन्नविहीन इति ।
ननु सर्गविसर्गविहीन इति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥११॥

આત્મા રૂપ કે અરૂપથી રહિત છે? એવો પ્રશ્ન જ નથી; આત્મા ભેદ કે અભેદથી રહિત છે? એવો પ્રશ્ન જ નથી; તેમ જ એ સૃષ્ટિ કે પ્રલયથી રહિત છે? એવો પ્રશ્ન પણ નથી; એ તો બધી રીતે સમાન સ્વરૂપ જ છે, છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૧

न गुणागुणपाशनिबन्ध इति मृतजीवनकर्म करोमि कथम् ।
इति शुद्धनिरञ्जनसर्वसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ १२ ॥

આત્માને ગુણો કે અગુણોરૂપી પાશનું બંધન છે, એવું નથી; તો હું મરણનું કે જીવનનું કર્મ કેમ કરું? એમ આત્મસ્વરૂપ શુદ્ધ, નિર્લેપ, સર્વમાં સમાન તથા બધી રીતે સરખું જ છે, છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૨

इह भावविभावविहीन इति इह कामविकामविहीन इति ।
इह बोधतमं खलु मोक्षसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१३॥

અહીં ભાવ તથા અભાવથી રહિત એવો આત્મા જ છે; અહીં કામ તથા અકામથી રહિત એવો આત્મા જ છે અને અહીં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનસ્વરૂપ, મોક્ષસ્વરૂપ તથા સર્વમાં સમાન આત્મસ્વરૂપ જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૩

इह तत्त्वनिरन्तरतत्त्वमिति नहि संधिविसंधिविहीन इति ।
यदि सर्वविवर्जितसर्वसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ १४ ॥

આમાં તત્ત્વ છે અથવા ખીચોખીચ તત્ત્વ જ છે, એવું છે જ નહિ; તેમ જ એ સાંધા કે સાંધાના અભાવથી રહિત છે, એવું પણ નથી; એમ જો સર્વથી રહિત, સર્વમાં સમાન તથા બધી રીતે સરખું જ આત્મતત્ત્વ છે, તો હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૪

अनिकेतकुटीपरिवारसमम् इह संगविसंगविहीनपरम् ।
इह बोधविबोधविहीनपरं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ १५ ॥

અહીં ઘર, ઝૂંપડાં કે પરિવાર વિનાનું સમાન તત્ત્વ જ છે; સંગ કે અસંગથી રહિત પર તત્ત્વ જ છે અને અહીં જ્ઞાન કે અજ્ઞાનથી રહિત શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ જ બધી રીતે સરખું રહ્યું છે;

છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૫

अविकारविकारमसत्यमिति अविलक्षविलक्षमसत्यमिति ।
यदि केवलमात्मनि सत्यमिति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥

આત્મતત્ત્વ વિકારરહિત અથવા વિકારવાળું છે, એ ખોટું છે; તેમ જ એ જોઈ શકાય એવું નથી અથવા જોઈ શકાય એવું છે, એ ખોટું છે; જો કેવળ આત્મામાં જ સત્ય રહ્યું છે અને તે બધામાં સમાન છે, તો હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૬

इह सर्वतमं खलु जीव इति इह सर्वनिरन्तरजीव इति ।
इह केवलनिश्चलजीव इति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१७॥

અહીં જીવ જ સર્વથી શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ છે; અહીં સર્વમાં નિરંતર જીવ જ રહ્યો છે અને અહીં કેવળ નિશ્ચળસ્વરૂપ જીવ જ છે; એમ બધામાં તે (જીવરૂપ આત્મતત્ત્વ) સમાનસ્વરૂપ જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૭

अविवेकविवेकमबोध इति अविकल्पविकल्पमबोध इति
यदि चैकनिरन्तरबोध इति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१८॥

અવિવેક તથા વિવેક એ અજ્ઞાન છે; અને અવિકલ્પ તથા વિકલ્પ પણ અજ્ઞાન જ છે; જો એક જ (આત્મા) નિરંતર જ્ઞાનરૂપ છે અને બધામાં તે સમાન જ છે, તો હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૮

नहि मोक्षपदं नहि बन्धपदं नहि पुण्यपदं नहि पापपदम् ।
नहि पूर्णपदं नहि रिक्तपदं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१९॥

મોક્ષપદ નથી જ, બંધનપદ નથી જ, પુણ્યપદ નથી જ, પાપપદ નથી જ, પૂર્ણપદ નથી અને શૂન્યપદ પણ નથી જ; બધે સમાન—એક આત્મતત્ત્વ જ છે, છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૧૯

यदि वर्णविवर्णविहीनसमं यदि कारणकार्यविहीनसमम् ।
यदि भेदविभेदविहीनसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२०॥

જો વર્ણ કે વર્ણના અભાવથી રહિત સમાન તત્ત્વ છે, જો કારણ કે કાર્યથી રહિત સમાન તત્ત્વ છે અને જો ભેદ કે અભેદથી રહિત સરખું જ આત્મતત્ત્વ છે, તો સર્વમાં તે સમાન જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૦

इह सर्वनिरन्तरसर्वचिते इह केवलनिश्चलसर्वचिते ।
द्विपदादिविवर्जितसर्वचिते किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२१॥

આ આત્મા સર્વમાં નિરંતર સંપૂર્ણ વ્યાપ્ત છે; કેવળ નિશ્ચળ હોઈ સર્વમાં તે રહેલ છે અને બેપગાં વગેરે ભેદથી રહિત હોઈ સર્વમાં તે વ્યાપી રહેલ છે; તેમાં બધું સરખું જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૧

अतिसर्वनिरन्तरसर्वगतं अतिनिर्मलनिश्चलसर्वगतम् ।
दिनरात्रिविवर्जितसर्वगतं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२२॥

આત્મતત્ત્વ સર્વને ઓળંગી નિરંતર સર્વમાં ગયેલ છે; અતિશય નિર્મળ, નિશ્ચળ તથા સર્વવ્યાપી છે અને દિવસ કે રાત્રિથી રહિત હોઈ સર્વમાં રહેલું તથા સર્વમાં સમાન છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૨

नहि बन्धविबन्धसमागमनं नहि योगवियोगसमागमनम् ।
नहि तर्कवितर्कसमागमनं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२३॥

આત્માને બંધન કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી; યોગ કે વિયોગનો સમાગમ નથી અને તર્ક કે વિતર્ક પણ એને આવતા નથી; એ તો બધી રીતે સમાન જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૩

इह कालविकालनिराकरणमणुमात्रकृशानुनिराकरणम् ।
नहि केवलसत्यनिराकरणं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ २४ ॥

એમાં કાળ કે અકાળ દૂર જ છે અને એમાં લેશ માત્ર પણ અગ્નિનો સંબંધ જ નથી; કેવળ તે સત્યથી દૂર નથી; અર્થાત્ સત્યમય જ છે; કેમ કે તે સર્વમાં સમાનસ્વરૂપે રહેલ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૪

इह देहविदेहविहीन इति ननु स्वप्नसुषुप्तिविहीनपरम् ।
अभिधानविधानविहीनपरं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ २५ ॥

એમ દેહ તથા અદેહથી રહિત આત્મા, અહીં–સર્વમાં છે; સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિથી રહિત એ જ પર તત્ત્વ છે અને તે નામ તથા ક્રિયાથી રહિત શ્રેષ્ઠ છે તથા સર્વમાં સમાન છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૫

गगनोपमशुद्धविशालसमम् अपि सर्वविवर्जितसर्वसमम् ।
गतसारविसारविकारसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ २६ ॥

આત્મતત્ત્વ આકાશ જેવું–નિર્લેપ, શુદ્ધ, વિશાળ અને સમાન સ્વરૂપ છે; છતાં સર્વથી રહિત અને બધે સરખું જ છે; વળી તે સાર, અસાર તથા વિકારથી રહિત હોઈ સર્વસ્વરૂપ છે અને સર્વમાં સમાન છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૬

इह धर्मविधर्मविरागतरम् इह वस्तुविवस्तुविरागतरम् ।
इह कामविकामविरागतरं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥ २७ ॥

એમાં ધર્મ તથા અધર્મ વિષેનો અત્યંત વૈરાગ્ય છે; એમાં વસ્તુ કે અવસ્તુ ઉપરનો પૂર્ણ વૈરાગ્ય છે અને એમાં કામ તથા અકામ ઉપરનો અતિશય વૈરાગ્ય છે; કેમ કે એમાં બધું યે સરખું છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૭

सुखदुःखविवर्जितसर्वसममिहशोकविशोकविहीनपरम् ।
गुरुशिष्यविवर्जिततत्त्वपरं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२८॥

આ વિશ્વમાં સુખદુઃખથી રહિત, સર્વમાં સમાન તથા શોક અને અશોકથી રહિત શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ જ રહ્યું છે; વળી ગુરુ કે શિષ્યથી રહિત એ શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ બધામાં સરખું જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૮

न किलांकुरसारविसार इति न चलाचलसाम्यविसाम्यमिति ॥
अविचाराविचारविहीनमिति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२९॥

આત્મા અંકુરનો સાર કે અસાર છે, એમ નથી જ અને ચળ, અચળ, સમાનતાવાળો કે વિષમતાવાળો છે, એમ પણ નથી; એ તો અવિચાર તથા વિચારથી રહિત હોઈ સર્વમાં સરખો જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૨૯

इह सारसमुच्चयसारमिति कथितं निजभावविभेद इति ।
विषये करणत्वमसत्यमिति किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥३०॥

એ રીતે અહીં સારસંગ્રહનો પણ સાર મેં કહ્યો છે, આત્મભાવમાં કોઈ ભેદ છે જ નહિ; વિષયોમાં ઇંદ્રિયો જોડવી તે સત્ય નથી અને આત્મતત્ત્વ બધામાં સરખું જ છે; છતાં હે મન! તું કેમ રડે છે? ૩૦

बहुधा श्रुतयः प्रवदन्ति यतो वियदादिरिदं मृगतोयसमम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वसमं किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥३१॥

કેમ કે અનેક શ્રુતિઓ કહે છે, કે આકાશ વગેરે આ જગત ઝાંઝવાના જળ જેવું ખોટું છે; જો એક આત્મતત્ત્વ નિરંતર સર્વસમાન તથા બધામાં સરખું જ છે, તો હે મન! તું કેમ રડે છે? ૩૧

विन्दति विन्दति नहि नहि यत्र च्छन्दोलक्षणं नहि नहि तत्र ।
समरसमग्नो भावितपूतः प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः ॥ ३२ ॥

અવધૂત–મસ્તજ્ઞાની જ્યાં (પોતા સિવાયની) કોઈ વસ્તુને મેળવતો નથી અને અનુભવતો નથી; તે–આત્મતત્ત્વમાં વેદ કે વ્યાકરણ નથી જ નથી; માટે સમાન–આત્મરસમાં મગ્ન અને એની ભાવનાથી પવિત્ર થયેલો અવધૂત, પરમતત્ત્વ–પરમાત્માને જપ્યા કરે છે. ૩૨

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायां स्वामि-
कार्तिकसंवादे आत्मसंवित्त्युपदेशे समदृष्टि-
कथनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

એમ શ્રીદત્તાત્રેયવિરચિત અવધૂતગીતામાં સ્વામી દત્ત અને કાર્તિકેયના સંવાદ વિષે આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશમાં 'સમદૃષ્ટિકથન' નામે અધ્યાય પમો સમાપ્ત.

પુરુષાર્થબોધિની ગીતા

મૂળ શ્લોકો, પદચ્છેદ, અર્થ અને પં. સાતવલેકરજીની વિસ્તૃત ટીકા, ભક્તિ અને જ્ઞાનના વ્યવહારોપયોગી સિદ્ધાંતો, વેદ અને પુરાણોમાંથી આધારભૂત પ્રમાણો સાથે સરળ ભાષામાં.

મૂલ્ય ૧૦–૦–૦ : પાન ૧૦૬૪ : ટ. ખ. ૧–૨–૦

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય–**અમદાવાદ**

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

ઉપમેય ને ઉપમા કેમ ?

बहुधा श्रुतयः प्रवदन्ति यतो वियदादिरिदं मृगतोयसमम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवम् उपमेयमथो ह्युपमा च कथम् ॥१॥

અનેક શ્રુતિઓ જેથી કહે છે, કે આકાશ વગેરે આ ઝાંઝવાના જળ જેવું–ખોટું છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો ઉપમેય અને ઉપમા કેવી રીતે ? ૧

યજ્ઞ ને તપ કેવી રીતે ?

अविभक्तिविभक्तिविहीनपरं ननु कार्यविकार्यविहीनपरम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं यजनं च कथं तपनं च कथम् ॥२॥

અવિભાગ તથા વિભાગથી રહિત પર તત્ત્વ કાર્ય અને અકાર્યથી રહિત તથા સર્વોત્કૃષ્ટ છે; અને જો એક, નિરંતર બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો યજ્ઞ તથા તપ કેમ હોઈ શકે ? ૨

મન કે વચનથી અગોચર કેમ ?

मन एव निरन्तरसर्वगतं ह्यविशालविशालविहीनपरम् ।
मन एव निरन्तरसर्वशिवं मनसापि कथं वचसा च कथम् ॥३॥

મન જ નિરંતર સર્વમાં રહ્યું છે અને અવિશાળ તથા વિશાળથી રહિત શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ જો મન જ છે અને તે જ નિરંતર સર્વમાં શિવસ્વરૂપ છે, તો મનથી અગોચર તત્ત્વ કઈ રીતે ? અને વચનથી પણ અગોચર તત્ત્વ કેવી રીતે ? ૩

સૂર્ય, ચંદ્ર ને અગ્નિ કેમ ?

दिनरात्रिविभेदनिराकरणमुदितानुदितस्य निराकरणम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं रविचन्द्रमसौ ज्वलनश्च कथम् ॥४॥

જો દિવસ ને રાત્રિનો ભેદ દૂર થાય છે, ઉદય પામેલ અને અસ્ત પામેલ હઠી જાય છે અને જો એક, નિરંતર બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો પેલો સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિ કેમ હોઈ શકે ? ૪

બહારની ને અંદરની બુદ્ધિ કેમ ?

गतकामविकामविभेद इति गतचेष्टविचेष्टविभेद इति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं बहिरन्तरभिन्नमतिश्च कथम् ॥ ५ ॥

કામ તથા અકામ એવો ભેદ જો જતો રહે છે, ચેષ્ટા કે અચેષ્ટા વિનાનો એવો ભેદ પણ જો જાય છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો બહાર ને અંદર એવા ભેદવાળી બુદ્ધિ કેમ હોઈ શકે ? ૫

પહેલું ને છેલ્લું કેવી રીતે ?

यदि सारविसारविहीन इति यदि शून्यविशून्यविहीन इति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं प्रथमं च कथं चरमं च कथम् ॥६॥

જો આત્મા સાર તથા અસારથી રહિત છે, જો શૂન્ય તથા અશૂન્યથી રહિત છે અને જો એક, નિરંતર બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો પહેલું કેવી રીતે ? અને છેલ્લું કેવી રીતે ? ૬

ત્રીજું ને ચોથું કેવી રીતે ?

यदि भेदविभेदनिराकरणं यदि वेदकवेद्यनिराकरणम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं तृतीयं च कथं तुरीयं च कथम् ॥७॥

જો ભેદ કે અભેદ દૂર થાય છે, જો જ્ઞાતા ને જ્ઞેય હઠી જાય છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો ત્રીજું કેવી રીતે ? અને ચોથું–તુરીય તત્ત્વ કઈ રીતે ? ૭

વિષયો વગેરે પણ કઈ રીતે ?

गदितागदितं नहि सत्यमिति विदिताविदितं नहि सत्यमिति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं विषयेन्द्रियबुद्धिमनांसि कथम् ॥ ८ ॥

જો કહેલું ને નહિ કહેલું સાચું નથી જ, જો જાણેલું ને નહિ જાણેલું સાચું નથી જ અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો વિષયો, ઇંદ્રિયો, મન તથા બુદ્ધિ કઈ રીતે હોઈ શકે ? ૮

વરસાદ ને પાણી કેમ ?

गगनं पवनो नहि सत्यमिति धरणी दहनो नहि सत्यमिति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं जलदश्च कथं सलिलं च कथम् ॥९॥

આકાશ ને પવન સાચા નથી, પૃથ્વી ને અગ્નિ સત્ય નથી અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો વરસાદ કેવી રીતે ? અને પાણી કેમ હોઈ શકે ? ૯

ગુણ-દોષના વિચારની બુદ્ધિ કેમ ?

यदि कल्पितलोकनिराकरणं यदि कल्पितदेवनिराकरणम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं गुणदोषविचारमतिश्च कथम् ॥१०॥

જો કલ્પિત લોકો દૂર થાય છે, જો કલ્પિત દેવો હઠી જાય છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો ગુણ-દોષના વિચારની બુદ્ધિ કેમ હોઈ શકે ? ૧૦

અવરજવર કેમ કહેવાય ?

मरणामरणं हि निराकरणं करणाकरणं हि निराकरणम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं गमनागमनं हि कथं वदति ॥११॥

મરણ ને જન્મ દૂર જ થાય છે, કરવું ને નહિ કરવું પણ રહેતું જ નથી અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો જવું ને આવવું (લોક) કેમ કહે છે ? ૧૧

પુરુષ ને પ્રકૃતિ (લોક) કેમ કહે છે ?

प्रकृतिः पुरुषो नहि भेद इति नहि कारणकार्यविभेद इति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं पुरुषापुरुषं च कथं वदति ॥१२॥

પ્રકૃતિ ને પુરુષ એવો ભેદ જ નથી, કાર્ય તથા કારણ

એવો ભેદ જ નથી અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો પુરુષ તથા પ્રકૃતિને (લોક) કેમ કહે છે? ૧૨

ઘરડો, જુવાન ને બાળક કેમ?

त्रितयं नहि दुःखसमागमनं न गुणाद्वितीयस्य समागमनम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं स्थविरश्च युवा च शिशुश्च कथम् ॥१३॥

દુઃખ પમાડનાર ત્રણ અવયવોવાળું કોઈ તત્ત્વ જ નથી અને ગુણોથી રહિત આત્માને (બીજા કોઈનો) સમાગમ પણ નથી; વળી જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો ઘરડો, જુવાન અને બાળક કેમ હોઈ શકે? ૧૩

નષ્ટ-અનષ્ટ બુદ્ધિ કેમ?

ननु आश्रमवर्णविहीनपरं ननु कारणकर्तृविहीनपरम् ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवमविनष्टविनष्टमतिश्च कथम् ॥ १४ ॥

જો આશ્રમ તથા વર્ણથી રહિત પર તત્ત્વ જ છે; કારણ તથા કાર્યથી રહિત પર તત્ત્વ જ છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો નહિ નાશ પામેલી બુદ્ધિવાળો તથા નાશ પામેલી બુદ્ધિવાળો કેમ હોઈ શકે? ૧૪

અવિનાશી તથા વિનાશી કેમ?

ग्रसिताग्रसितं च वितथ्यमिति जनिताजनितं च वितथ्यमिति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवमविनाशि विनाशि कथं हि भवेत् ॥१५॥

ગળેલું અને નહિ ગળેલું-એ ખોટું છે; જન્મેલું તથા નહિ જન્મેલું-એ પણ ખોટું જ છે અને જો એક, નિરંતર બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો અવિનાશી તથા વિનાશી કેમ હોય?

અવિનોદ તથા વિનોદ બુદ્ધિવાળો કઈ રીતે?

पुरुषापुरुषस्य विनष्टमिति वनितावनितस्य विनष्टमिति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवमविनोदविनोदमतिश्च कथम् ॥१६॥

પુરુષ તથા અપુરુષનો ભેદ અત્યંત નાશ પામ્યો છે, સ્ત્રી

કે સ્ત્રીરહિતનો ભેદ પણ અત્યંત નાશ પામ્યો છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો અવિનોદ તથા વિનોદ (રમતગમત)ની બુદ્ધિવાળો કેમ હોય? ૧૬

હું ને મારું કેવી રીતે?

यदि मोहविषादविहीनपरो यदि संशयशोकविहीनपरः ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवमहमेति ममेति कथं च पुनः ॥ १७ ॥

જો મોહ તથા ખેદ વિનાનો પરમાત્મા છે, જો સંશય તથા શોક વિનાનો પરમાત્મા છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે; તો હું અને મારું એમ કઈ રીતે હોય? ૧૭

દુઃખ અને સુખની બુદ્ધિ કેમ?

ननु धर्मविधर्मविनाश इति ननु बन्धविबन्धविनाश इति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवमिह दुःखविदुःखमतिश्च कथम् ॥१८॥

ધર્મ તથા અધર્મનો જો વિનાશ જ થઈ જાય છે, બંધન તથા મોક્ષ પણ નાશ જ પામે છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો દુઃખ અને સુખની બુદ્ધિ કેમ હોય? ૧૮

કર્મનાં ફળ કેવી રીતે?

नहि याज्ञिकयज्ञविभाग इति न हुताशनवस्तुविभाग इति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं वद कर्मफलानि भवन्ति कथम् ॥१९॥

યજ્ઞ કરનાર તથા યજ્ઞ એવો વિભાગ જ નથી, અગ્નિ તથા તેમાં હોમવાની વસ્તુનો વિભાગ પણ નથી જ; અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો કર્મનાં ફળ કેવી રીતે છે, તે તું કહે. ૧૯

રાગ તથા વિરાગની બુદ્ધિ કેમ?

ननु शोकविशोकविमुक्त इति ननु दर्पविदर्पविमुक्त इति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं ननु रागविरागमतिश्च कथम् ॥ २० ॥

ખરેખર આત્મા અવશ્ય શોક તથા મોહથી અત્યંત મુક્ત છે, ગર્વ તથા અગર્વથી પણ અત્યંત રહિત જ છે અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો રાગ તથા વિરાગની બુદ્ધિ કેમ હોઈ શકે? ૨૦

અવિવેક તથા વિવેકની બુદ્ધિ કેમ?

नहि मोहविमोहविकार इति नहि लोभविलोभविकार इति ।
यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं ह्यविवेकविवेकमतिश्च कथम् ॥ २१ ॥

મોહ તથા અમોહનો વિકાર જ નથી, લોભ તથા અલોભનો વિકાર પણ નથી જ; અને જો એક, નિરંતર, બધું શિવસ્વરૂપ જ છે, તો અવિવેક તથા વિવેકની બુદ્ધિ કેમ હોઈ શકે? ૨૧

હું અહીં વંદન કોને કરું?

त्वमहं नहि हंत कदाचिदपि कुलजातिविचारमसत्यमिति ।
अहमेव शिवः परमार्थ इति अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२२॥

અહા! તું નથી અને હું પણ કદી નથી જ! કુળ તથા જાતિનો વિચાર પણ એમ ખોટો જ છે અને હું જ સાચો શિવ છું, તો અહીં હું વંદન કોને કઈ રીતે કરું? ૨૨

गुरुशिष्यविचारविशीर्ण इति उपदेशविचारविशीर्ण इति ।
अहमेव शिवः परमार्थ इति अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२३॥

ગુરુ તથા શિષ્યનો વિચાર તૂટી પડે છે, ઉપદેશનો વિચાર પણ વિખરાઈ જાય છે અને હું જ સાચો શિવ છું, તો હું અહીં કોને કઈ રીતે વંદન કરું? ૨૩

नहि कल्पितदेहविभाग इति नहि कल्पितलोकविभाग इति ।
अहमेव शिवः परमार्थ इति अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२४॥

કલ્પિત શરીરોના વિભાગ જ નથી, કલ્પિત લોકના પણ વિભાગ જ નથી અને હું જ સાચો શિવ છું, તો હું અહીં કોને

કેવી રીતે વંદન કરું ? ૨૪

सरजा विरजा न कदाचिदपि ननु निर्मलनिश्चलशुद्ध इति ।
अहमेव शिवः परमार्थ इति अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२५॥

હું રજોગુણવાળો તથા રજોગુણરહિત કદી પણ નથી; હું તો નિર્મળ, નિશ્ચળ તથા શુદ્ધ જ છું અને હું જ સાચો શિવ છું, તો હું અહીં કોને કઈ રીતે વંદન કરું ? ૨૫

नहि देहविदेहविकल्प इति अनृतं चरितं नहि सत्यमिति ।
अहमेव शिवः परमार्थ इति अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२६॥

દેહ તથા વિદેહની જુદીજુદી કલ્પના છે જ નહિ; સાચું કે જૂઠું ચરિત્ર પણ છે જ નહિ; હું જ સાચો શિવ છું, તો હું અહીં કોને કઈ રીતે વંદન કરું ? ૨૬

विन्दति विन्दति नहि नहि यत्र च्छन्दोलक्षणं नहि नहि तत्र ।
समरसमग्नो भावितपूतः प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः ॥ २७ ॥

અવધૂત (મસ્તજ્ઞાની), જેમાં એવો કોઈ ભેદ કદી મેળવતો નથી અને અનુભવતો નથી, તે પરમ તત્ત્વમાં વેદ કે વ્યાકરણ નથી જ નથી; માટે તે સમરસ(આત્મા)માં મગ્ન તથા એની જ ભાવનાથી પવિત્ર થઈ એ જ પરમ તત્ત્વને તે જપ્યા કરે છે. ૨૭

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायां स्वामि-
कार्तिकसंवादे स्वात्मसंवित्त्युपदेशे मोक्षनिर्णयो
नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

એમ શ્રી દત્તાત્રેયવિરચિત અવધૂત ગીતામાં સ્વામી દત્ત અને કાર્તિકેયના સંવાદ વિષે પોતાના આત્માના જ્ઞાનના ઉપદેશમાં 'મોક્ષનો નિર્ણય' નામે અધ્યાય છઠ્ઠો સમાપ્ત.

અધ્યાય ૭ મો

અવધૂતસ્થિતિ

रथ्याकर्पटविरचितकन्थः पुण्यापुण्यविवर्जितपन्थः ।
शून्यागारे तिष्ठति नग्नो शुद्धनिरञ्जनसमरसमग्नः ॥ १ ॥

અવધૂતે શેરીઓનાં ચીથરાંની ગોદડી બનાવી હોય છે; તેણે પુણ્ય કે પાપના માર્ગ છોડયા હોય છે અને શુદ્ધ, નિરંજન, સમરસ(આત્મસ્વરૂપ)માં મગ્ન થઈ કોઈ શૂન્ય સ્થાનમાં તે નગ્ન રહે છે. ૧

लक्ष्यालक्ष्यविवर्जितलक्ष्यो युक्तायुक्तविवर्जितदक्षः ।
केवलतत्त्वनिरञ्जनपूतो वादविवादः कथमवधूतः ॥ २ ॥

લક્ષ્ય તથા અલક્ષ્યને છોડી પોતે જ લક્ષ્ય બનેલો, યોગ્ય તથા અયોગ્યથી રહિત છતાં ચતુર, કેવળ તત્ત્વસ્વરૂપ, નિરંજન તથા પવિત્ર થયેલો અવધૂત વાદવિવાદ કેમ કરે? ૨

आशापाशविबन्धनमुक्तः शौचाचारविवर्जितयुक्तः ।
एवं सर्वविवर्जितसंतस्तत्त्वं शुद्धनिरञ्जनवन्तः ॥ ३ ॥

એ તો આશારૂપી પાશના બંધનથી છૂટી ગયો હોય છે અને પવિત્રતા તથા આચારથી રહિત હોય છે; છતાં આત્મ-સ્વરૂપમાં જોડાયેલો જ રહે છે; એમ સર્વથી રહિત થયેલા અવધૂત(સંતો) શુદ્ધ તથા નિર્લેપ વસ્તુથી યુક્ત હોઈ તત્ત્વ-સ્વરૂપ જ થયા હોય છે. ૩

कथमिह देहविदेहविचारः कथमिह रागविरागविचारः ।
निर्मलनिश्चलगगनाकारं स्वयमिह तत्त्वं सहजाकारम् ॥ ४ ॥

એ અવધૂતમાં દેહ તથા અદેહનો વિચાર કેમ હોય?

એમાં રાગ કે વિરાગનો વિચાર કેમ હોય ? કેમ કે એ પોતે જ અહીં નિર્મળ, નિશ્ચળ તથા આકાશ જેવા આકારનું અને સહજસ્વરૂપ તત્ત્વ જ બન્યો હોય છે. ૪

कथमिह तत्त्वं विन्दति यत्र रूपमरूपं कथमिह तत्र ।
गगनाकारः परमो यत्र विषयीकरणं कथमिह तत्र ॥ ५ ॥

એ સ્થિતિમાં (બહારનાં) તત્ત્વને તે કેમ અનુભવે ? જ્યાં રૂપ અરૂપ થાય છે, ત્યાં–એ સ્થિતિમાં (કોઈનો અનુભવ) કેમ હોય ? જ્યાં આકાશ જેવા આકારનો (નિર્લેપ) પરમાત્મા જ હોય છે, ત્યાં–એ સ્થિતિમાં વિષયોનો અનુભવ કઈ રીતે થાય ? ૫

गगनाकारनिरन्तरहंसस्तत्त्वविशुद्धनिरञ्जनहंसः ।
एवं कथमिह भिन्नविभिन्नं बन्धविबन्धविकारविभिन्नम् ॥६॥

અવધૂત આકાશ જેવા આકારનો–સૂક્ષ્મ, વ્યાપક, નિર્લેપ તથા અંતરવિનાનો પરમાત્માસ્વરૂપ જ થાય છે; તેમ જ તત્ત્વદૃષ્ટિએ અત્યંત શુદ્ધ અને નિરંજન પરમાત્માસ્વરૂપ જ હોય છે; તેથી એમાં ભેદ કે અભેદ કેમ હોય ? તેમ જ બંધ, મોક્ષ કે વિકારોના અનેક ભેદ પણ કેવી રીતે હોય ? ૬

केवलतत्त्वनिरन्तरसर्वं योगवियोगौ कथमिह गर्वम् ।
एवं परमनिरन्तरसर्वं एवं कथमिह सारविसारम् ॥ ७ ॥

અવધૂત કેવળ તત્ત્વરૂપ, અંતરરહિત તથા સર્વસ્વરૂપ હોય છે; તેથી એમાં યોગ, વિયોગ કે ગર્વ કેમ હોય ? એ રીતે સર્વશ્રેષ્ઠ તથા અંતરવિનાનું સર્વ–આત્મસ્વરૂપ છે; એમાં સાર કે અસાર કઈ રીતે હોય ? ૭

केवलतत्त्वनिरञ्जनसर्वं गगनाकारनिरन्तरशुद्धम् ।
एवं कथमिह संगविसंगं सत्यं कथमिह रङ्गविरङ्गम् ॥ ८ ॥

અવધૂતનું સ્વરૂપ કેવળ તત્ત્વરૂપ, નિર્લેપ, સર્વસ્વરૂપ.

આકાશ જેવા આકારનું–વ્યાપક તથા નિરંતર શુદ્ધ હોય છે; એમાં સંગ કે અસંગ કેમ હોય? તેમ જ એ સત્ય જ છે; એમાં રંગ કે રંગનો અભાવ કઈ રીતે હોય? ૮

योगावियोगै रहितो योगी भोगविभोगै रहितो भोगी।
एवं चरति हि मन्दंमन्दं मनसा कल्पितसहजानन्दम् ॥ ९ ॥

અવધૂત યોગ તથા વિયોગથી રહિત છે, છતાં યોગી છે; અને ભોગ તથા અભોગથી રહિત છે, છતાં ભોગી છે; કેમ કે મનથી નિશ્ચય કરેલા સહજ આનંદસ્વરૂપમાં એમ ધીમેધીમે એ વિચરે છે. ૯

बोधविबोधैः सततं युक्तो द्वैताद्वैतैः कथमिह मुक्तः।
सरजा विरजा कथमिह योगी शुद्धनिरञ्जनसमरसभोगी ॥१०॥

જ્ઞાન તથા અજ્ઞાનથી નિરંતરયુક્ત એ યોગી દ્વૈત કે અદ્વૈતથી મુક્ત અહીં કેમ હોય? વળી શુદ્ધ અને નિરંજન સમરસને ભોગવતો એ યોગી રજોગુણસહિત અથવા રજોગુણ-રહિત અહીં કેમ થાય? ૧૦

भग्नाभग्नविवर्जितभग्नो लग्नालग्नविवर्जितलग्नः।
एवं कथमिह सारविसारः समरसतत्त्वं गगनाकारः ॥ ११ ॥

એ યોગી ભાંગેલા કે નહિ ભાંગેલાથી રહિત છતાં ભાંગેલો છે; અને લાગેલા કે નહિ લાગેલાથી રહિત છતાં લાગેલો છે; એમ એમાં સાર કે અસાર કેમ હોય? કેમ કે એ તો સમાન રસવાળું તત્ત્વ જ છે અને આકાશ જેવા આકારનો (વ્યાપક તથા નિર્લેપ) છે. ૧૧

सततं सर्वविवर्जितयुक्तः सर्वं तत्त्वविवर्जितमुक्तः।
एवं कथमिह जीवितमरणं ध्यानाध्यानैः कथमिह करणम् ॥१२॥

એ યોગી નિરંતર સર્વથી રહિત છતાં સર્વથી યુક્ત અને

સર્વસ્વરૂપ છે; તેમ જ બીજાં તત્ત્વોથી રહિત હોઈ મુક્ત જ છે; એમ એમાં જીવન કે મરણ કેમ હોય અને એમાં ધ્યાન કે અધ્યાન સાથે કંઈ કરવાનું કઈ રીતે હોય? ૧૨

શિવ સિવાય બધું ખોટું

इन्द्रजालमिदं सर्वं यथा मरुमरीचिका ।
अखण्डितमनाकारो वर्तते केवलः शिवः ॥ १३ ॥

આ બધું ઇન્દ્રજાળ જેવું અને ઝાંઝવાના જળ જેવું (ખોટું) છે; કેવળ અખંડિત, નિરાકાર શિવ જ (સાચા) છે. ૧૩

धर्मादेर्मोक्षपर्यन्तं निरीहाः सर्वथा वयम् ।
कथं रागविरागैश्च कल्पयन्ति विपश्चितः ॥ १४ ॥

ધર્મથી માંડી મોક્ષ સુધી અમે સર્વ રીતે નિઃસ્પૃહ છીએ; છતાં વિદ્વાનો રાગ તથા વિરાગથી (યુક્ત) કલ્પનાઓ કેમ કરે છે? ૧૪

विन्दति विन्दति नहि नहि यत्र च्छन्दोलक्षणं नहि नहि तत्र ।
समरसमग्नो भावितपूतः प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः ॥ १५ ॥

અવધૂત જેમાં કંઈ મેળવતો નથી અને અનુભવતો નથી, તે (આત્મતત્ત્વ)માં વેદ કે વ્યાકરણ નથી જ નથી; તેથી જ એ સમરસ (આત્મા)માં મગ્ન તથા એની જ ભાવનાથી પવિત્ર થઈ એ જ પરમ તત્ત્વને તે જપ્યા કરે છે. ૧૫

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायां स्वामिकार्तिक-
संवादे स्वात्मसंवित्त्युपदेशे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

એમ શ્રીદત્તાત્રેયવિરચિત અવધૂત ગીતામાં સ્વામીદત્ત અને
કાર્તિકેયના સંવાદ વિષે પોતાના આત્માના જ્ઞાનના
ઉપદેશમાં અધ્યાય ૭મો સમાપ્ત.

અધ્યાય ૮મો

[આ અધ્યાય સામાન્ય રીતે 'અવધૂત ગીતા'ની બધી પ્રતોમાં જોવામાં આવે છે; આધ્યાત્મિક માર્ગે આગળ વધેલા કોઈ પણ પુરુષે સ્ત્રી જાતિ પ્રત્યે માનની નજરે અથવા તટસ્થવૃત્તિથી જોવું જોઈએ; છતાં આ અધ્યાયમાં તેમના પ્રત્યે વધારેપડતી ઘૃણા બતાવવામાં આવી છે, તેથી અમને લાગે છે, કે આ અધ્યાય ક્ષેપક હોવો જોઈએ. આમ છતાં હાલ મળતું મૂળ પુસ્તક પૂરેપૂરું અપાય એ હેતુથી અહીં તે લીધો છે.]

પ્રભુ પ્રત્યે ક્ષમાયાચના

त्वद्यात्रया व्यापकता हता ते ध्यानेन चेतःपरता हता ते ।
स्तुत्या मया वाक्परता हता ते क्षमस्व नित्यं त्रिविधापराधान् ॥१॥

હે પ્રભો! તમને મેળવવા યાત્રા કરીને મેં તમારું વ્યાપકપણું હણ્યું છે; ધ્યાન ધરીને તમારું ચિત્તથી પરપણું મેં હણ્યું છે અને તમારી સ્તુતિ કરવાથી તમારું વાણીથી પરપણું પણ મેં હણ્યું છે; માટે એ ત્રણે પ્રકારના અપરાધોને આપ નિત્ય ક્ષમા કરો. ૧

અવધૂત મુનિનાં લક્ષણો

कामैरहतधीर्दान्तो मृदुः शुचिरकिंचनः ।
अनीहो मितभुक् शान्तः स्थिरो मच्छरणो मुनिः ॥ २ ॥

મુનિ–અવધૂત કામનાઓથી ન હણાયેલી બુદ્ધિવાળો, જિતેન્દ્રિય, નરમ સ્વભાવનો, પવિત્ર, પાસે કંઈ નહિ રાખનારો, નિઃસ્પૃહ, માપસર ખાનારો, શાંત, સ્થિર અને મારું–ભગવાનનું જ શરણ સ્વીકારનારો હોય છે. ૨

अप्रमत्तो गंभीरात्मा धृतिमान् जितषड्गुणः ।
अमानी मानदः कल्पो मैत्रः कारुणिकः कविः ॥ ३ ॥

વળી તે પ્રમાદવિનાનો, ગંભીર મનવાળો, ધીરજવાળો,

કામાદિ છ વિકારોને જિતનારો, માનરહિત, માન આપનારો, સમર્થ, મિત્રભાવવાળો, દયાળુ તથા જ્ઞાની હોય છે. ૩

कृपालुरकृतद्रोहस्तितिक्षुः सर्वदेहिनाम् ।
सत्यसारोऽनवद्यात्मा समः सर्वोपकारकः ॥ ४ ॥

તેમ જ એ સર્વ પ્રાણીઓ તરફ કૃપાળુ, કોઈનો દ્રોહ નહિ કરનાર, સહનશીલ, સત્યરૂપ સારવાળો, નિર્દોષ મનવાળો, સમાન ભાવવાળો તથા સર્વનો ઉપકાર કરનાર હોય છે. ૪

अवधूतलक्षणं वर्णैर्ज्ञातव्यं भगवत्तमैः ।
वेदवर्णार्थतत्त्वज्ञैर्वेदवेदान्तवादिभिः ॥ ५ ॥

વેદના અક્ષરોના અર્થનું તત્ત્વ સમજતા અને વેદ તથા વેદાંતનો પાઠ કરતા ઉત્તમ ભગવદ્ભક્તોએ અવધૂતનું લક્ષણ ('અવધૂત' નામના) અક્ષરોથી પણ જાણવું જોઈએ. (તે નીચે પ્રમાણે છેઃ) ૫

आशापाशविनिर्मुक्त आदिमध्यान्तनिर्मलः ।
आनन्दे वर्तते नित्यमकारं तस्य लक्षणम् ॥ ६ ॥

આશાઓરૂપ બંધનોથી છૂટેલો અને આરંભમાં, મધ્યમાં તથા અંતમાં પણ નિર્મળ હોઈ નિત્ય આનંદમાં જે વર્તે છે, તે અવધૂતનું 'અ'કારરૂપ લક્ષણ છે. ૬

वासना वर्जिता येन वक्तव्यं च निरामयम् ।
वर्तमानेषु वर्तेत वकारं तस्य लक्षणम् ॥ ७ ॥

જેણે વાસના છોડી હોય, જેનું વચન નિર્દોષ હોય અને વર્તમાન–પ્રસંગોમાં જ જે વર્તે છે–ભૂત કે ભવિષ્યની ચિંતા કરતો નથી, તે અવધૂતનું 'વ'કારરૂપ લક્ષણ છે. ૭

धूलिधूसरगात्राणि धूतचित्तो निरामयः ।
धारणाध्याननिर्मुक्तो धूकारस्तस्य लक्षणम् ॥ ८ ॥

જેના અવયવો ધૂળથી ખરડાયલા હોય, જેનું મન સંકલ્પ–

વિકલ્પથી છૂટી ગયેલું હોય અને દોષોથી રહિત હોઈ, ધ્યાન તથા ધારણાથી જે મુક્ત થયો હોય, તે અવધૂતનું 'ધૂ'કાર-રૂપ લક્ષણ છે. ૮

तत्त्वचिंता धृता येन चिंताचेष्टाविवर्जितः ।
तमोहंकारनिर्मुक्तस्तकारस्तस्य लक्षणम् ॥ ९ ॥

જેણે તત્ત્વનું ચિંતન ધર્યું હોય, જે સાંસારિક ચિંતા તથા ચેષ્ટાથી રહિત હોય અને અજ્ઞાન તથા અહંકારથી મુક્ત થયો હોય–એ અવધૂતનું 'ત'કારરૂપ લક્ષણ છે. ૯

આત્મત્યાગ–નરકનું કારણ

आत्मानं चामृतं हित्वा अभिन्नं मोक्षमव्ययम् ।
गतो हि कुत्सितः काको वर्तते नरकं प्रति ॥ १० ॥

જે અભિન્ન, મોક્ષસ્વરૂપ, અવિનાશી તથા અમૃતરૂપ આત્માને છોડી બીજે જ્યાંત્યાં ભટકતો ફરે છે, તે નિંદ્ય કાગડાની પેઠે નરક તરફ જઈ રહ્યો છે. ૧૦

+ સ્ત્રીનો ત્યાગ જ કલ્યાણકારી

मनसा कर्मणा वाचा त्यज्यतां मृगलोचना ।
न ते स्वर्गोऽपवर्गो वा सानन्दं हृदयं यदि ॥ ११ ॥

+ અધ્યાત્મ માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરનારને સ્ત્રીઓનો સંગ વિઘ્નકર્તા થાય છે; અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં અને પ્રાપ્ત કર્યા પછી સ્થિર રાખવામાં બ્રહ્મચર્ય એ એક અમોઘ સાધન હોવાથી સ્ત્રીનો સંગ છોડવાનો હોઈ, સ્ત્રી–નિંદા એ અભિપ્રાયથી અહીં સૂચવી છે, જેથી સ્ત્રીઓનો સંગ કરવા તરફ જ્ઞાની, મુમુક્ષુઓ તેમ જ સિદ્ધ સંત–મહાત્માઓને ઘૃણા ઊપજે અને તેનાથી તે સાવચેત રહે. આ પુસ્તકનો ઉપદેશ પણ બહુ ઊંચી કોટિએ–અવધૂત દશાને પહોંચેલાઓ માટે છે; બાકી સામાન્ય લોકોએ તો પોતપોતાના આશ્રમ અને ધર્મને અનુકૂળ વર્તતા રહેવું, જેથી સાચી ઉન્નતિ મેળવી શકાય.

હરણ જેવાં નેત્રવાળી સ્ત્રીને મન, વચન તથા કર્મથી તું છોડી દે; કેમ કે તેના તરફ તારું હૃદય જો આનંદવાળું હશે, તો તને સ્વર્ગ કે મોક્ષ નહિ મળે. ૧૧

વિધાતાએ સ્ત્રીને કેમ રચી?

न जानामि कथं तेन निर्मिता मृगलोचना ।
विश्वासघातकीं विद्धि स्वर्गमोक्षसुखार्गलाम् ॥ १२ ॥

હરણ જેવાં નેત્રવાળી સ્ત્રીને વિધાતાએ કેમ રચી છે, એ હું સમજી શકતો નથી! એને વિશ્વાસઘાત કરનારી તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખ(મેળવવા)માં આગળા જેવી (વચ્ચે વિઘ્નરૂપ) તું જાણજે. ૧૨

સ્ત્રીના ત્યાગથી સુખ

मनःसंतापजननीं मोक्षमार्गविरोधिनीम् ।
निष्ठुरां मलिनां नारीं त्यक्त्वा नित्यं सुखी भव ॥१३॥

માનસિક તાપ ઉપજાવતી, મોક્ષમાર્ગને રૂંધતી, ક્રૂર અને મેલી સ્ત્રીને ત્યજીને તું સુખી થા. ૧૩

સ્ત્રી એ બંધન છે.

कौटिल्यदम्भसंयुक्ता सत्यशौचविवर्जिता ।
केनापि निर्मिता नारी बन्धनं सर्वदेहिनाम् ॥ १४ ॥

કુટિલતા ને દંભથી ભરેલી અને સત્ય તથા પવિત્રતાથી રહિત સ્ત્રીને કોઈએ પણ સર્વ પ્રાણીઓના બંધનરૂપે જ રચી છે.

સ્ત્રીનો ત્યાગ શા માટે?

यदि चेदीश्वरे प्रीतिर्यदीच्छसि परं सुखम् ।
यदि संसारवैराग्यं स्त्रीत्यागं कुरु सत्वरम् ॥१५॥

જો ઈશ્વરમાં પ્રીતિ હોય, જો તું પરમ સુખ ઇચ્છે છે અને જો સંસાર ઉપરનો વૈરાગ્ય તું ઇચ્છતો હોય, તો જલદી સ્ત્રીનો ત્યાગ કર. ૧૫

સ્ત્રી ખરેખર નરક છે.

जानामि नरकं नारीं ध्रुवं जानामि बन्धनम् ।
यस्यां जातो रतस्तत्र पुनस्तत्रैव धावति ॥ १६ ॥

ખરેખર, સ્ત્રીને હું નરક સમજું છું અને બંધનરૂપ જ જાણું છું. મનુષ્ય જેમાં જન્મ્યો છે, તેમાં જ રમે છે અને ફરી તે તરફ જ દોડે છે! (એ પણ આશ્ચર્ય છે ને!) ૧૬

મુમુક્ષુ માટે સ્ત્રીત્યાગ જરૂરી

आपातरम्या ललना वस्तुतोऽतीव भीषणा ।
त्याज्या मुमुक्षुणा नित्यं नरेण हितकांक्षिणा ॥ १७॥

ખરી રીતે (સ્ત્રી) અત્યંત ભયંકર છે; છતાં ઉપલક સુંદર દેખાતી સ્ત્રીને પોતાનું હિત ઇચ્છતા મુમુક્ષુ પુરુષે કાયમ ત્યજવી જોઈએ.

विष्ठादिनरकं घोरं भगं च परिनिर्मितम् ।
किमु पश्यसि रे चित्त कथं तत्रैव धावसि ॥ १८ ॥

સ્ત્રીની યોનિને મળમૂત્રથી ભરેલું ઘોર નરક જ બનાવ્યું છે; છતાં હે ચિત્ત! તું એ તરફ કેમ જુએ છે? ત્યાં જ કેમ દોડે છે? ૧૮

भगेन चर्मकुण्डेन दुर्गन्धेन व्रणेन च ।
खण्डितं हि जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ १९ ॥

સ્ત્રીની યોનિ એ ચામડાનો એક કુંડ જ છે; અથવા દુર્ગંધી એક વ્રણ જ છે—સડેલું ગૂમડું જ છે. તેણે દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યો સહિત સર્વ જગતનો નાશ જ કર્યો છે. ૧૯

देहार्णवे महाघोरे पूरितं चैव शोणितम् ।
केनापि निर्मिता नारी बन्धनं सर्वदेहिनाम् ॥ २० ॥

સ્ત્રીનો દેહ એ મહાઘોર સમુદ્ર છે, જેમાં લોહી જ ભર્યું છે! એ સ્ત્રીને કોઈએ પણ સર્વ પ્રાણીઓના બંધનરૂપે જ બનાવી છે. ૨૦

अन्तरे नरकं विद्धि कौटिल्यं वाह्यमण्डितम् ।
ललितामिह पश्यन्ति महामन्त्रविरोधिनीम् ॥ २१ ॥

સ્ત્રીની અંદર તો તારે નરક જ સમજવું અને બહાર કુટિલતાને જ શણગારેલી જાણવી; આ જગતમાં સમજુ લોકો સ્ત્રીને આત્મજ્ઞાનરૂપ મહામંત્રને સંપૂર્ણ રોકનારી જ દેખે છે. ૨૧

अज्ञात्वा जीवितं लब्धं भवस्तत्रैव देहिनाम् ।
अहो जातो रतस्तत्र अहो भवविडम्बना ॥ २२ ॥

(ઉપર કહેલું) નહિ જાણીને જ પ્રાણીઓનો ત્યાં (સ્ત્રી-શરીરમાં) જન્મ થાય છે અને ત્યાં તેઓએ જીવન મેળવ્યું છે; છતાં અહો ! આશ્ચર્ય છે, કે જ્યાં પોતે જન્મ્યો છે, ત્યાં જ રમે છે ! અહો સંસારની ફજેતી ! (ખરેખર ખેદજનક છે !)૨૨

तत्र मुग्धा रमन्ते च सदेवासुरमानवाः ।
ते यान्ति नरकं घोरं सत्यमेव न संशयः ॥ २३ ॥

દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યો સહિત–બધા તે સ્ત્રીમાં જ મોહ પામી રમે છે ! પણ તેઓ ઘોર નરકમાં જાય છે; એ સાચું જ છે, એમાં સંશય નથી. ૨૩

अग्निकुण्डसमा नारी घृतकुम्भसमो नरः ।
संसर्गेण विलीयेत तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ २४ ॥

સ્ત્રી અગ્નિના કુંડ જેવી છે અને પુરુષ ઘીના ઘડા જેવો છે; અગ્નિના સંગથી ઘી ઓગળે જ છે, તેથી એ–અગ્નિ જેવી સ્ત્રીનો પુરુષે ચોપાસથી ત્યાગ કરવો. ૨૪

સ્ત્રી દારૂ છે.

गौडी माध्वी तथा पैष्टी विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
चतुर्थी स्त्री सुरा ज्ञेया ययेदं मोहितं जगत् ॥ २५ ॥

ગોળનો, મધનો તથા લોટનો–એમ ત્રણ પ્રકારનો દારૂ જાણવો; અને ચોથો સ્ત્રીરૂપ દારૂ સમજવો, કે જેણે આ જગતને

મોહિત કર્યું છે. ૨૫

मद्यपानं महापापं नारीसंगस्तथैव च ।
तस्माद्द्वयं परित्यज्य तत्त्वनिष्ठो भवेन्मुनिः ॥ २६ ॥

દારૂ પીવો એ મોટું પાપ છે; તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીનો સંગ કરવો એ પણ મોટું પાપ છે; માટે એ બન્નેનો ત્યાગ કરી મુનિએ તત્ત્વનિષ્ઠ થવું–આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી. ૨૬

चित्ताक्रांतं धातुबद्धं शरीरं नष्टे चित्ते धातवो यान्ति नाशम् ।
तस्माच्चित्तं सर्वतो रक्षणीयं स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ॥

ધાતુઓથી બંધાયેલું શરીર ચિત્ત વડે વ્યાપ્ત છે–ચિત્તના જ આધારવાળું છે; તેથી ચિત્ત નાશ પામે (બગડે), તો ધાતુઓ નાશ પામે (બગડે) છે; માટે ચિત્તની સર્વ તરફથી રક્ષા કરવી–અવળે માર્ગે જતું તેને અવશ્ય રોકવું; કેમ કે ચિત્ત સ્વસ્થ હોય, તો બુદ્ધિઓ પ્રકટે છે; અર્થાત્ ચિત્ત આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે, તો સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રકટે છે. ૨૭

दत्तात्रेयावधूतेन निर्मितानन्दरूपिणा ।
ये पठन्ति च शृण्वन्ति तेषां नैव पुनर्भवः ॥ २८ ॥

આનંદસ્વરૂપ અવધૂત દત્તાત્રેયે આ અવધૂતગીતા રચી છે; તેનો જેઓ પાઠ કરે છે અથવા (તેને જે) સાંભળે છે, તેઓનો ફરી જન્મ જ થતો નથી–સંસાર છૂટી જાય છે. ૨૮

इति श्रीदत्तात्रेयकृतायामवधूतगीतायां स्वामिकार्तिक-
संवादे स्वात्मसंवित्त्युपदेशेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

એમ શ્રીદત્તાત્રેયવિરચિત અવધૂત ગીતામાં સ્વામીદત્ત તથા
કાર્તિકેયના સંવાદ વિષે સ્વાત્મજ્ઞાનના ઉપદેશમાં
અધ્યાય ૮મો સમાપ્ત.

પરિશિષ્ટ

પ્રહ્લાદ આખ્યાન*

[ભગવાન દત્તાત્રેય જેઓ 'અવધૂત' નામથી ઓળખાય છે તેમના ઉપદેશો આ પુસ્તક સિવાય બીજે મળતા નથી. ભાગવતમાં એકાદશ સ્કન્ધમાં તેમણે કરેલા ૨૪ ગુરુઓની હકીકત આ સંસ્થાના 'હિંદના આચાર્યો' નામના પુસ્તકમાં ૨૨૪મા પાને અપાયેલી છે.

અવધૂત ગીતાના સર્વોત્કૃષ્ટ શિક્ષણ ઉપરનું સરળ ભાષ્ય હોય, તેવું એક પ્રકરણ કાલીકમલીવાલા સ્વામીશ્રી વિશુદ્ધાનંદજીકૃત **'પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ'** નામના મહાન ગ્રંથમાં મળ્યું. તેમાંથી અભ્યાસીઓની સગવડ ખાતર અહીં થોડા ઉતારા આપ્યા છે. અવધૂતના મોંમાંથી નીકળેલા આ આખ્યાનના છેવટના શબ્દો અવધૂત ગીતાનો જ આસ્વાદ પ્રતિઘોષ કરે છે.]

પરાશર—હે મૈત્રેય! પૂર્વે દિતિના ઉદર વિષે બે પુત્ર ઉત્પન્ન થયા હતા. એકનું નામ હિરણ્યાક્ષ હતું. તેને વિષ્ણુ ભગવાને વરાહનું રૂપ ધારણ કરીને માર્યો હતો. તે પછી બીજો હિરણ્યકશિપુ ત્રિલોકનું રાજ્ય કરવા લાગ્યો. સર્વ ઇંદ્રાદિ દેવતાઓ તેની આજ્ઞામાં હતા, અને યજ્ઞનો ભાગ જે દેવતાઓ લેતા હતા, તે પણ તે લેવા લાગ્યો હતો. ઇંદ્રાદિ દેવતાઓ તેના ભયથી સ્વર્ગનો ત્યાગ કરીને પૃથ્વી પર રહેવા લાગ્યા હતા. એ હિરણ્યકશિપુના ઘરમાં પ્રહ્લાદ નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો હતો. જ્યારે પ્રહ્લાદ ભણવા યોગ્ય થયો, ત્યારે તેને શીખવવા માટે ગુરુની નિકટ તેના પિતાએ મોકલ્યો. પછી કેટલાક દિવસો વીત્યે હિરણ્યકશિપુએ ગુરુ સહિત પ્રહ્લાદને બોલાવી પૂછ્યું:

'હે પુત્ર! જે ગુરુથી શીખ્યા હો તે કહી સંભળાવો.'

---

* કાલીકમલીવાલા સ્વામીશ્રી વિશુદ્ધાનંદજીકૃત 'પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ' માંથી થોડા ફેરફાર સાથે ઉદ્ધૃત.

પ્રહ્લાદ—હે પિતાજી! આ જે સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ દૃશ્યમાન જગત છે, તેને સ્વપ્ન સમાન અસત્ ભ્રમરૂપ જાણ્યું છે અને એક અદ્વિતીય વિષ્ણુ(વ્યાપક આત્મા)ને જ મેં સત્ય જાણ્યા છે. 'સર્વ વિષ્ણુ છે.'

આ વચન સાંભળીને હિરણ્યકશિપુ ક્રોધવાન થયો. તેનાં નેત્ર લાલ થઈ ગયાં અને એણે શુક્રાચાર્યને કહ્યું: 'હે બ્રાહ્મણ! આને શું શિખવાડયું છે? વિષ્ણુ, જે મારા જીવનો લેનાર છે તેનું આ ભજન કરે છે, અને હું જે ત્રિલોકીનો રાજા છું તેનું વિસ્મરણ કરે છે!'

શુક્ર—દૈત્યેન્દ્ર! ક્રોધ ન કરો. એની બાળક અવસ્થા છે, પણ એ નિશ્ચયથી હું તેને ફેરવીશ. હવે તમને જ યાદ કરશે.

પુનઃ હિરણ્યકશિપુએ કહ્યું: હે પુત્ર! જે ગુરુ શિખવાડે તે જ શીખજે; નહિ તો તારા પ્રાણ જશે.

પ્રહ્લાદ—હે પિતાજી! કોઈની શક્તિ નથી કે મને મારે. કોણ આકાશની સમાન જગત વિષે જે વ્યાપક વિષ્ણુ આત્મા છે, તેને મારે અને કોણ દુઃખ આપે તેમ છે?

હિરણ્યકશિપુ—રે નીચ બાલક! મને મૂકીને એ વિષ્ણુ કોણ છે, જેનું તું વારંવાર નામ લે છે તે કહે.

પ્રહ્લાદ—હે પિતા! વિષ્ણુ અખિલ જગત વિષે મનના સાક્ષી છે અને ઇંદ્રિયોથી અગોચર છે. વિચારનેત્ર વિના તે તમને શી રીતે દેખાય? યોગેશ્વરો વિષ્ણુ-આત્માને પરમ પદ કહે છે. હે પિતાજી! તમે, હું કે આ જગત છે જ નહિ, મૂળ અને સારરૂપ ભગવાન વિષ્ણુ-આત્મા જ છે.

હિરણ્યકશિપુ—મૂર્ખ! તારા મનને પાપે ઘેર્યું છે, જેથી તું ઊલટું માને છે; નહિ તો સંત કહે છે કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ ત્રણે પ્રણવથી ઉત્પન્ન થયા છે તેથી તે જડ છે, દૃશ્ય છે અને તું ચૈતન્ય આત્મા છે. ભગવાન તો માયામાં છે. તું પોતાને ત્યાગી માયામાં લીન કેમ થાય છે?

એટલું કહીને હિરણ્યકશિપુએ દૈત્યોને કહ્યું: 'આ પાપીને દૃષ્ટિથી દૂર કરો અને ગુરુના ગૃહમાં લઈ જાઓ.'

કેટલાક દિવસ પછી ફરીથી પ્રહ્લાદને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું—શું ભણ્યો ?

પ્રહ્લાદ—ભણવું, ન ભણવું, સાંભળવું, જોવું, લેવું, દેવું, ખાવું-પીવું, સૂવું, જાગવું ઊંઘવું, સ્પર્શ કરવો એ સર્વ વિષ્ણુ છે.

પ્રહ્લાદનું વચન સાંભળી તે અતિ ક્રોધવાન થયો અને રાક્ષસોને હુકમ કર્યો, આ બાળકનો ઘાત કરો. એને કાળે ઘેર્યો છે. અમારા કુળમાં તે અગ્નિ છે.

રાક્ષસોએ અનેક પ્રકારની શાસન કર્યું અને ભય દેખાડ્યો, પરંતુ પ્રહ્લાદના રોમ માત્રનો બગાડ ન થયો.

પરાશર—હે મૈત્રેય! પ્રહ્લાદની માફક તને જ્યારે શાસન થશે, ત્યારે તરત તું કહીશ કે હું બ્રહ્મ નથી, જીવ છું; પરંતુ દૈત્યપુત્ર પોતાના નિશ્ચયથી ફર્યો નહિ.

મૈત્રેય—એને શો લાભ થયો કે એટલું શાસન સહન કર્યું ? કારણ કે નામરૂપ ભ્રમ માત્ર છે, વસ્તુ સત્ છે. એને દંડ* કેમ ન થાય ? પોતાના સ્વરૂપને ત્યાગીને બીજાને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થાપવા એ ભૂલ છે, પણ એની કથા કહો.

પરાશર—હે મૈત્રેય ! પુનઃ હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદને બોલાવીને કહ્યું: 'હે પુત્ર ! નીચ બુદ્ધિ ત્યાગ, વૈરીના રસ્તે ન જા, હજી પણ તારું કંઈ બગડયું નથી. તને હું નિર્ભય કરીશ.'

પ્રહ્લાદ—હું તો મૂળે જ નથી, છે તે સર્વ ભયઅભયાદિ વિષ્ણુ-આત્મા છે.

ત્યારે ક્રોધયુક્ત થઈ તેણે આજ્ઞા કરી, કે એને સર્પાદિક પાસે મરાવો. અને જ્યારે સર્પાદિ લાવવામાં આવ્યા, ત્યારે પ્રહ્લાદ સર્પાદિ સહિત સર્વ જગતનું વિષ્ણુ—આત્મારૂપે આ પ્રમાણે ધ્યાન કરવા લાગ્યો:

'જેવી રીતે મારા શરીરમાં મન આદિના પ્રકાશક અવિનાશી વિષ્ણુ છે, તે જ પ્રમાણે સર્પાદિમાં પણ છે, તથા બ્રહ્મથી લઈને કીડી પર્યંતનાં શરીરોમાં તે જ વિષ્ણુ-આત્મા છે. વિષ્ણુથી પૃથક્ શું

* શિક્ષા

છે? સર્પાદિકથી વિષ્ણુ પૃથક્ ક્યાં? સર્વ વિષ્ણુ–આત્મા છે.'

એ રીતે સર્પાદિકથી પણ પ્રહ્લાદને કશું ન થયું. પછી તેને અગ્નિમાં નાખ્યો, પહાડ ઉપરથી ગબડાવ્યો, સિંહ–વ્યાઘ્રની પાસે નાખી જોયો, હિમાલયનાં મહાન ભયંકર સ્થાનોમાં તેને નાખ્યો વગેરે મૃત્યુનાં અનેક કારણો સામે તેને ધર્યો; પરંતુ પ્રહ્લાદને કંઈ જ ખેદ ન થયો; કારણ કે તે આપ સહિત સર્વ વિષ્ણુરૂપે જાણતો હતો. ખેદ તો બીજાથી થાય. (એકત્વમાં ક્યાંથી થાય?)

પુનઃ હિરણ્યકશિપુએ ગુરુને કહ્યું: એને સામ, દામ, દંડ, ભેદ વગેરે રાજનીતિથી શિક્ષા કરો. શુક્રાચાર્યે તેમ કર્યું, પરંતુ પ્રહ્લાદનો નિશ્ચય ફર્યો નહિ એટલું જ નહિ પણ તે ઊલટો દૃઢ થયો.

એક સમય અધ્યયનશાળાથી શુક્ર કોઈ કામે બહાર ગયા હતા, તે વખતે અવકાશ લઈને બાળકોને પ્રહ્લાદ કહેવા લાગ્યો: 'રાક્ષસ-પુત્રો! સર્વરૂપ વ્યાપક વિષ્ણુ–આત્મા જ છે, તમે કે હું છે જ નહિ. તે વિષ્ણુનું ભજન કરો. જો પૂછતા હો કે ભજન શું? તો આપ-સહિત સર્વને વિષ્ણુ–આત્મા જાણવા એ જ પરમ ભજન છે.'

બાળકોએ કહ્યું: હે પ્રહ્લાદ! આ સમય તો રમવાનો છે. ભજનનો નથી.

પ્રહ્લાદ—"હે દૈત્યપુત્રો! મનુષ્યજન્મ દુર્લભ છે. વારંવાર તે પ્રાપ્ત થતો નથી. શબ્દ, સ્પર્શ રૂપ, રસ, ગંધ તથા વિષય અને વિષયોને ગ્રહણ કરવાવાળી શ્રોત્રાદિ ઇંદ્રિયો સર્વ યોનિમાં પ્રાપ્ત છે. વિષયજન્ય ઇંદ્રિય સંબંધી સુખ બ્રહ્માથી માંડી કીડી પર્યંત સર્વને છે. એ સુખ છે તે વૈષયિક સુખ છે અને તે સર્વ યોનિમાં પ્રાપ્ત છે, કોઈમાં અપ્રાપ્ત નથી; તેથી તેને માટે યત્ન કરવો નિષ્ફળ છે. હે દૈત્યપુત્રો! શત વર્ષનું પુરુષનું આયુષ્ય હોય છે, તેમાંથી અર્ધ આયુષ્ય સૂવામાં જાય છે અર્થાત્ ૫૦ વર્ષ તો રાત્રિમાં કપાઈ જાય છે. શેષ ૫૦ રહ્યાં. તેમાંથી બાર વર્ષ રમતમાં જાય છે, બારથી સોળ વૃદ્ધાવસ્થામાં જાય છે અને શેષ રહેલાં પચીસ વર્ષમાં પારલૌકિક સાધના, વિદ્યોપાર્જન, દેશોન્નતિનો પ્રયત્ન, દેશાટન, ભોગવિલાસ વગેરે થાય છે. ભજન એ જ પચીસ વર્ષમાં થઈ શકે છે.

આધ્યાત્મિક રોગોx નું જોર પણ તે જ અવસ્થામાં હોય છે; પરંતુ શરીર ક્ષણભંગુર છે. વીજળીના ચમકારાની માફક ક્ષણમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. કદી શરીર જન્મે છે, કદી મરે છે, કદી બાળક–યૌવન–વૃદ્ધ–અવસ્થા આવે છે. કદી જાગ્રત, કદી સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, ક્વચિત્ મૂર્ચ્છા, સમાધિ, કોઈવાર હસવું રોવું, હર્ષ, શોક, કોઈવાર સુખ, દુઃખ, કદી ક્ષુધાતૃષા, હાનિલાભ વગેરે સુખદુઃખવાળી અવસ્થાઓ આવે છે. હજારો સુખની અવસ્થાઓ આવે છે, દુઃખની પણ આવે છે; પરંતુ તે સર્વ આ શરીરરૂપ સંઘાતની અવસ્થાઓ હોય છે.

"વળી બાલ્યકાળ અત્યંત જડરૂપી છે. તેમાં શુભાશુભનું કંઈ જ્ઞાન હોતું નથી. એ અવસ્થાનાં અનેક દુઃખો શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલાં છે, તે જ પ્રમાણે યૌવન–અવસ્થામાં અનેક કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકારાદિ દુઃખદાયક, વિકાર વગેરે શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરેલાં છે. તે જ પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થામાં અંગક્ષીણતાદિ દોષનિરૂપણ કરેલું છે; તેથી હે દૈત્યપુત્રો! જે ભજન, દાન, તપાદિક નથી કરતા, તેને અવસર ચૂકયે મૃત્યુકાળમાં પશ્ચાત્તાપ જ છે.

"(જીવ) માતાના ગર્ભમાં જઠરાગ્નિ આદિ નિમિત્તથી મહાન દુઃખ પામે છે. માથું નીચું અને પગ ઉપર રાખી ઊંધે માથે લટકે છે. મળમૂત્રના કુંડમાં પડ્યો રહે છે. પછી બહુ દુઃખી થવાથી ગર્ભથી છૂટવા માટે ભ્રમથી પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપથી ભિન્ન પરમેશ્વરની કલ્પના કરીને પ્રાર્થના કરે છે, કે હે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા! પૂર્વે અનેક મળમૂત્રરૂપ દેહોમાં મેં દેહાભિમાન કરેલું છે. તે દેહાભિમાનના ફળરૂપ આ ગર્ભવાસ છે. જો હું દેહાભિમાન ન કરત, તો દુઃખરૂપ આ ગર્ભવાસ ન પામત. આ ગર્ભવાસથી મને મુક્ત કરો.

"તેથી સર્વ દુઃખોનું કારણ દેહાભિમાન જ છે, અન્ય નથી. દેહાભિમાની ઢેડનો પણ બાપ છે. માટે હે બાળકો! તમારે કદી દેહાભિમાન કરવું નહિ; પરંતુ આપ સહિત સર્વ જગતને વિષ્ણુરૂપ આત્મા જાણો, જેથી જન્મમરણરૂપ બંધનથી છૂટો. દેહાભિમાનનો ત્યાગ કર્યા

---

x વિકારો.

વિના અન્ય તપાદિ સાધનોથી બંધનરૂપ સંસારબંધનથી નહિ છુટાય.

"આ દુર્લભ મનુષ્યશરીરમાં શિશ્નોદરપરાયણ રહીને જો પોતાના મૂળ સ્વરૂપ આત્માને નહિ જાણો, તો અનંત કુક્કુર,+ શુકર*ની દુઃખમય યોનિઓને પ્રાપ્ત થશો અને મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ નિષ્ફળ થશે. કોઈ પુણ્યવશાત્ અકસ્માત કોઈના હાથમાં ચિંતામણિ આવે અને તેના વડે કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ કર્યા વિના તેને ગુમાવી દે, તો તે અત્યંત નાલાયકીનું કામ છે; માટે મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત કરીને વિચાર કરવો એ કર્તવ્ય છે. હું કોણ છું? આ દેહાદિક પ્રપંચ શું છે? હું ક્યાંથી આવ્યો છું? ક્યાં જવાનો છું? એ રીતે જો પોતાના સ્વરૂપને ન જાણ્યું, તો પછી મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થવાથી શો લાભ થયો?

"હે બાળકો! અત્યંત મળમૂત્રરૂપ અપવિત્ર આ શરીરનો જે અહંકાર છે, તેનો ત્યાગ કરી એક આત્મા–વિષ્ણુને પવિત્ર જાણો. અંતર અને બહાર એ આત્મા જ છે. એ આત્માનો પિતા નથી કે માતા નથી. તેનો ભાઈ નથી કે પુત્ર નથી. તેનો કોઈ વર્ણ નથી કે આશ્રમ નથી કે નથી તેની બાળકાદિ અવસ્થા. એ સર્વ શરીરના ધર્મ છે, આત્માના નહિ. આત્મા નિત્ય, નિર્લેપ, પ્રકાશરૂપ છે. ઉપાધિયુક્ત સર્વ વિષ્ણુ–આત્મા છે. (ઉપાધિરહિત તે નિર્વિકાર શુદ્ધ છે.) જેમ નિદ્રારૂપ અવિદ્યા–ઉપાધિ વિના સ્વપ્નદ્રષ્ટા નિર્વિકાર શુદ્ધ છે, તેમ ઉપાધિ સહિત સર્વ સ્વપ્નપ્રપંચરૂપ પણ સ્વપ્નદ્રષ્ટા જ છે. શરીરાદિકના અભિમાનનો પ્રબંધ હોવાથી તે પ્રત્યક્ષ ભાસતો નથી. જેમ શુદ્ધ સ્ફટિકમાં કોઈ રીતનો રંગ હોતો નથી; પરંતુ લાલ પુષ્પાદિકના યોગથી તે લાલ દેખાય છે, બાકી વાસ્તવમાં તે શુદ્ધ છે; તે જ પ્રમાણે આત્મામાં દૃશ્યમાન નામરૂપ પ્રપંચ વાસ્તવમાં છે જ નહિ. બુદ્ધિ આદિ ઉપાધિના સંબંધથી જ તે આત્મામાં પ્રતીત થાય છે. જે આ નામરૂપ ભ્રમ પ્રપંચમાં સત્યત્વની પ્રતીતિ કરે છે, તે જન્મ-મરણના બંધનમાં પડે છે. માટે હે બાળકો! તમને એ જ યોગ્ય છે કે હમણાંથી જ નારાયણપરાયણ થઈ જાઓ, અને આશા છોડી મનને આશારહિત કરો.

+ કૂતરાં. * ભૂંડ.

"અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ નારાયણ આત્માથી જે પૃથક્ છે. તેને મૃગતૃષ્ણાના જળ જેવું જાણો. આત્માને સર્વ અવસ્થાથી ન્યારો સાક્ષીરૂપ જાણો. જ્યારે આ નિશ્ચયને દૃઢતાથી ધારણ કરશો, ત્યારે અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અધિદૈવ એ ત્રણ તાપથી છૂટશો; કારણ કે એ સર્વ ઉપાધિ શરીરની છે. જો શરીરનું અભિમાન છૂટે છે, તો એ સર્વ ઉપાધિઓથી તે મુક્ત થાય છે. માટે દ્વૈતનો વિચાર માત્ર ત્યજો જે કંઈ જુઓ, સાંભળો, સૂંઘો, સ્પર્શ કરો, રસ લો, તેમજ લેવુંદેવું, ગ્રહણત્યાગ વગેરે વ્યવહાર કરો, તે સર્વ વિષ્ણુ–આત્મા જાણો. બીજું કોઈ છે જ નહિ. જેમ સર્વ સ્વપ્નના વ્યવહાર સ્વપ્નદ્રષ્ટા આત્મરૂપ છે. જેણે બુદ્ધિ આદિના સાક્ષીસ્વરૂપ પોતાના આત્માને બ્રહ્મરૂપ સમ્યક્ જાણ્યો છે, (જેમ ઘટાકાશ પોતાને મહાકાશ જાણે) તે આ ભ્રમરૂપ સંસારમાં આવાગમનx ને પ્રાપ્ત થતો નથી."

પરાશર બોલ્યા—હે મૈત્રેય! તે જ વખતે શુક્રાચાર્ય આવ્યા અને જોયું તો સર્વ બાળકો અધ્યયનશાળામાં એ જ ભજન કરી રહ્યા હતા, કે 'આ સર્વ નામરૂપ વિષ્ણુ–આત્મા જ છે. અમે પણ સર્વવ્યાપી વિષ્ણુ–આત્મા છીએ. વિષ્ણુ–આત્મારૂપ અમારાથી અહં–ત્વં–રૂપ જગત ભિન્ન નથી. વિષ્ણુરૂપ અમારા આત્માનો આ નામરૂપ પ્રપંચપ્રકાશ (મણિની પ્રભા જેવો) છે.'

હે મૈત્રેય! બાળકોની આ અવસ્થા જોઈને શુક્રાચાર્યે શાળામાં પ્રહ્લાદનો જે વૃત્તાંત હતો તે હિરણ્યકશિપુને કહી સંભળાવ્યો; પરંતુ હિરણ્યકશિપુને જાતે લાવીને બતાવ્યો નહિ. (પોતાની નિર્દોષતા બતાવવા)

પાઠશાળામાં પ્રહ્લાદની અવસ્થા જોઈને અત્યંત ક્રોધયુક્ત થઈ હિરણ્યકશિપુએ રસોઈયાઓને હુકમ કર્યો કે પ્રહ્લાદને ભોજનમાં ઝેર આપવું અને તેનો નાશ કરવો. તે હુકમ પ્રમાણે રસોઈયાઓએ કાર્ય કર્યું અને પ્રહ્લાદને બોલાવીને ભોજન આપ્યું. પ્રહ્લાદ તો એ જ ભજન કરતો હતો કે ભોજન પણ વિષ્ણુ જ છે, ભોજન બનાવનાર પણ સર્વવ્યાપી–વિષ્ણુ છે, વિષ પણ વિષ્ણુ છે, અમૃત પણ વિષ્ણુ

x જન્મવું, મરવું.

છે, હું પણ વિષ્ણુ છું તથા હિરણ્યકશિપુ પણ વિષ્ણુ છે. તાત્પર્ય કે સર્વ નામરૂપ પ્રપંચ વિષ્ણુ–આત્મા છે, અન્ય દ્વૈત નથી.

હે મૈત્રેય! તેથી વિષ ઊલટું અમૃતરૂપ થઈ ગયું અને વિપની તેને કશી અસર ન થઈ. કારણ સર્વ જગત મનોમાત્ર છે. જેવી મનમાં દૃઢ ભાવના કરે છે તેવી ભાવનાનુસાર પ્રત્યક્ષ થાય છે. અન્ય કોઈ બાહ્ય પ્રપંચ છે જ નહિ. મનમાં સ્વપ્નવત્ જ પ્રપંચ છે. હે મૈત્રેય! ભૃંગી કીડો (ભમરી) અન્ય વિજાતીય કીડાને નિરંતર દૃઢ ભાવનાથી પોતાના રૂપ કરી દે છે, તો આ તો નામરૂપ પ્રપંચ અગાઉથી જ (સ્વરૂપે જ) અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ વ્યાપક વિષ્ણુસ્વરૂપ આત્મા છે. કેવળ મનના ભ્રમથી જ વિપર્યય× કલ્પના હતી. જે મને નિજસ્વરૂપમાં વિપરીત ભાવના કરી હતી, તે જ મન જો સર્વ નામરૂપ જગતમાં સાંગોપાંગ નિજસ્વરૂપ વિષ્ણુ–આત્માની ભાવના કરે, તો નામરૂપ પ્રપંચ વિષ્ણુ–આત્માનું સ્વરૂપ કેમ ન જણાય? અવશ્ય જણાય. હે મૈત્રેય! ઉપાસનારૂપ ભક્તિ પણ એ જ છે, કે આપ સહિત સર્વ નામરૂપ પ્રપંચને ઉપાયરૂપ જાણવો. તેથી જ શાંતિ પ્રકટે છે, રાગદ્વેષ મટી જાય છે, દુઃખની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

હે મૈત્રેય! પ્રહ્લાદને વિષથી દુઃખ ન થયું, કારણ કે વિષ તથા પોતાના સહિત સર્વને પ્રહ્લાદ વિષ્ણુરૂપ જાણતો હતો. અને જેમ પોતાના શરીરને કોઈ દુઃખ આપતું નથી તેમ વિષ્ણુ પોતાને તો પોતે દુઃખ ન જ આપે; માટે હે મૈત્રેય! તું પણ વિચાર કરી દૃઢ નિશ્ચય કર કે સર્વ નામરૂપ પ્રપંચ, અસ્તિ, ભાતિ પ્રિયરૂપ હું આત્મા છું. અથવા સર્વ નામરૂપ પ્રપંચથી હું અસંગ, નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, સચ્ચિદાનંદ સાક્ષી આત્મા, સ્વમહિમામાં સ્થિત છું, અસત્, જડ, દુઃખરૂપ આ દેહાદિ પ્રપંચ હું નથી.

ધન્ય છે તે દૈત્યપુત્રને કે જે એવી અવસ્થામાં પણ પોતાના નિશ્ચયથી ચલાયમાન ન થયો અને મનવચનશરીરથી પોતાના સ્વરૂપમાં જ સ્થિત રહ્યો. તને જો વિષ આપે તો તું તો તત્કાળ કહે કે હું બ્રહ્મ નથી પણ જીવ છું.

× અવળી, ઊધી.

મૈત્રેય—હે ગુરો ! ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન ત્રણે કાળમાં સર્વ નામરૂપ જગત હું જ છું તો જીવ પણ હું જ છું, પ્રહ્લાદ પણ ક્યાં છે? આપની બુદ્ધિમાં ભેદ પડ્યો છે કે શું કે આપ પ્રહ્લાદથી મને જુદો સમજો છો ?

પરાશર—હે પાખંડી ! પ્રહ્લાદ સમાન તારું મન શુદ્ધ નથી. તું પાપીનું દર્શન કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે તેથી પાપ છે.

મૈત્રેય—સત્ય છે. એથી વિશેષ પાખંડ કયું છે કે હું ચૈતન્ય-માયા વડે સર્વ નામરૂપ પ્રપંચને ઉત્પન્ન કરી તેનું પાલન અને સંહાર કરતો છતો સ્વરૂપથી કંઈ પણ ઉત્પન્નાદિ કરતો નથી? સર્વનો ભોક્તા છતાં અભોક્તા છું. નિજસ્વરૂપથી મનવાણીનો અવિષય છતાં માયા વડે મનવાણીના વિષયરૂપ પણ હું જ છું. શરીરદૃષ્ટિથી ચાલતો છતાં સ્વરૂપદૃષ્ટિથી અચળ છું. કર્તા છતાં અકર્તા છું. સર્વ મન, વાણી, શરીરાદિક દૃશ્યની ચેષ્ટાઓ કરતો છતાં પણ હું અક્રિય, અસંગ સાક્ષી છું. જેમ સ્વપ્નદ્રષ્ટા, સ્વપ્નદૃશ્યની ચેષ્ટાઓ કરતો છતાં અસંગ અને અક્રિય છે. વળી એક બીજું પણ મારું પાખંડ છે. છું તો હું પોતે જ અને તોપણ મારાથી ભિન્ન તત્પદ,× ત્વંપદ અને બ્રહ્મને કલ્પું છું તથા અસત્, જડ, દુઃખરૂપ દૃશ્યને પોતાની સત્તાસ્ફૂર્તિ વડે ઊલટું સચ્ચિદાનંદરૂપ કરી બતાવું છું. જેમ પારસમણિ લોહને સુવર્ણ કરી બતાવે છે, તથા ઐન્દ્રજાલિક (જાદુગર) માયિક પદાર્થોને સત્ય કરી બતાવે છે. હું ચૈતન્ય આત્મા દેશ, કાળ, વસ્તુભેદથી રહિત છતાં દેશ, કાળ તથા વસ્તુભેદવાળો (સ્વમાયા વડે) હું જ છું, એ જ હું ચૈતન્યનું મહાન પાખંડ છું, હું ચૈતન્ય (અવાઙ્મનસગોચર) સ્વપ્રકાશ હોવાથી મનઇંદ્રિયોના દર્શન માટે અયોગ્ય છું; તેમ જ સર્વ દર્શન પણ મારું જ છે. જે પુરુષ હું ચૈતન્ય આત્માને સમ્યક્ બ્રહ્મરૂપ નથી જાણતો તેને ભ્રમ માત્ર, ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં જન્મમરણરૂપ પાપ થાય છે. માટે હે પરાશરજી ! મને જે આપે પાખંડી, દર્શનને અયોગ્ય અને પાપી કહ્યો છે, તે પૂર્વોક્ત રીતે ઠીક જ કહ્યો છે.

પરાશર—હે મૈત્રેય ! કથા સાંભળ. હિરણ્યકશિપુએ શુક્રાચાર્યને

× પરમેશ્વરનું પદ.

બોલાવીને કહ્યું: 'આ બાળકનો કોઈ પણ ઉપાયથી નાશ કરો, ઢીલ ન કરો.' ત્યારે શુક્રાચાર્યે પ્રહ્લાદને કહ્યું: 'હે પુત્ર! તારો પિતા ત્રિલોકીનો પ્રકટ રાજા છે. બીજાનું તારે શું કામ છે? પિતાનું શરણ લે અને શત્રુની મિત્રતાનો ત્યાગ કર, નહિ તો તારો નાશ થશે. પરમ ગુરુ પિતા છે, તેની આજ્ઞાનો ભંગ ન કર.'

હે મૈત્રેય! તું પણ મારાથી ભય પામ; કારણ કે શુક્રાચાર્ય તો એક શક્તિવાળા હતા, અને હું હજાર શક્તિવાળો છું. શુક્રાચાર્યે તો મારી પાસેથી ઉપદેશ લીધો હતો!

મૈત્રેય—હું ચૈતન્ય આત્માના ભયથી, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, વાયુ, યમ, સમુદ્ર, નદીઓ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવાદિક સર્વ દૃશ્ય ભયમાન થાય છે. મને ભય પમાડે એવી કોની શક્તિ છે? હું ચૈતન્ય વિના સર્વ નામરૂપ દૃશ્યની સિદ્ધિ જ નથી, તો તે ભય ક્યાંથી આપશે? ચિત્રની મૂર્તિઓ ચિતારાને ભય કેવી રીતે આપશે? અનેક પ્રકારની પૂતળીઓ તેમના ચાલકને કેમ ભય આપી શકે? કદી ન આપી શકે.

અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ હું સર્વ નામરૂપ દૃશ્યનો દ્રષ્ટા—આત્મા પોતાના આત્માને દૃશ્ય ભય શી રીતે આપે?

હે પરાશર! શુક્રાચાર્ય જે વાત પ્રહ્લાદને કહેતા હતા તે પણ આપે શુક્રાચાર્યને ઉપદેશ આપ્યો હશે.

પરાશર—હે મૈત્રેય! હું શુક્રાચાર્યને નિર્વાણપદ×નો ઉપદેશ કરતો હતો; પરંતુ કામનાને વશ હોવાને લીધે તેના હૃદયમાં નિર્વાણ ઉપદેશનો પ્રવેશ ન થયો. ઊલટો એ કહેવા લાગ્યો: 'મને એવી વિદ્યા શીખવો જેનાથી હું કોઈ મૂએલાંને જીવતાં કરું, કોઈને કાળવશ કરું અને મારી સંસારમાં પ્રતિષ્ઠા થાય.' આ પ્રકારની વિદ્યાનો અભ્યાસ શુક્રાચાર્યે કર્યો તેમાં મારો દોષ નથી. તેની કામનાનો જ દોષ છે.

હે મૈત્રેય! હું—ગુરુનો ભય રાખું.

× જીવનું પદ, મોક્ષપદ.

મૈત્રેય—મારામાં મરવું, જીવવું બન્ને નથી, હું શા માટે ભય રાખું? પરંતુ પ્રહ્લાદની કથા કહો.

પ્રહ્લાદ—હે ગુરુ! અમારી જાતિ સૃષ્ટિથી નીચી છે અને તમે ઉચ્ચ પદની વાત કરો છો; તેથી તમારો ઉપદેશ મારા મનમાં ઠસતો નથી. જે જે દૃશ્યમાન છે, ઉત્પત્તિમાન છે, વિકારવાન છે તથા કાર્યરૂપ છે, તે ઘટવત્ નશ્યમાન (નાશ પામવાના સ્વભાવવાળું) છે અને આત્મા–વિષ્ણુ એ પદોથી રહિત છે, તેથી સત્ છે. હે મહામુનિ! જે ગુરુ ઉપદેશ કરીને સત્ આત્માની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે છે તે જ પરમ ગુરુ છે; તે જ પિતા, માતા, ભ્રાતા, સુહૃદ્ છે. જો પિતા પક્ષપાતરહિત થઈને સત્ વસ્તુનો ઉપદેશ કરે તો એ જ પરમ ગુરુ છે. જો એમ ન કરે તો તે પિતા પરમ ગુરુ નથી; પરંતુ શાસ્ત્રરીતિ અનુસાર પિતા માત્ર છે. તેનું પણ મન, વાણી અને શરીરથી યથાયોગ્ય પૂજન કરવું, એ ધર્મ છે; પરંતુ લૌકિક પિતા બહુ કૃપા કરે તો શરીર–ઇંદ્રિયોનું પાલન કરશે; કંઈ પરમ પુરુષાર્થ મોક્ષ નહિ આપી શકે. તેથી તમારી બુદ્ધિમાં ભેદ પડ્યો છે કે અજ્ઞાની પિતાને પરમ ગુરુ સમાન કહો છો. કહો, પિતા મૃત્યુથી છોડાવી શકે છે? કદાપિ નહિ. અને પરમ વિદ્વાન ગુરુરૂપ પિતા મૃત્યુથી નિઃસંશય છોડાવે છે. હે શુક્ર! પિતાનું નિરંતર ધ્યાન કરવું એવું વેદમાં કોઈ જગ્યાએ લખ્યું નથી; પરંતુ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ હરિનું ધ્યાન કરવાનું વેદમાં લખ્યું છે, અને તે યોગ્ય છે. જે પરમાર્થને જાણે છે, તે સત્ય ઉપદેશ જ કરે છે અસત્ય નહિ.

શુક્રાચાર્ય—'ગોવિંદના ભજન વડે તું શું ઇચ્છે છે? જે તારી ઇચ્છા હોય, તે તારો પિતા પણ આપી શકે છે.'

પ્રહ્લાદ—તમને મારા અંતઃકરણની ખબર જ નથી. ધ્યાન-ભજનનું એ જ પ્રયોજન છે, કે પોતાના મૂળને પામવું. જ્યાં મૂળની પ્રાપ્તિ થઈ એટલે બંધનથી છુટાયું. સમપદ ભજનથી જ મળે છે. અને 'આપ સહિત સર્વ નારાયણ છે' એ જ ભજન છે.

શુક્રાચાર્ય—ત્વંપદ તથા તત્પદના લક્ષ્યરૂપ જે સચ્ચિદાનંદ, મન, બુદ્ધિ આદિ સર્વ આ દૃશ્ય સંઘાતના સાક્ષી, દ્રષ્ટા, નિજાત્મસ્વરૂપનો

પિતાએ તને પૂર્વે ઉપદેશ કર્યો છે, તે કેમ નથી માનતો!

પ્રહ્લાદ—પિતા દેહને જ આત્મારૂપ કહીને જ્યારે ત્યારે ઉપદેશ કરે છે. તાત્પર્ય કે શ્રુતિના તાત્પર્યને જાણ્યા વિના અન્નમય કોશને જ તે આત્મા કહે છે. શ્રુતિએ તો અરુંધતીના દૃષ્ટાંત વડે અન્નમયથી આગળ પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય, અને આનંદમય કોશોને આત્મરૂપે કથન કર્યાં છે; તેથી અન્નમયાદિક પંચકોશરૂપ આત્મા છે, એવું શ્રુતિનું તાત્પર્ય નથી. જો એ શ્રુતિનું તાત્પર્ય હોય તો તો તે યત્ન વિના સર્વને પ્રાપ્ત છે. તો પરમપુરુષાર્થનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ છે. માટે સત્ત્વાદિ ગુણોના કાર્યરૂપ જે જાગ્રતાદિ અવસ્થા સહિત ત્રણ શરીરરૂપી પંચકોશ છે, તે સંપૂર્ણ કાર્યકારણરૂપ પ્રપંચ મન-વાણીને ગોચર છે, તેથી તે મિથ્યા છે; માટે હે અધિકારી જનો! તમારો આત્મા અવાઙ્મનસગોચર, સર્વાધિષ્ઠાન, જગદ્વિધ્વંસક, પ્રકાશક, અવેદ્યત્વ, સદા અપરોક્ષ, સાક્ષી, સચ્ચિદાનંદ, વિશુદ્ધાનંદ છે તેને તમારું સ્વરૂપ જાણો. મનવાણીગોચરને પોતાનું સ્વરૂપ ન જાણો, એ જ શ્રુતિનું રહસ્ય છે.

શુક્રાચાર્ય—હે પ્રહ્લાદ! હજી માન, નહિ તો તત્કાળ જ તને બાળીને ભસ્મ કરીશ.

પ્રહ્લાદ—કોઈ કોઈને જિવાડતું નથી, કોઈ કોઈને મારતું નથી રક્ષા કરનાર સર્વનો એક આત્મા–વિષ્ણુ છે. જેમ સ્વપ્નદ્રષ્ટા જ સર્વ સ્વપ્નપદાર્થોની રક્ષા કે નાશ કરે છે, અન્ય જાગ્રત પુરુષ પણ તેની રક્ષા કે નાશ કરી શકતા નથી, તેમ જ સ્વપ્નપદાર્થ પણ પોત-પોતાના રક્ષક થઈ શકતા નથી.

પછી શુક્રાચાર્યે શુદ્ધ થઈને મુખથી અગ્નિ કાઢ્યો એટલે પ્રહ્લાદ ભય પામીને વિષ્ણુને શરણ થઈ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો: 'હે અનંત વિષ્ણુ! આ બ્રાહ્મણથી મારી રક્ષા કરો.' પુનઃ કહ્યું: 'હું ઊલટું જ સમજ્યો છું. જો સર્વ નામરૂપ જાગ્રત એક વિષ્ણુ–આત્મા છે, તો શુક્ર, અગ્નિ અને પ્રહ્લાદ ક્યાં છે કે જેનાથી ભય પામું?' ત્યારે તે અગ્નિ ઊલટો શુક્રને જ બાળવા લાગ્યો. શુક્ર ભયભીત થઈ મનમાં જ પ્રહ્લાદને શરણ થયો અને કહ્યું: 'હે યજમાન પ્રહ્લાદ! હું તારો

પુરોહિત છું. આ મારો અપરાધ ક્ષમા કર. હું તારે શરણ છું.'

'હે મૈત્રેય ! પહેલાં તો શુક્રાચાર્ય ક્રોધવાળા હતા; પરંતુ જ્યાં પ્રાણની અંતનોબત વાગી એટલે પ્રહ્લાદની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા; પરંતુ પ્રહ્લાદ બંને અવસ્થામાં સમાન રહ્યો. વિષમ ગતિને પ્રાપ્ત ન થયો.

હે મૈત્રેય ! તું પણ સમપદમાં સ્થિત થા, જેથી સર્વ અવસ્થામાં સમ રહે.'

મૈત્રેય—હું મૂળને શી રીતે પહોંચું ?

પરાશર—તું જાતે જ મૂળરૂપ છે, મૂળરૂપને કેમ પહોંચે ? પહોંચવું તો ક્રિયા વડે બને છે. તું અક્રિય છે. મૂળનું તારે શું પ્રયોજન છે? જે નારાયણવ્યતિરેક× જાણીને કર્મ કરે છે, તે બંધનનું કારણ છે. નિષ્કર્તવ્યમાં કર્તવ્યની ભ્રાંતિનો જ્યાં સુધી ત્યાગ નહિ કરે, ત્યાં સુધી મૂળને પામવું કઠિન છે.

મૈત્રેય—ભક્તિનું સ્વરૂપ કહો.

પરાશર—હું પંડિત નથી કે તને કથા સંભળાવું.

મૈત્રેય—પંડિત નહિ ત્યારે મૂર્ખ હશો ?

પરાશર—બન્નેમાંથી એક પણ નહિ.

મૈત્રેય—બન્ને નહિ તો કોણ છો ?

પરાશર—હું તે છું કે જેથી પંડિત, અપંડિતાદિ શબ્દ અને તે શબ્દોના અર્થ સિદ્ધ થાય છે. મને સિદ્ધ કરનાર કોઈ નથી, હું સ્વતઃસિદ્ધ છું.

મૈત્રેય—હું તમારો આદિ-અંત કશું જાણતો નથી.

પરાશર—હું અનંત ચૈતન્ય આત્માનો આદિ-અંત, ચારે વેદ તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવાદિક પણ નથી જાણતા, તો તારી શી શક્તિ છે કે તું જાણે ? કારણ કે સર્વથી આદિ હું ચૈતન્ય છું. હું ચૈતન્યથી જ વેદાદિક ઉત્પન્ન થયા છે, તે શું જાણે ? પુત્ર પિતાની સ્થિતિનો જ્ઞાતા થઈ શકતો નથી.

મૈત્રેય—મને સંન્યાસી કરો.

પરાશર—હમણાં તો તારું જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક દેહનું અભિમાન

× પરમાત્મભાવવિનાનો.

રાઈના દાણા જેટલું કિંચિત્ માત્ર છે. જો તું સંન્યાસી થઈશ તો તારું દેહાભિમાન સુમેરુથી પણ અધિક થઈ જશે; તેથી તને જ્ઞાન થવું દુર્લભ થશે. જે સંતો નિરપેક્ષ× છે, વૈરાગ્યપૂર્વક આત્મદર્શી છે, અદંડી સંન્યાસી છે, મનનો જે દંડથી નિગ્રહ થાય છે, તે દંડ સંયુક્ત છે, તથા સર્વ દૈવીગુણસંપન્ન છે, તે પુરુષોના તેમ જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં કોઈ પુણ્યપ્રતાપથી ધર્મપૂર્વક જેને આત્મજ્ઞાન થયેલું છે તેવા સજ્જન પુરુષના ગુણ ઉત્તમ ગુણોને પ્રાપ્ત કર્યા વિના તું કેવળ સંન્યાસગ્રહણથી જ તેમનો તિરસ્કાર કરીશ અને તેથી કરીને તું પરમ દુઃખ પામીશ. દેહાભિમાનરૂપ બિલાડીને કાઢવા માટે સંન્યાસ છે. તેને બદલે મહાન દેહાભિમાનરૂપ સિંહને ઘુસાડી દેવો એ અત્યંત મૂર્ખતા છે. જેમ કોઈ મૂડીની વૃદ્ધિ માટે કોઈ પ્રકારનો વ્યાપાર કરે અને તેમાં લાભ કરવાને બદલે ઊલટી મૂડી ખોઈ નાખે તે અવિચારનું ફળ છે; તેના જેવું એ છે. સમ્યક્ વિચારવાન પક્ષપાતરહિત સંન્યાસી કોઈક જ થાય છે. બાકી કેવળ દંડઅભિમાની થવાથી કંઈ સુખ નથી; માટે આ દેહાભિમાનાદિકની નિવૃત્તિ માટે સ્વસ્વરૂપના સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપી દંડને ધારણ કર, ઊલટું અભિમાન વધે તેવું ન કર, પછી જે ઇચ્છા હોય તે કર.

મૈત્રેય—મને અતીત કરો.

પરાશર—હે મૈત્રેય ! અતીત (વેગળો) કોનાથી થાય છે? જો સ્ત્રીપુત્રાદિક બાહ્ય કુટુંબી જનોથી અતીત થતો હોય, તો તો તે શરીરદૃષ્ટિથી તારાથી અતીત અર્થાત્ ભિન્ન છે અને જે શરીરની અંદર રહેલાં મન, બુદ્ધિ તથા ઇંદ્રિયાદિ કુટુંબ છે, તેનાથી પણ તું ચૈતન્ય, સાક્ષી, આત્મા, સ્વતઃ અતીત છે. તાત્પર્ય કે તું ચૈતન્ય સ્વતઃ જ નામરૂપ પ્રપંચથી અતીત છે. કોઈ કર્તવ્ય વડે તારે અતીત થવાનું નથી. આકાશ સર્વે પદાર્થોમાં સ્થિત છતાં સર્વથી નિર્લેપ છે, એ જ આકાશનું અતીતપણું છે. જો અતીતનો અર્થ પૂર્વોક્ત અર્થથી જુદો કરશો, તો આકાશના દૃષ્ટાંતમાં તે બેસશે નહિ; કારણ કે પદાર્થ આકાશથી જુદા રહી શકતા નથી; તેમ જ આકાશ પદાર્થો-

× ગરજવિનાના.

થી જુદું રહી શકતું નથી. તું ચૈતન્યદેવ, સર્વ આકાશાદિ નામરૂપ દૃશ્ય જડ પદાર્થોનો સિદ્ધ કર્તા અને નિયંતા છતાં અને દૃશ્યથી અંતરબહાર, પૂર્ણ છતાં, અસંગ, નિર્વિકાર, નિર્લેપ છે; તેથી તું ચૈતન્ય જ દૃશ્યથી પરમ અતીત છે. ચૈતન્યવત્ તો આકાશ પણ અતીત નથી. જો તું પોતાને ચૈતન્ય ન માને અને દૃશ્ય માને તો દૃશ્ય પણ દૃશ્યથી અતીત થઈ શકે નહિ. દ્રષ્ટા દૃશ્યથી અતીત થઈ શકે.

મૈત્રેય--મને યોગ બતાવો, જેથી હું સિદ્ધ બનું, ઘણો કાળ જીવું અને મારું મૃત્યુ ન થાય.

પરાશર—યોગ એનું જ નામ જેમાં જીવવુંમરવું બંને નથી. બાકી અયોગ છે. મૈત્રેય ! તેં અતીત થવાની ઇચ્છા કરી તેથી તને ધન્ય છે, કારણ કે મનુષ્યજન્મ દુર્લભ છે. જે મનુષ્યશરીરમાં ભજન નથી કરતો તે પાછળથી પસ્તાય છે. હું એ જ ઇચ્છું છું કે તું સર્વ દેહાદિકથી અતીત થા; અર્થાત્ પોતાને તેનાથી ભિન્ન જાણ.

મૈત્રેય—સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરીને અતીત થાઉં, પરંતુ કર્મ વડે કર્મોનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી; કારણ કે હું ચૈતન્યથી ભિન્ન કર્તા, કર્મ, ક્રિયારૂપ જગત સર્વ કર્મરૂપ છે.

પરાશર—તેં જે હમણાં ચિંતન કર્યું કે હું સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરું, તે ત્યાગનો પણ ત્યાગ કર. એ જ કર્મ વડે કર્મનો નાશ છે. જેમ લોહને લોહ કાપે છે, મેલને મેલ કાપે છે, તે જ પ્રમાણે કર્મ વડે કર્મ કપાય છે. ચૈતન્યરૂપ અકર્મથી કર્મરૂપ પ્રપંચ કપાતો નથી, ઊલટું અકર્મરૂપ ચૈતન્ય વડે કર્મરૂપ જગતની સિદ્ધિ થાય છે. જે મનવાણીનો વિષય છે તે કર્મ છે. અકર્મ માત્ર ચૈતન્ય આત્મા છે, અન્ય નહિ. ગ્રહણત્યાગાદિ સર્વ કર્મ છે. જો સર્વ ચાહના શમી ગઈ તો પછી શરીર રહ્યું તોપણ શું ? ને ન રહ્યું તોપણ શું? શરીર અકર્મ થઈ શકતું નથી. તેથી તું કર્મરૂપ શરીરથી ભિન્ન અકર્મરૂપ આત્મા પોતાને જાણ કે જેથી સારી રીતે અતીત થઈ શકે. નહિ તો પછી અતીત(સાધુ)નો કોઈ પાસે ભેખ લઈને અતીત થા; પરંતુ એ પ્રકારે જ્યારે તું અતીત થઈશ, ત્યારે અહંકાર તને બાળશે; તો પછી સુખ કેવી રીતે પામીશ ?

મૈત્રેય—હું શું કરું? તમે એવું કંઈ કહો છો, જેમાં મનવાણીનો પ્રવેશ નથી.

પરાશર—કર્તવ્યનો ત્યાગ કર અને અતીત થા.

મૈત્રેય—અતીતના ધર્મ કહો.

પરાશર—સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને અહંકાર વિના રહેવું એ જ અતીતનો ધર્મ છે. એથી અધિક હું કંઈ પંડિત નથી કે તને બતાવું. જ્યારે પુરુષ સ્ત્રી આદિ સંબંધીઓનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ અહંકારમાં બંધાઈને પોતાને ત્યાગી માને છે અને ગોવિંદ ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય તેમ માને છે. વળી એવું અભિમાન પણ કરે છે, કે જેને હું વર આપું છું તેને તે પ્રમાણે ફળ મળે છે. મને લોકો પરમ તપસ્વી જાણે છે. હું આ દેહનો ત્યાગ કરી ઉત્તમ લોકોને પ્રાપ્ત કરીશ. હે મૈત્રેય! એવા અતીત થવાની તારી ઇચ્છા હોય તો સારી વાત છે. પરંતુ હું જાણું છું કે તેં સઘળું આયુષ્ય આવી પંડિતાઈ વગેરે દુનિયાનાં કામોમાં જ વિતાવ્યું છે. હે મૈત્રેય! આવા અતીતોમાં કોઈક જ સમ્યક્ પ્રકારના અતીત હોય છે. ઘણે ભાગે તો અનાત્મ–અહંકારમાં તે બંધાયલા હોય છે અને બંધમોક્ષથી રહિત, નિર્વિકાર આત્માથી દૂર પડ્યા હોય છે, માટે તું આ સર્વ દેહઇંદ્રિયાદિ સંઘાતની ચેષ્ટાઓ થતાં છતાં પણ તને પોતાને નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, આત્મા અતીત જાણ. પુનઃ તે અહંકારના ત્યાગના અભિમાનનો પણ ત્યાગ કર કે જેથી તું સમ્યક્ અતીત થાય.

મૈત્રેય—સંસારથી શી રીતે છુટાય?

પરાશર—ગોવિંદ ગોવિંદ કરો. સંસાર છે ક્યાં? સંસારનું તેં નામ સાંભળી રાખ્યું છે. સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કર્યો નથી. વિચાર કર્યો નથી તેથી તને જ સંસાર જણાય છે. વિચાર કર્યા વિના ઘટ દેખાય છે, વિચાર કરે તો કેવળ મૃતિકા જ છે. તે જ પ્રમાણે અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ આત્મા જ છે. ઘટપટાદિ સંસાર છે ક્યાં?

મૈત્રેય—કર્તવ્ય શું છે?

પરાશર—ઘટના કર્તવ્યથી ઘટ મૃત્તિકારૂપ થતો નથી, સ્વતઃ જ મૃત્તિકારૂપ છે. વિચાર વિના ઘટ ભાસે છે, વિચાર વડે મૃત્તિકા ભાસે

છે. તે જ પ્રમાણે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે અને ભ્રમની નિવૃત્તિ માટે વિચાર જ કર્તવ્ય છે. યજ્ઞાદિ અન્ય સાધન તેમાં કામનાં નથી.

મૈત્રેય—જો હું સર્વ ગોવિંદ છે એમ કહું, તો શું તમે પ્રસન્ન થશો ?

પરાશર—કહેવા માત્રથી કશું સિદ્ધ થતું નથી, જ્યાં સુધી સ્વરૂપનો નિશ્ચય ન કરવામાં આવે. અન્ન ખાધા વિના, અન્નનું નામ લેવાથી ભૂખ મટતી નથી. હે મૈત્રેય ! પોતાના સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્માથી પૃથક્ ભગવાન, પરમેશ્વર, નારાયણ, ગોવિંદ, અલ્લા, ખુદા, શિવ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મ, ઈશ્વરાદિ, અસત્, જડ, દુઃખરૂપ ભ્રમ માત્ર છે. માટે પોતાના સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપને અહંરૂપે જાણ. ભગવાન એમ જીભથી ન કહે. સંત પણ તે જ છે કે જે 'સર્વનામરૂપ દૃશ્યથી શ્રેષ્ઠ નિજ-સ્વરૂપ આત્માને જાણે છે.' નહિ તો તે અસંત છે.

હે મૈત્રેય ! હવે પ્રહ્લાદ ચરિત્ર સાંભળ. શુક્રાચાર્ય પોતાનો જીવ બચાવીને નીકળી ગયા છે એવું સાંભળીને હિરણ્યકશિપુએ પુત્રને બોલાવ્યો અને કહ્યું: 'તારી પાસે શી શક્તિ છે કે જેના બળથી તું કોઈ ઉપાયથી પણ મરતો નથી ? એ મંત્ર તું ક્યાંથી શીખ્યો ?'

પ્રહ્લાદે પિતાના ચરણ ચૂમ્યા, અને કહ્યું: 'હે પિતા ! હું મંત્રતંત્રાદિ કશું જ જાણતો નથી, પરંતુ આપ સહિત સર્વને વિષ્ણુમય જાણું છું, એ જ મારો મંત્ર છે.'

હિરણ્યકશિપુ—પોતાને છોડીને બીજાના ઉપર નાંખી દેવું એ બુદ્ધિની મંદતા છે; માટે આપ સહિત સર્વ આપ જ જાણ, જેથી તું ત્રણ તાપથી છૂટે.

પ્રહ્લાદ—સર્વ સંસારનો સાર વિષ્ણુ-આત્મા છે. જેણે સારને ગ્રહણ કર્યો છે તેને જૂઠો સંસાર શી રીતે દુઃખ આપી શકશે ?

આ વચન સાંભળીને રાજાએ ઘણો ક્રોધ કર્યો. ત્યાં એક પર્વત પૃથ્વીથી સો યોજન ઊંચો હતો તે પર્વત ઉપરથી એને ફેંકી દો, એવો તેણે હુકમ કર્યો. આજ્ઞા મળતાં જ રાક્ષસોએ તે પ્રમાણે કર્યું. પ્રહ્લાદ તો જાણતો હતો કે સર્વવ્યાપક વિષ્ણુ આત્મા જ છે. તે વિચારથી તેને કશો ભય ન થયો. પુનઃ તેને તેથી પણ ઊંચા પર્વત

ઉપરથી નાંખ્યો; પરંતુ કેશવે પોતાના હાથ ઉપર તેને લઈ લીધો. આ દૃઢ ઉપાસનાનું જ ફળ છે.

વિષ્ણુએ પ્રહ્લાદને કહ્યું: જે તારી ઇચ્છા હોય તે માગ.

પ્રહ્લાદ—હું એવો સેવક નથી કે સ્વામી પાસે કશું માગું. જો પિતાના નાશની માગણી કરું તો મને લજ્જા છે; કારણ કે સ્થાવરજંગમ સર્વ તમે જ છો. હિરણ્યકશિપુ છે ક્યાં? એ શરીરમાં હિરણ્યકશિપુરૂપે એ જ કહે છે: 'વિષ્ણુ ન કહે.' અહીં કહે છે: 'સર્વ વિષ્ણુ છે.' માટે એ જ માગું છું કે 'તું વિના અન્ય કશું ન જાણું.' જો એમ કહો કે તારા ઉપર મારા ઉપકાર છે, તારી મેં અનેક ઉપદ્રવોથી રક્ષા કરી છે, તો તે પણ નથી; કારણ કે ઉપકાર, ઉપકાર્ય સર્વ આપ જ છો, તો પછી ઉપકાર કોની ઉપર છે?

વિષ્ણુએ જાણ્યું કે પ્રહ્લાદ ચાહનાથી રહિત છે. પછી આજ્ઞા કરી કે નેત્ર બંધ કર. પ્રહ્લાદે નેત્ર બંધ કર્યાં અને ઉઘાડીને જુએ છે તો પોતે પિતાની પાસે ઊભો છે. હિરણ્યકશિપુ તેને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો અને ક્રોધથી સામર નામના રાક્ષસને કહ્યું: 'આ બાળક કોઈ ઉપાયથી મરતો નથી અને માયાનું ભજન કરે છે; માટે તેનો મંત્રથી અથવા કોઈ પણ ઉપાયથી નાશ કરો.' તેણે હજારો ઉપાય કર્યા અને એમ થયું કે બાળકને મારું; પરંતુ તે મરી શક્યો નહિ; કારણ કે પ્રહ્લાદને દૃઢ નિશ્ચય હતો કે મંત્ર અને મંત્રપઠનકર્તા અને મંત્રથી મારવા યોગ્ય સર્વ વિષ્ણુ જ છે. વિષ્ણુ વિષ્ણુને તો મારે નહિ.

પ્રહ્લાદનો આવો દૃઢ નિશ્ચય જોઈને સુદર્શનચક્રના અભિમાની દેવતાએ આજ્ઞા કરી, કે પ્રહ્લાદની સર્વ પ્રકારે રક્ષા કર અને સામરનું શિષ કાપી નાંખ. સુદર્શનચક્રે તેમ કર્યું.

આ ચરિત્ર જોઈને રાજાને વિસ્મય થયો અને ચિત્રની મૂર્તિ-સમાન શૂન્ય બની ગયો. તેણે હુકમ કર્યો કે મારી પાસેથી એને દૂર કરો. સારાંશ મારવાના એવા અનેક ઉપાય કરવા છતાં પ્રહ્લાદનું રોમ માત્ર પણ ઉખેડાયું નહિ.

પુનઃ રાજાએ તેના કેશ પકડીને તેને ઘણું શાસન કર્યું; તોપણ પ્રહ્લાદ પોતાની પ્રકૃતિથી ચલાયમાન ન થયો. રાજાના હાથમાં એક

ગદા હતી તે પ્રહ્લાદને મારી. તે ગદાના સહસ્ર ખંડ થઈ ગયા. પછી ગુરુ શુક્રાચાર્યે કહ્યું: 'હે રાજન્! તેં આટલું શાસન કર્યું તોપણ તેને કશું વિઘ્ન ન નડયું અને તે જેવો ને તેવો જ રહ્યો. તેણે કોઈ પૂર્ણ વસ્તુને જાણી છે, તે જ તેની રક્ષા કરે છે; માટે તેના શાસનનો ત્યાગ કર.'

રાજા—જ્યાં સુધી એ મારા શત્રુનો ચોક્કસ ત્યાગ કરશે નહિ ત્યાં સુધી તેના નાશના ઉદ્યમનો હું ત્યાગ કરીશ નહિ; કારણ કે ત્રિલોકીનો સ્વામી હું જ છું. મારા વિના એણે બીજો કોણ જોયો છે, કે જેને તે વિષ્ણુ કહે છે? જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ તથા સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને સમષ્ટિવ્યષ્ટિ સહિત સર્વ જગત મારા આત્માથી થયું છે. મારા આત્માથી ભિન્ન અનાત્મઘટવત્ વિષ્ણુ કોણ છે, કે જેનું તે નામ લે છે? અપરોક્ષ પોતાના આત્માને ત્યાગી પરોક્ષને તે જાણે છે.× પછી પ્રહ્લાદને કહ્યું: 'હે પ્રહ્લાદ! માયારૂપ પરોક્ષ વિષ્ણુનો ત્યાગ કર અને હું આત્માને જાણું; અને તને ગુરુએ જે ઉપદેશ આપ્યો હોય તે કહે.'

પ્રહ્લાદ—ગુરુએ જે કંઈ ઉપદેશ આપ્યો છે તે એ જ છે, કે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ સર્વ રૂપઅરૂપથી પર, તેમ જ નિકટ એક વિષ્ણુ છે. આ જ પરમ અર્થને મેં જાણ્યો છે. સર્વરૂપ તે જ છે, તો પછી ચાર પદાર્થનું શું પ્રયોજન છે? પિતાજી! આપ પણ એ જ નિશ્ચય કરો કે ન હું છું, ન તું છે, ન આ જગત છે. એક વિષ્ણુ અદ્વિતીય આત્મા છે. વિષ્ણુથી ભિન્ન સર્વ અવિદ્યા છે; તેનો ત્યાગ કરો અને આપ સહિત સર્વ વિષ્ણુ છે, એ વિદ્યામાં લીન થઈ પંચભૂત શરીરને મિથ્યા જાણો.

રાજા—હે મૂર્ખ! જો સર્વ આત્મા છે, તો વિદ્યાઅવિદ્યા, શરીરઅશરીર, ત્યાગગ્રહણ, પરમાર્થઅપરમાર્થ, વિષ્ણુઅવિષ્ણુ, પ્રહ્લાદ, હિરણ્યકશિપુ, સર્વ ક્યાં છે? માટે ત્રિલોકનું રાજ્ય લે. ભિન્ન નિશ્ચયનો ત્યાગ કર, અને પોતાને જાણ.

× આ વાક્યો પોતાના સ્થૂલ શરીરને સંબોધીને હિરણ્યકશિપુ બોલે છે, એ ભાવ ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે.

પ્રહ્લાદ—રાજ્યલોભથી કૃતનિશ્ચયનો ત્યાગ કરું તે લજ્જાસ્પદ છે; કારણ કે રાજ્ય સહિત સર્વ સંસાર અનિત્ય છે અને મેં તો નિત્ય વસ્તુ જાણી છે. હે પિતા! સ્થાવરજંગમ સર્વ વિષ્ણુ-આત્મા છે. સમ, નિર્વાણ, ચૈતન્ય, અનંત છે. આ સર્વ તેનાથી જ થયું છે, તેમાં જ લીન થાય છે અને મધ્યમાં પણ તે જ જલતરંગરૂપે છે. જેણે એ જાણ્યું છે તે ભગવદ્રૂપ છે.

પરાશર—હે મૈત્રેય! તેં મને કદી પણ ન સંભળાવ્યું કે મારા પોતા સહિત આ સર્વ ભગવાન છે!

મૈત્રેય—પ્રહ્લાદ માત્ર જીભથી જ કહેતો હતો તેથી તેને સુખ મળતું ન હતું; કારણ કે પિતાને ભિન્ન જાણવા અને કહેવું કે 'સર્વ ભગવાન છે' એ સંત પુરુષોની રીત નથી. હે ગુરો! જો હું એમ કહું કે હું જ સર્વરૂપ છું, તો શું મારા કહેવા પૂર્વે સર્વ હું સ્વરૂપ નહોતું કે હવે કહેવાની જરૂર છે? જળ જાણે કે સર્વ જળતરંગાદિરૂપ હું જ છું, અથવા તરંગાદિ જાણે કે અમે જળરૂપ છીએ તે સર્વ કહેવા માત્ર છે; કારણ કે વસ્તુતઃ તરંગ છે જ નહિ; જળ જ છે. તે જ પ્રમાણે આ નામરૂપ સઘળું અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ આત્મા જ છે. તેનાથી ભિન્ન વસ્તુનો અત્યંતાભાવ છે. આ વાર્તા સ્વતઃસિદ્ધ છે. તે કંઈ કહેવાથી સિદ્ધ થતી નથી.

પરાશર—હે મૈત્રેય! તું પરમહંસ હોય એમ દૃષ્ટિએ આવે છે.

મૈત્રેય—દૃષ્ટઅદૃષ્ટથી અગોચર હું અરૂપ ચૈતન્યનો કોઈ દ્રષ્ટા નથી, તો હું પરમહંસ તમારી દૃષ્ટિએ શી રીતે આવ્યો? ઠીક, પણ કથા કહો.

પરાશર—પ્રહ્લાદે કહ્યું: 'હે પિતા! જે કંઈ દૃશ્યમાન છે તે સર્વ એક, અનંત વિષ્ણુ જાણો. આ નિશ્ચયથી તે રૂપ થશો.'

આ વચન સાંભળી રાજા ચોકી ઉપરથી ઊઠ્યો, અને એના મનમાં થયું કે હું પ્રહ્લાદનો હમણાં ને હમણાં નાશ કરું. જેમ રુદ્ર ભગવાનને મહાપ્રલય સમયે સંસારના નાશની ઇચ્છા થાય છે, તે પ્રમાણે તેણે રાક્ષસોને કહ્યું: 'પ્રહ્લાદના હાથપગ બાંધો અને તેને સમુદ્રમાં ફેંકી દો. આ અભાગી માયામાં લીન છે. મેં તેના નાશ

માટે અદ્યાપિ પર્યંત ઢીલ એટલા માટે કરી કે હજી આ ઇચ્છાને તે ત્યાગે, પરંતુ મૃત્યુએ તેને ઘેર્યો છે.' રાક્ષસોએ તે પ્રમાણે કર્યું.

પરાશર —હે મૈત્રેય ! તને આવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય તો તું શું કહે અને શું કરે ?

મૈત્રેય—ગોવિંદના ભજનમાં દુઃખ હોય, તો હું તેનું નામ પણ જીભ ઉપર ન લાવું.

પરાશર—હે મૂર્ખ ! તું મિત્ર મેળવવાની ઇચ્છા કરે અને પોતાની વચ્ચે રાખી દુઃખથી ભય માને તો મિત્ર મળવો કઠિન છે. જે પોતાનો નાશ કરે છે તે જ નિશ્ચય મિત્રને મેળવે છે. વિષ્ણુ પ્રહ્લાદની પરીક્ષા કરતા હતા કે તે પોતાના નિશ્ચયમાં ચલ છે કે અચલ છે. હે મૈત્રેય ! તે ઉપર એક કથા કહું છું તે સાંભળ.

એક ઋષિની સ્ત્રી સાથે મારે પ્રીતિ હતી.

મૈત્રેય—પૂર્વે તમે જાતે જ કહ્યું છે કે પારકી સ્ત્રી સાથે પ્રીતિ કરનાર નરકમાં જાય છે. હવે કહો છો કે ઋષિની સ્ત્રી સાથે મારે પ્રીતિ હતી, તો તમારા પૂર્વઉત્તર કથનમાં તેથી વિરોધ થયો.

પરાશર—હે મૈત્રેય ! તારું કહેવું સાચું છે. બ્રહ્માકારવૃત્તિરૂપ સ્વસ્ત્રીથી ભિન્ન દૃષ્ટિ પરસ્ત્રી સમાન છે; અથવા સ્વરૂપદૃષ્ટિથી ભિન્ન દૃષ્ટિ પરસ્ત્રીરૂપ છે; પરંતુ આ બ્રહ્માકારવૃત્તિ સાથે નવીન જ્ઞાની અત્યંત પ્રીતિ રાખે છે. એ વૃત્તિનો નિરોધ કરનાર કામક્રોધાદિક અનેક પદાર્થ છે. તે સર્વને તથા ત્રિપુટીરૂપ સર્વ જગતને અંતઃકરણની જ્ઞાન માત્ર વૃત્તિરૂપ જ નવીન જ્ઞાની જાણે છે; કારણ કે જ્યાં સુધી પદાર્થોનું વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન છે, ત્યાં સુધી જ પદાર્થ છે. અન્યકાળમાં પદાર્થો નથી; તેથી બ્રહ્માકારવૃત્તિમાં નવીન જ્ઞાની સુખ માની પ્રીતિ કરે છે. હું અવાઙ્મનસગોચર, સર્વાધિષ્ઠાન, જગતવિધ્વંસક, દૃશ્યપ્રકાશક, અવેદ્ય, સદા અપરોક્ષ, સાક્ષી, સચ્ચિદ્ઘન, વિશુદ્ધાનંદને તો બ્રહ્માકારવૃત્તિ કે અબ્રહ્માકારવૃત્તિ સમાન છે. મારી દૃષ્ટિમાં તેનાથી પર કશું જ નથી; કારણ કે શરીરઅભિમાન મારામાં નથી. આપથી આપ જ છું. જે જીવ છે તેને કાળનો, ઈશ્વરનો, ધર્મરાજનો તથા શાસ્ત્રનો ભય લાગે છે. મનરૂપ ચંદ્રમા, બુદ્ધિરૂપ બ્રહ્મા, ચિત્તરૂપ

વિષ્ણુ, અહંકારરૂપ રુદ્ર, તાત્પર્ય કે ચક્ષુ, મન આદિ અધ્યાત્મ ઇંદ્રિયો, તથા તે ઇંદ્રિયોના સૂર્યચંદ્રાદિ દેવતાઓ તથા તેમના અધિભૂતરૂપ વિષયો, એ સર્વ ત્રિપુટિઓને મેં જ ઉત્પન્ન કરેલી છે. હું ચૈતન્યને કોઈએ ઉત્પન્ન કરેલું નથી, તેથી મને કોઈનો ભય નથી; કારણ કે હું ચૈતન્યથી કોઈ વિશેષ નથી.

હે મૈત્રેય ! તે સ્ત્રીનાં દર્શન માટે હું સદા જતો હતો. એક દિવસ તેને જોવાની અર્ધરાત્રિએ મને ઇચ્છા પ્રકટી. સ્વસ્થાનેથી હું ચાલ્યો. રાત્રિ અંધારી હતી. વર્ષા વરસતી હતી; પરંતુ પ્રેમરૂપ મિત્ર મારો આગેવાન થયો. માર્ગમાં સર્પ મારા પગે વીંટળાયો. મેં જાણ્યું કે મિત્રે મને ઘેર્યો છે. તે સર્પને મેં કંઠે લગાવ્યો. એમ જાણ્યું કે તે મારો પ્રિયતમ છે. મેં તેને કહ્યું: આવી અંધારી રાત્રિએ તારે માટે હું આવ્યો છું, તું મને તારા ઘરમાં લઈ જા. પરંતુ હે મૈત્રેય ! પ્રિયતમાનું ઘર તો ગંગાને પેલે તીર હતું. ચાતુર્માસમાં ગંગા સમુદ્રની માફક તરંગો ઉછાળતી હતી. પરંતુ પ્રિયતમાની પ્રીતિને લીધે ગંગા ગોપદ સમાન (ગાયના પગલા જેટલી) પ્રતીત થઈ. પેલા સર્પની નૌકા કરીને પાર ગયો. જ્યાં તીર ઉપર પહોંચ્યો તો ઋષીશ્વરો, મુનીશ્વરો બેઠાબેઠા તપશ્ચર્યા કરે છે. તેમણે પૂછ્યું: તું કોણ છે ? મેં કહ્યું: 'હું અમુક ઋષિની સ્ત્રી છું.' તેમણે કહ્યું: 'અર્ધરાત્રિએ તું ક્યાં ગઈ હતી અને ક્યાંથી આવી ?' મેં કહ્યું: 'ઋષિની સ્ત્રીની પાસે ગઈ હતી અને તેની પાસેથી ઊઠીને આવી છું.' તેઓએ પોતપોતામાં કહ્યું કે આ સ્ત્રી નથી, કોઈ જાદૂગર છે. ફરીથી તેમણે પૂછ્યું: 'તારે ક્યાં જવાની ઇચ્છા છે ?' મેં કહ્યું: 'ઋષિની સ્ત્રી પાસે જઉં છું.' સર્વમાં તેથી વિક્ષેપ થયો અને મને લાતો, મુષ્ટિઓથી સારી રીતે માર માર્યો; પરંતુ મને તે માર પુષ્પ સમાન જણાયો; કારણ તે સમયે હું પરાશર ન હતો. તે લોકોએ જ્યારે સારી રીતે તપાસ કરી ત્યારે જણાયું કે આ વસિષ્ઠનો પૌત્ર પરાશર છે. તેથી કહેવા લાગ્યા કે, આવા પિતાનો પુત્ર થઈને આ પ્રકારે કેમ થયો છે ? મેં કહ્યું: 'મારો કોઈ પિતા નથી, હું કોઈનો પુત્ર નથી. હું સ્વયંરૂપ છું. જો છું તો હું ચૈતન્ય સર્વદૃશ્યનો પિતા અર્થાત્ કારણ,

અધિષ્ઠાન, સ્વપ્નદૃષ્ટાવત્ છું. વસ્તુતઃ કારણકાર્યથી પણ રહિત છું; કાર્યકારણભાવ પણ હું જ છું. ચૈતન્યદશ્યથી અતીત છું.' તેઓએ જાણ્યું કે આ પરાશર નથી પણ કોઈ ચરિત્ર કરનારો+ છે. ફરી તેઓએ વધારે શિક્ષા કરી. શરીરમાં જખમ થયા, પણ મેં કશું ન જાણ્યું. તે જ વખતે પ્રિયતમા પણ આવી પહોંચી. અને મેં જ્યારે તેને જોઈ ત્યારે સર્વ શિક્ષાનો અગ્નિ શાંત થઈ ગયો, તેમ જ વિયોગનો અગ્નિ પણ શાંત થયો. સ્ત્રીએ કહ્યું: 'તારી શી અવસ્થા છે?' મેં કહ્યું: 'મૂળથી જ હું એવું કશું છે જ નહિ. જે છું તે તું જ છે. શરીરનો ત્યાગ કરીશ, પરંતુ તારી પ્રીતિનો ત્યાગ નહિ કરું.' તેણે કહ્યું: 'જો શરીર નહિ હોય, તો મને શું કરીશ?' મેં કહ્યું: 'તારા મનની અંદર નિવાસ કરીશ.' તેણે કહ્યું: 'હમણાં પણ તું મારા મનમાં સાક્ષીરૂપ થઈને વસી રહ્યો છે, પછી ક્યાં વસીશ?'

હે મૈત્રેય! તેની અને મારી મૂર્તિઓ બે હતી; પરંતુ મન એક જ હતું. પરંતુ તેં કદી એવી પ્રીતિરૂપ નિશ્ચય ન કર્યો.

મૈત્રેય—પ્રીતિઅપ્રીતિ કરવી એ હું ચૈતન્યનો ધર્મ નથી. હું તો સમાન છું. આ ધર્મ તો મનના છે. જ્યાં દ્વેષ છે, ત્યાં પ્રીતિ પણ થાય છે. હું ચૈતન્ય એકરસ છું. હવે પ્રહ્લાદની કથા કહો.

પરાશર—જ્યારે પ્રહ્લાદને બાંધીને સમુદ્રમાં નાખ્યો, ત્યારે સમુદ્ર પણ કંપી ઊઠ્યો, અને પ્રહ્લાદને હરિભક્ત જાણીને કિંચિત્ પણ દુઃખ તેને થવા ન દીધું. પ્રહ્લાદ કમલપત્રવત્ રહ્યો. રાક્ષસોએ આ સ્થિતિ જોઈને રાજાને તેની સ્થિતિનું વર્ણન કર્યું. રાજાએ કહ્યું: 'તેના ઉપર શિલાઓના પ્રહાર કરો, તેથી તે ડૂબી જાય.' તે મૂર્ખોએ પણ તે પ્રમાણે કર્યું. તે સમયે પ્રહ્લાદ ગોવિંદની સ્તુતિ કરતો હતો કે હે વ્યાપક, ચૈતન્ય આત્મા! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્રરૂપ થઈને જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને સંહાર તું જ કરે છે. સર્વરૂપ તું જ છે. સર્વથી અતીત પણ તું છે. જેમણે તને જ્ઞાનનેત્રથી જોયો નથી, તે અવતારોની પૂજા કરે છે તેથી જ પરમાર્થસિદ્ધિને પામતા નથી. સારાંશ કે વિષ્ણુ થઈને વિષ્ણુની પૂજા કરવી અને

+ ઢોંગ કરનાર બહુરૂપી.

આપ સહિત સર્વને સમ્યક્ વિષ્ણુ જાણવા; કેમ કે જો સર્વ વિષ્ણુ છે, તો હું પણ વિષ્ણુ છું. ગુપ્ત, પ્રકટ સર્વ હું જ છું. આત્મા, પરમાત્મા મને જ કહે છે. તું જ ચૈતન્ય, વિષ્ણુ, આત્મા પૂર્ણ સર્વમાં સમરૂપે રહેલો છે.

હે મૈત્રેય! આ પ્રકારે પ્રહ્લાદ વિષ્ણુની સ્તુતિ કરીને વિષ્ણુમાં મળી ગયો.

મૈત્રેય—જેણે વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી તે વિષ્ણુમાં મળી ગયા, તો વિષ્ણુમાં મળવું, ન મળવું, સ્તુતિરૂપ ખુશામતને અધીન છે, સ્વતઃ નહિ. તેથી હું મળી જવાની ઇચ્છા રાખતો નથી; કારણ કે સ્તુતિ નહિ કરું તો વિષ્ણુ ચૈતન્યથી વિખૂટો રહીશ, પુનઃ સ્તુતિ કરીશ, પુનઃ મળી જઈશ—એવી પંચાતથી મને શો લાભ? જે જુદા અને મેળાપ થાય તેવા પદાર્થો છે, તે સર્વ અનિત્ય છે. જેમ ઘટાકાશ સદૈવ મહાકાશરૂપ છે, તેમ હું પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય આત્મા સદૈવ બ્રહ્મરૂપ છું. કદી પણ જુદો નથી.

પરાશર—હે મૂર્ખ! મળવું તેનો અર્થ એ જ કે ગોવિંદને પોતાના આત્મારૂપે જાણવા.

મૈત્રેય—જાણવાથી જ મળાય અને નહિ તો ભિન્ન રહેવાય? જો કહો છો કે સર્વ આત્મા નિર્વિકલ્પ છે, તો જાણવું શું ને ન જાણવું શું?

પરાશર—હું નથી જાણતો કે કોણ છું, પરંતુ જ્ઞાનશક્તિ ઈશ્વરની છે, અજ્ઞાનશક્તિ જીવની છે. બન્ને કથન માત્ર છે. જ્ઞાન પણ ક્યાં છે? અજ્ઞાન પણ ક્યાં છે? જે કંઈ છે તે નિજરૂપ છે. જ્યારે તત્ત્વની પ્રતીતિ થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન—અજ્ઞાન બંનેનો નાશ થાય છે; જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિ લીલાંસૂકાં બંને કાષ્ટને બાળી મૂકે છે. પ્રહ્લાદ જીવ, ઈશ્વર ને જગતને ઉલ્લંઘીને પોતાના મૂળને પામ્યો હતો. જ્યાં જોતો ત્યાં વિષ્ણુરૂપ પોતાના આત્માને જ જોતો હતો. હે મૈત્રેય! તું કહે કે ગોવિંદની સ્તુતિ શી રીતે થાય?

મૈત્રેય—સ્તુતિ ત્યારે થાય કે જ્યારે સામે નિંદા પણ થતી હોય, હું ચૈતન્યદ્વૈત જોતો જ નથી, તો સ્તુતિનિંદા શું કરું? જ્યારે

પ્રહ્લાદની માફક મને દુઃખ થશે ત્યારે હું સ્તુતિ કરીશ.

પરાશર—તારી શી શક્તિ છે કે દુઃખમાં તું એકસરખો રહે? આપત્કાળમાં તો તું ક્લેશનું જ ભજન કરીશ. હવે હું તારો નાશ કરું છું. સંસારમાં એવો કોઈ દૃષ્ટિએ આવતો નથી કે તને મારાથી છોડાવે. હિરણ્યકશિપુ ભગવાનની નિંદા કરતો હતો અને પ્રહ્લાદ સ્તુતિ કરતો હતો, તેથી ભગવાને હિરણ્યકશિપુને માર્યો અને પ્રહ્લાદને છોડાવ્યો. હું નિંદા-સ્તુતિ કોઈની કરતો નથી કે તને છોડાવે અને મને મારે; તેથી તને હમણાં જ ભસ્મ કરું છું.

મૈત્રેય—હું મૈત્રેય ક્યાં છું? આપ જ છો. આપને આપ ભસ્મ કરો અને ખાઓ.

પરાશર—હું રાક્ષસ નથી કે તને ખાઉં; પરંતુ અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ નિજાત્માથી પૃથક્ નામરૂપ, અસત્, જડ દુઃખરૂપ દૃશ્યને મેં ખાધું છે. જો તું પણ સચ્ચિદાનંદ આત્માથી ભિન્ન ભ્રમ માત્ર દૃશ્ય થઈશ, તો તને હું વિવેકરૂપ રાક્ષસ ખાઈશ; પણ ગોવિંદનું ચિંતન કર.

હે મૈત્રેય! જ્યારે પ્રહ્લાદે એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી, ત્યારે વિષ્ણુ ગરુડ ઉપર આરૂઢ થઈને આવ્યા. પ્રહ્લાદે બે હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યા અને સ્તુતિ કરવા લાગ્યો કે હે પૂર્ણ આત્મા! આપનાં દર્શન મને અમૃત સમાન છે. જેમજેમ નેત્રથી જોઉં છું, તેમતેમ ધરાતો નથી.

વિષ્ણુ—તારી ઇચ્છામાં આવે તે વર માગ.

પ્રહ્લાદ—વર એ જ આપો કે પોતાના સહિત સર્વને આપસ્વરૂપ જોઉં. જેમ વિષયી વિષયમાં પ્રીતિ કરે છે, તેમ મારી આપમાં પ્રીતિ બની રહે. હે પ્રભો! મારા પિતાએ મનમાં જે દ્વૈતભાવ દૃઢ કર્યો છે, તેની નિવૃત્તિ કરો કે આપને જ સર્વરૂપ જાણે.

વિષ્ણુ—જેના હૃદયથી અજ્ઞાનનો પ્રતિબંધ ઊઠી જાય છે, તેને મારામાં સત્વર લીન કરું છું. તને હવે નિર્વાણપદ આપું છું.

પ્રહ્લાદ—જો મારા ઉપર કૃપા કરી છે, તો મારા પિતાને મારશો નહિ. તે આપમાં પ્રેમ કરે એવું કરો. પોતાના સહ સર્વને

આપસ્વરૂપ જાણે, અન્યરૂપ નહિ; એવું કરો. જો મને પૂછો કે તું કોણ છે, તો હું બ્રહ્માત્માસ્વરૂપ છું.

વિષ્ણુ—અંદર-બહાર એકમન થઈને એવું કહે.

પ્રહ્લાદ—તમારા, અમારા અને સર્વ જગતના વિષે અંદર-બહાર વિભાગરહિત એક આત્મા પૂર્ણ છે.

વિષ્ણુ—તને જો એ દૃઢ નિશ્ચય થયો છે, તો પિતાએ તને આટલું દુઃખ આપ્યું છે તેનો ઉપાય કેમ નથી કરતો ?

પ્રહ્લાદ—સત્ત્વ, રજ અને તમરૂપ માયાના આશ્રય વડે જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને સંહાર થાય છે. હું ચૈતન્ય માત્ર, નિર્ગુણ અવાચ્યપદ× છું.

વિષ્ણુ—જ્યારે મારી પાસે આવે છે, ત્યારે કહે છે કે હું બ્રહ્માત્મા-રૂપ છું. જ્યારે પિતા પાસે જાય છે અને તને દુઃખ આપે છે, ત્યારે કહે છે કે સર્વ વિષ્ણુ છે. એ શી વાત કરે છે ?

પ્રહ્લાદ—દુઃખ સહન આપ જ કરો છો, તેથી એ જ યોગ્ય છે, કે દુઃખ સમયે આપનું ચિંતન કરું છું.

વિષ્ણુ—તું ભક્ત ખરો કે શાસનના સમયે મને આગળ કરે છે ! હે પ્રહ્લાદ ! તારો પિતા પણ તને આત્મઉપદેશ કરે છે, તે તું કેમ નથી માનતો ?

પ્રહ્લાદ—શાસ્ત્રોની મર્યાદા રાખવા માટે, ઉપાસનાની શ્રેષ્ઠતા તથા દૃઢ ભક્તિના નિશ્ચયની રીતિ દર્શાવવા માટે, તેમ જ ભક્ત-જનોના આપ વિષેના નિશ્ચયની અને પ્રેમની રીતિ અને આપની ભક્તજનો ઉપરની સહાયતાની, નિઃસંદેહતાની રીતિ ઇત્યાદિ દર્શાવવા માટે પૂર્વોક્ત પ્રકાર ગ્રહણ કર્યો છે.

વિષ્ણુ—કંઈ માગ.

પ્રહ્લાદ—આપવું એ ધર્મ ઈશ્વરનો છે. લેવું એ ધર્મ જીવનો છે. હું ચૈતન્ય એ બંને પદથી મુક્ત છું; માટે તમારી પાસે શું માગું ? તું શું આપી શકીશ ?

વિષ્ણુએ જોયું કે તે ચાહનાથી રહિત છે. નિઃસંશય તેને

× વાણીથી ન સમજાવાય તેવું, વાણીથી પર.

સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થયેલી છે.

વિષ્ણુ—હે પ્રહ્લાદ ! મેં અગ્નિ, જળ, ભૂમિ આદિ દેવતાઓને આજ્ઞા કરી છે કે તમે પ્રહ્લાદની રક્ષા કરો.

પ્રહ્લાદ—હું ચૈતન્યની રક્ષા કોણ કરે? ઊલટું હું ચૈતન્ય જ સર્વ કલ્પિત પદાર્થોને સત્તાસ્ફૂર્તિ આપી તેમની રક્ષા કરું છું.

વિષ્ણુ—હું અંતર્ધાન થાઉં છું, મારા વાંછિત સ્થળે જાઉં છું.

પ્રહ્લાદ—તે જ કારણથી અવતારોની ભક્તિ કરતો નથી. કદી તે દૃષ્ટ અને કદી અદૃષ્ટ રહે છે. હવેથી આત્માથી ભિન્ન જે સદા અપરોક્ષ છે, તેનો નિશ્ચય નહિ કરું; પરંતુ આપ પધાર્યા છો તો કંઈ તો આત્મનિરૂપણ કરો !

વિષ્ણુ—તને આત્મધર્મનું શું પ્રયોજન છે ?

પ્રહ્લાદ—આત્મા હું છું. મને પ્રયોજન ન હોય તો કોને હોય ?

વિષ્ણુ પોતાના સ્થાનમાં ગયા અને પ્રહ્લાદ જળમાંથી નીકળી પિતાની પાસે આવ્યો. ત્યારે રાજાને આશ્ચર્ય થયું કે આ તો જળમાંથી પણ જીવતો નીકળ્યો ! તેથી ક્રોધ કરી બે હાથ પકડીને એવી લપડાક લગાવી કે પ્રહ્લાદ બેશુદ્ધ થઈ ગયો. રાજાએ કહ્યું: 'હે અભાગ ! તું જાતે આત્મસ્વરૂપ છે. વિષ્ણુને પોતાના ઉપર વ્યર્થ રાખે છે ! વિષ્ણુ આદિ જગત માત્ર તારાથી પ્રકટ થયું છે. જેમ સ્વપ્નના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ આદિ જગત સ્વપ્નદ્રષ્ટાથી પ્રકટ થાય છે. તારા અમાયિક સ્વરૂપને ત્યાગી માયામાં કેમ લીન થાય છે ? એવા વિપર્યય જ્ઞાનથી લજ્જા નથી આવતી ? '

પ્રહ્લાદ—હે પિતા ! અચિંત્ય આત્મા વિષ્ણુ કહેવાય છે, બીજું નહિ.

રાજા—જળ વિષે તું વિષ્ણુને કહેતો હતો કે હું જ સચ્ચિદાનંદરૂપ આત્મા છું. હવે કહે છે વિષ્ણુ છે. પોતાથી ભિન્ન દ્વૈતનું સ્થાપન કરવું શું યોગ્ય છે ? હે પુત્ર ! જો સર્વ વિષ્ણુ હોત તો સર્વ ચતુર્ભુજમૂર્તિ જન્મથી જ એક સમાન દેખાત. તેથી જો કહે કે સર્વ પંચતત્ત્વરૂપ જગત છે, તો પણ ઠીક છે; કારણ કે વિચારથી તો સર્વ પદાર્થ માયાનાં કાર્ય પંચભૂતરૂપ છે. આ દૃશ્ય માયાનું જ

છે. હે પુત્ર! તું અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ આત્માથી પૃથક્, વિષ્ણુ સહિત સર્વ નામરૂપ જગત છે જ નહિ, તથા નામરૂપ જગત પણ તું આત્મા જ છે. એનાથી રહિત પણ તું જ આત્મા છે. હે પુત્ર! મનવાણીની વચમાં પણ તું આત્મા અગોચર છે. એવો છતાં પણ પોતાને માયારૂપ માને છે તે લજ્જાનું કારણ છે.

પ્રહ્લાદ—હે પિતા! જ્યારે વિષ્ણુ સાથે સંવાદ કરતો હતો ત્યારે હું ક્યાં હતો?

હિરણ્યકશિપુ—તું, વિષ્ણુ અને સંવાદ ત્રણે ચૈતન્ય આત્મા હું જ હતો, કારણ કે હું પૂર્ણ છું. પ્રહ્લાદ! આત્માવિનાનું ધ્યાન ન કર, ન સાંભળ, ન બોલ. જો તું જ આત્મા છે, તો વિષ્ણુનું આરોપણ કેમ કરે છે?

પ્રહ્લાદ—જો એમ ન કરવામાં આવે તો ભગવાન અને સંતોને કોણ જાણે? મારા કહેવાનું પ્રયોજન એ જ છે કે એ પદનો નાશ ન થવો જોઈએ. હે પિતા! તમે, હું, જગત સર્વ પરમાત્મા છે.

હિરણ્યકશિપુ—હે પુત્ર! આત્મા-પરમાત્મા તેં સાંભળીને મનમાં કલ્પિત સિદ્ધ કર્યા છે. જ્યારે તું નિવૃત્ત થઈશ ત્યારે તે પણ નિવૃત્ત થઈ જશે, જો તું જ ન હોય તો આત્મા-પરમાત્માને શી રીતે જાણે? તેથી કરીને જે કંઈ ભાવાભાવ છે તે પણ તું જ છે. તારા અસ્તિત્વથી જ જીવ, ઈશ આદિ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે.

પ્રહ્લાદ—જો સર્વ આત્મા છે, તો વિષ્ણુ પણ પોતાનો આત્મા છે. તો તમે કેમ નથી કહેતા કે હું વિષ્ણુ છું?

રાજા—હું સચ્ચિદાનંદરૂપ આત્મા જ દ્રષ્ટા છે, તેથી ભિન્ન સર્વ, વિષ્ણુ, ચતુર્ભુજમૂર્તિ, અમૂર્તિ આદિ દૃશ્યવર્ગ છે. હું દ્રષ્ટા હોઈને દૃશ્યરૂપ કેમ થાઉં? કદી પણ દ્રષ્ટા દૃશ્યરૂપ નથી થતો.

પુનઃ હિરણ્યકશિપુએ ક્રોધ કરીને કહ્યું: હું તારો નાશ કરું છું, કહે, તારો નારાયણ ક્યાં છે?

પ્રહ્લાદ—હજી સુધી તમે તેને જાણ્યો નહિ? તમે આટલી શિક્ષા કરી છતાં જેણે મારી રક્ષા કરી તે જ નારાયણ છે! તે પ્રકટ

છે. જ્યાં પ્રતીતિ કરે ત્યાં જ પ્રકટ છે.

હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદને બન્ને હાથ બાંધી સ્તંભ ઉપર લટકાવ્યો અને ખડ્ગ ઉઘાડીને કહ્યું: 'હવે તારી રક્ષા કરવાવાળો નારાયણ ક્યાં છે? બતાવ.'

પ્રહ્લાદ—તમારામાં, મારામાં, ખડ્ગમાં, સ્તંભમાં, સર્વમાં એ જ છે.

હિરણ્યકશિપુ—જો પ્રકટ છે તો એ કેમ નીકળતો નથી? જો નીકળતો નથી તો એ ભ્રમરૂપ છે.

પ્રહ્લાદ—જો સર્વ એ જ છે તો તુંમાં, હુંમાં, સર્વમાં એ જ છે!

જેવું આ વચન પ્રહ્લાદે કહ્યું કે તરત જ સ્તંભમાંથી ગંભીર શબ્દ થયો!

હિરણ્યકશિપુએ શબ્દ સાંભળીને કહ્યું: આ જ તારો પરમેશ્વર પ્રકટ થયો છે. જોઉં છું શું થાય છે? શરીર વિનાશી છે. હું આકાશ સમાન ચૈતન્ય આત્માનો નાશ કોઈ કદી પણ કરી શકતું નથી; કારણ કે નાશ, અનાશ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવાદિ સર્વ જગત આપણું સ્વરૂપ હોવાથી પોતાના આત્મસ્વરૂપનો કોઈ નાશ કરી શકતું નથી, એ આત્મવિચાર કરીને મહાતેજસ્વી નિર્ભય થયો.

પ્રહ્લાદ—હજી કંઈ બગડ્યું નથી. કહો કે સર્વ વિષ્ણુ છે.

રાજા—મારી કામના પૂર્ણ થઈ કે મારો શત્રુ સન્મુખ આવ્યો છે! હવે પીઠ બતાવવી એ શૂરા પુરુષનું કામ નથી.

પ્રાતઃકાળમાં પૂર્વ દિશામાં જેમ સૂર્ય ઉદય થાય છે, તેવી રીતે સ્તંભથી નરસિંહ ભગવાન પ્રકટ થયા! બંનેએ બહુ સમય મહાન યુદ્ધ કર્યું. બંનેમાં કોઈ હારતું નહોતું; પરંતુ હિરણ્યકશિપુના શરીરનો ભોગ આપનાર પ્રારબ્ધકર્મ આવી રહ્યાં હતાં, તેથી અંતમાં વિષ્ણુની પ્રબળતા થઈ. સૂર્યના અંતરબાહ્ય હોવાના સમયે—સંધ્યાકાળે પગની વચમાં, પોતાના પગ ઉપર તેનું શરીર રાખી પોતાના નખથી તેના ઉદરને વિદીર્ણ કર્યું. દેવતાઓએ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી, અને સ્તુતિ કરી અને પ્રહ્લાદને પ્રેરણા કરી કે ભગવાનના ક્રોધને શાંત કરવો!

પ્રહ્લાદ—હે બાજીગર! આ કૌતક તેં શું કર્યું છે!

નરસિંહ ભગવાને પ્રહ્લાદને બન્ને હાથમાં લઈને રુધિરથી ભરેલા મુખથી જ તેના મસ્તકને ચુંબન કર્યું અને આજ્ઞા કરી કે રાજ્ય કર.

પ્રહ્લાદ—આ રાજ્યની મને ચાહના નથી, હું શી રીતે રાજ્ય કરું ?

વિષ્ણુ—તથાસ્તુ. એટલું કહી વિષ્ણુ અંતર્ધાન થયા.

પરાશર—હે મૈત્રેય ! મેં તને આટલું આત્મનિરૂપણ સંભળાવ્યું, તેનો તને શો લાભ થયો ? તેં એક કાને સાંભળ્યું ને બીજા કાનથી કાઢી નાખ્યું ! મારું કહેવું અકાર્ય થયું !

મૈત્રેય—આ કથાશ્રવણથી જાણ્યું કે પરમાત્મા વિના અન્ય કશું નથી !

પરાશર—ભયવાળો થા ! વિષ્ણુની માયા બળવાન છે.

મૈત્રેય—જો સર્વ ગોવિંદ છે, તો માયા તથા વિષ્ણુ તથા આપ, હું, બળ, છળ, જગત સર્વ ગોવિંદ છે.

પરાશર—માયા તથા કુસંગની આશ્ચર્યરૂપતા સાંભળ !

જ્યારે પ્રહ્લાદ પિતાના સ્થાનમાં રાજ્ય ઉપર બેઠો, ત્યારે શુક્રાચાર્યે કહ્યું: 'હે પ્રહ્લાદ ! સાચું કહે. પિતાના નાશ માટે વિષ્ણુને તેં કહ્યું હતું કે વિષ્ણુએ પોતે જ તેને માર્યો ?'

પ્રહ્લાદ—મેં નથી કહ્યું. વિષ્ણુએ જે કંઈ કર્યું તે તેમણે પોતે જ કર્યું છે. પિતાના નાશની મને ઇચ્છા ન હતી.

શુક્રાચાર્ય—તારું જીવવું મરવાથી પણ બૂરું છે. જ્યાં સુધી પિતાનો બદલો વૈરીથી ન લે, ત્યાં સુધી તું જે કંઈ ખાયપીએ તે અભક્ષ્ય છે.

પ્રહ્લાદ—કોની શક્તિ છે કે ગોવિંદની સમતા (બરાબરી) કરે ?

શુક્રાચાર્ય—ગોવિંદ ક્યાં છે ? તારા નિશ્ચય વિષે જ એ પ્રકટ છે. નહિ તો ગોવિંદ, ચતુર્ભુજ વિષ્ણુઆત્માથી શું ન્યારા છે ? જો ન્યારા હોય તો અનાત્મા ઠરે.

ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે પિતાનો બદલો લીધા વિના પુત્ર જે કંઈ કરે તે અયોગ્ય છે.

પ્રહ્લાદ—પહેલાં તમે કહેતા હતા, ગોવિંદનું ભજન કરો.

હવે કહો છો કે ગોવિંદને મારો. જો હિરણ્યકશિપુમાં એને મારવાની શક્તિ ન આવી, તો હું શી રીતે મારીશ ?

શુક્રાચાર્ય—એ અહંકાર કરતો હતો. તું આત્મશક્તિવાળો છે.

હે મૈત્રેય! પ્રહ્લાદને પિતાએ કેટલી શિક્ષા કરી; પરંતુ નિશ્ચયથી તે ચલાયમાન ન થયો અને કિંચિન્માત્ર શુક્રનો સંગ થયો એટલે પ્રહ્લાદ કહેવા લાગ્યો: 'આપ આજ્ઞા કરો તો એવી શક્તિ ધરાવું છું.' પછી રાક્ષસોને આજ્ઞા કરી કે વિષ્ણુને મારવા માટે શસ્ત્ર-અસ્ત્ર લઈ મેદાનમાં ડેરા નાખો. પાંચ યોજન નગરની બહાર તે ઊતર્યો. અંતર્યામી વિષ્ણુએ વિચાર્યું કે પ્રહ્લાદ સદ્બુદ્ધિને ત્યાગી દુર્બુદ્ધિ થયો છે; પરંતુ શું કરવું? કુસંગ એવો જ છે! પરંતુ ભક્તની દુર્મતિ દૂર કરવી જોઈએ. નહિ તો બિરદ લજ્જાયમાન થશે. એવો વિચાર કરીને વિષ્ણુ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ થયા. કૃશ રૂપ અને હાથમાં લાકડી લઈને કાંપતાકાંપતા તે આવ્યા. લોકોને પૂછ્યું: 'આ ધામધૂમ શેની છે?' લોકોએ કહ્યું: 'પ્રહ્લાદને વિષ્ણુની સાથે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા છે. તમે આગળ ન જશો; કારણ કે શુકનમાં બ્રાહ્મણ મળે તો તે અશુભ છે.' બ્રાહ્મણે કહ્યું: 'પ્રહ્લાદ બ્રાહ્મણો પર દયાળુ છે.' લોકોએ કહ્યું: 'પહેલાં હતો, હવે નહિ.' બ્રાહ્મણે કહ્યું: 'મને શો ભય છે? વૃદ્ધ છું. આજ અથવા કાલ શરીરનો નાશ થવાનો જ છે.' તેથી એ લોકો કશું ન બોલી શક્યા અને પ્રહ્લાદની નિકટ એ બ્રાહ્મણ ગયો.

પ્રહ્લાદ—તું કોણ છે? શા કામ વાસ્તે આવ્યો છે?

બ્રાહ્મણ—તારે શરણ આવ્યો છું. ઈશ્વરના અન્યાયથી અતિ દુઃખી છું. તેણે મારા સર્વ કુળનો નાશ કર્યો છે. મેં સાંભળ્યું છે, કે તેં પણ ઈશ્વરના નાશની ઇચ્છા કરી છે! તું ધન્ય છે! આ બુદ્ધિ તને ગુરુએ આપી છે! પણ કહે કે એનું ઠેકાણું ક્યાં છે? હું પણ તારી સાથે આવી માતાપિતાનો બદલો લઉં!

પ્રહ્લાદ—તેનું ઠેકાણું હું જાણતો નથી!

બ્રાહ્મણ તે સાંભળી હસ્યો અને કહ્યું: 'જેવો હું મૂર્ખ હતો તેવો જ તને પણ દેખ્યો! પરંતુ હું પ્રથમ તારાં બળની પરીક્ષા કરું.

આ લાકડી હું પૃથ્વી ઉપર નાખું છું. એને ઉઠાવીને મારા હાથમાં આપ, તો હું જાણીશ કે આ કામ પણ તારાથી થશે.'

પ્રહ્લાદ—સારી વાત છે.

બ્રાહ્મણે લાકડી પૃથ્વી પર નાખી દીધી. પ્રહ્લાદે પોતાનું સઘળું બળ વાપર્યું; પરંતુ તે લાકડી ઉઠાવી શક્યો નહિ, ત્યારે તેણે જાણ્યું કે આ વિષ્ણુ છે!

બ્રાહ્મણના ચરણ ઉપર શિર રાખી વિનતિ કરી કહ્યું: 'હું આપને શરણ છું, મારો અપરાધ ક્ષમા કરો.'

વિષ્ણુ—ઊલટો તું મારા પર ક્ષમા કર. મને મારવાની તેં ઇચ્છા કરી છે.

પ્રહ્લાદ—એ અપરાધ મારો નથી, આ ઉપદેશ શુક્રનો છે.

વિષ્ણુ—માટે જ ગુરુ જોઇવિચારીને કરવા જોઈએ. 'ગુરુ કીજીયે જાની*! પાની પીજીયે છાની! (ગાળીને)' ગુરુ એ જ છે, જે જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી પૂર્ણ હોય.

પ્રહ્લાદ—એવા ગુરુ ક્યાં મળે?

વિષ્ણુ—એક સંત પોતાની મેળે જ તારી નિકટ આવશે; પરંતુ તેના ચરણોના દર્શનની ઇચ્છા મનમાં રાખ્યા કરજે.

પરાશર—હે મૈત્રેય! આવા બુદ્ધિમાન પ્રહ્લાદને માયાએ ભમાવ્યો હતો, તો તું કેમ ન ભમે?

મૈત્રેય—હે ગુરો! ભ્રમણા, ન ભ્રમણા બંને માયા છે. હું અમાયારૂપ, ભ્રમણ-અભ્રમણરૂપ માયાનો સાક્ષી છું. માયાના કાર્યરૂપ ભ્રમણ-અભ્રમણ મનના ધર્મ છે, હું ચૈતન્યના નહિ. હું એકરસ છું. ભ્રમઅભ્રમની નિવૃત્તિ-પ્રાપ્તિ વડે હું ચૈતન્યને કંઈ યત્ન કરવાનો નથી. હું નિષ્કર્તવ્ય છું.

પરાશર—નિષ્કર્તવ્ય અને સકર્તવ્ય એવું કથનચિંતન પણ મનનું જ મનન છે. વાસ્તવમાં તું અવાચ્યપદ છે.

---

* જાણીને.

મૈત્રેય—પ્રહ્લાદે ભજનમાં શો ભેદ કર્યો હતો કે તેને માયા લાગી?

પરાશર—હે મૈત્રેય! પ્રહ્લાદ પોતાને મોટો માનતો હતો. એ જ માયા છે. જ્યાં હું-તું ન રહે, ત્યાં માયા ક્યાં છે?

મૈત્રેયઃ—પ્રહ્લાદને કોણ સંત મળ્યા?

પરાશરઃ—દત્ત ભગવાન આવ્યા અને નગરની સમીપ એક સ્વચ્છ સ્થાનમાં સૂઈ રહ્યા. રાક્ષસોએ તેમને જોઈને પૂછ્યું: 'તું કોણ છે?' દત્તે કહ્યું: 'હું રાક્ષસ છું.' એમાંથી એક રાક્ષસ પ્રહ્લાદની પાસે આવ્યો અને કહ્યું: 'એક પરમહંસ આવ્યો છે. તેના વર્ણાશ્રમને અમે જાણતા નથી. તમારે દર્શન કરવા યોગ્ય છે' પ્રહ્લાદ તે સાંભળીને દત્તની નિકટ આવ્યો અને દંડવત્ કર્યો. મનમાં શંકા ઊપજી કે તેના વર્ણાશ્રમને હું જાણતો નથી, પૂજા શી રીતે કરું? તેથી પૂછ્યું: 'હે સંત! આપનું રૂપ શું છે? આપ કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? ક્યાં જશો?' સંતે ઉત્તર ન આપ્યો. બીજી વાર પ્રશ્ન કર્યો તોપણ ઉત્તર ન દીધો. પુનઃ ત્રીજી વખત બોલ્યા કે 'મેં સાંભળ્યું 'તું કે પ્રહ્લાદ તો પરમહંસ છે; પરંતુ જોઉં છું તો હજી તે માયામાં જ પડ્યો છે; કારણ કે વર્ણાશ્રમના વિચાર કરે તો તે સ્થૂલ શરીરથી આગળ જતો નથી, તો પછી શરીરથી અતીત આત્મા સુધી તો ક્યાંથી આવે? જો વર્ણાશ્રમની કલ્પના માને, તોપણ વર્ણાશ્રમ સ્થૂલ શરીરના જ છે. શરીર જ માયા છે; તેથી શરીરઅભિમાની તું માયામાં જ પડ્યો છે.' પ્રહ્લાદે કહ્યું: 'હું માયાથી અતીત છું.' સંતે કહ્યું: 'હું માયાથી અતીત છું, એવું જાણવું એ પણ માયારૂપ છે.' પુનઃ સંતે કહ્યું: 'એ પણ માયારૂપ છે, જે પૂછે છે કે તું કોણ છે, ક્યાંથી આવે છે,' ક્યાં જાય છે, જો સર્વ ગોવિંદ છે, તો ગોવિંદ ક્યાંથી આવે? ક્યાં જાય? આકાશની માફક એ વ્યાપક છે. આવવું જવું પરિચ્છિન્નમાં સંભવે છે. હે પ્રહ્લાદ! દેહના અભિમાનરૂપ રાક્ષસસ્વભાવને છોડી દે. દેહાદિક સંઘાતથી ભિન્ન સાક્ષી આત્મા હું છું, એવી દૈવી બુદ્ધિ ધારણ કર, જેથી તું દેવભાવ પામે. પ્રહ્લાદે કહ્યું: 'હવે હું શું કરું?' સંતે કહ્યું: 'એ જ કર જેથી કંઈ કરવું ન પડે.' પ્રહ્લાદે કહ્યું 'એ શી વસ્તુ છે?' સંતે કહ્યું: 'તે તું જ, દેહથી ભિન્ન, ચૈતન્ય,

અક્રિય, આત્મા છે. તારામાં કર્તવ્ય નથી; જેમ ઘટથી ભિન્ન આકાશ અક્રિય છે. હે પ્રહ્લાદ! જો સર્વ ગોવિંદ છે, 'તું હું' નથી, તો આવવું-જવું કયાં છે? પરંતુ પર-અપરનો વૃથા અહંકાર તેં કર્યો છે, એ જ સાંકળ તારા પગમાં પડી છે. આ અહંકાર જ આવાગમનનું બીજ છે. જેણે આ સાંકળને જ્ઞાનખડ્ગથી કાપી છે, તે સંસારથી પાર થયો છે. હે પ્રહ્લાદ! તેં જે નામ પૂછ્યું, તે નામરૂપ અહંકાર ભ્રમ છે. સર્વ મનબુદ્ધિ આદિનો જ્ઞાતા, પ્રકાશ, એક જ હું ચૈતન્ય, સાક્ષી, આત્મા છું. મારો જ્ઞાતા કોઈ નથી કે જે મારા આવવાજવાને જાણે; તેથી હું સ્વયંપ્રકાશ છું. તેં જે પોતાને શરીરરૂપ જાણ્યો છે, તે શરીર જ્યારે પડશે, ત્યારે તેની ત્રણ પ્રકારની અવસ્થા થશે: બળી જશે તો ભસ્મ થશે, તેને કોઈ ખાઈ જશે તો તેની વિષ્ટા થશે, દાટેલું પડયું રહેશે તો તેમાં કૃમિ થશે. એવી મલિન વસ્તુને પોતારૂપ જાણી અહંકાર કરે છે કે હું રાજા છું! જેમ ભંગી પાયખાનાનો પોતાને રાજા માને તેમ!—એ જ માયા છે. કયાં આ અત્યંત મળ-મૂત્ર નરકરૂપ દૃશ્યરૂપ દેહ, કયાં તું શુદ્ધ ચૈતન્ય, દ્રષ્ટા, સાક્ષી, આત્મા! તને લજ્જા નથી આવતી કે મળમૂત્રને પોતાનું સ્વરૂપ જાણે છે? હે મૂર્ખ! ભંગી પણ વિષ્ટાને પોતારૂપ નથી જાણતો. તું તો પંડિત છે. દેહાભિમાન જ સર્વ દુઃખોનું મૂળ છે. જો અહંકાર ન રહ્યો, તો સર્વ દુઃખ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે.

હે પ્રહ્લાદ! બહારથી કહે કે હું શરીર નથી અને અંદરથી શરીર માની રાખે, તો તેથી કંઈ સારું નથી. તે ન જ્ઞાની છે, ન તો યોગી છે તે પણ કેવળ દુઃખનો ભોગી છે; તેથી નિશ્ચય જાણ કે 'શરીર કાળનો ગ્રાસ છે. હું કાળનો પણ કાળરૂપ છું!' તેનાં સુખદુઃખથી ચિંતાતુર કેમ રહે છે અને મોહ કેમ કરે છે? હે પ્રહ્લાદ! તું પંચભૂતોથી અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, પંચ વિષયરૂપ તન્માત્રા, દશ ઇંદ્રિય, ચતુષ્ટય અંતઃકરણ, પંચપ્રાણ તથા સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ ત્રણ ગુણ એ સર્વનું કારણ માયા છે. સારાંશ કે કાર્યકારણરૂપ પ્રપંચથી તું પર છે. શારીરિક, વાચિક, માનસિક કર્મોથી તું ચૈતન્ય-મુક્ત છે. તારું સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદરૂપ છે. બુદ્ધિ આદિ અસત્-જડ

તારું રૂપ નથી.

પ્રહ્લાદ—આપને માટે શય્યા લાવું, તમે શયન કરો.

અવધૂત—જો સ્વાભાવિક પ્રારબ્ધથી મળે, તો તેમાં હર્ષ નથી; જો કાંટા ઉપર શયન કરવું પડે, તો તેથી શોક નથી. હે પ્રહ્લાદ! છત્રીશ પ્રકારનાં ભોજન મળે તોપણ ખાઉં છું, નહિ તો સૂકાં પત્તાંથી પણ નિર્વાહ કરું છું અને સંતુષ્ટ રહું છું. તેમાં હર્ષ-શોક નથી.

પ્રહ્લાદ—રાજ્ય કરો.

અવધૂત—રાજા, પ્રજા, દેશ મારી દૃષ્ટિમાં નથી; પરંતુ પોતાના સહિત આ સર્વ વાસુદેવ જાણું છું; તેથી સ્વરાજ્ય છું. આ સર્વકલ્પિત નામરૂપ મારી પ્રજા છે. જેમ સ્વપ્નમાં સર્વ નામરૂપ સ્વપ્નદ્રષ્ટાની પ્રજા છે. સ્વપ્નદ્રષ્ટા જ સ્વરાજ્ય છે.

હે પ્રહ્લાદ! આ કાર્યકારણરૂપ જગત, હું ચૈતન્યની પ્રજા છે. સત્ત્વ, રજ, તમોગુણરૂપ માયાયુક્ત હું સચ્ચિદાનંદથી ત્રિગુણાત્મક, શબ્દગુણ સહિત આકાશ ઉત્પન્ન થયું. આકાશસંયુક્ત હું ચૈતન્યથી વાયુ, વાયુવિશિષ્ટ હું ચૈતન્યથી અગ્નિ, અગ્નિવિશિષ્ટ હું ચૈતન્યથી જળ. જળવિશિષ્ટ હું ચૈતન્યથી પૃથ્વી, પૃથ્વીવિશિષ્ટ હું ચૈતન્યથી ઔષધિ, ઔષધિવિશિષ્ટ હું ચૈતન્યથી અન્ન, અન્નવિશિષ્ટ હું ચૈતન્યથી વીર્ય, વીર્યવિશિષ્ટ હું ચૈતન્યથી શરીર થયું. એ શરીર, સમષ્ટિ—વ્યષ્ટિના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. પુનઃ આકાશાદિ પંચભૂતોના એક એક આકાશાદિક સાત્ત્વિક અંશથી શ્રોત્રાદિ પંચ જ્ઞાનેંદ્રિય ઉત્પન્ન થઈ, પુનઃ પંચભૂતોના સાત્ત્વિક સાક્ષી અંશથી ચતુષ્ટય અંતઃકરણ થયાં. પંચભૂતોના રાજસ અંશથી વાગાદિક પંચ કર્મેંદ્રિય ઉત્પન્ન થઈ. પંચભૂતોના સાક્ષી રાજસ અંશથી પ્રાણઅપાનાદિ પંચ પ્રાણ ઉત્પન્ન થયા. પંચભૂતોના તામસ અંશથી કામક્રોધાદિક પચીસ પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થઈ. હે પ્રહ્લાદ! એ સર્વ મારી પ્રજા છે. હું ચૈતન્ય રાજા એક જ મારી સત્તાસ્ફૂર્તિ આપીને પૂર્વોક્ત સર્વ નામરૂપ પ્રજાનું પાલન કરું છું. મારું પાલન પૂર્વોક્ત કોઈ પ્રજા કરી શકતી નથી; તેથી સ્વરાજ્ય જ છે. જો તું પણ મારી માફક સ્વરાજ્ય ચાહતો

હોય, તો દેહઅભિમાનનો ત્યાગ કરી પોતાને સચ્ચિદાનંદરૂપ જાણ. પોતાને ત્યાગીને બીજા કોનું ભજન કરે છે? તને લજ્જા નથી આવતી? ખુદ બાદશાહ થઈને ભ્રમથી પોતાને ભંગી માને છે! તું ચૈતન્યમાં દ્વૈતનો માર્ગ જ નથી. તું જાણે કે હુંપણું બન્યું રહે અને ભજનનો રસ મેળવું, તો તે કઠિન છે. સચ્ચિદ્ આનંદસ્વરૂપ તું ગોવિંદ છે. ગોવિંદને મળવાની ઇચ્છા કરે છે એ જ તારામાં બંધન છે. પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં મળવું, છૂટા પડવું, કશું છે જ નહિ, તો પછી કોને મળવા ધારે છે? કોઈમાં મળવાનું છે જ નહિ. 'કેડે છોકરું અને ગામે શોધ્યું' એ ભ્રમ વિના શું છે? હે પ્રહ્લાદ! તું વર્ણાશ્રમની તપાસમાં ફરે છે, તો તને વર્ણાશ્રમ જ મળશે, નિજ-સ્વરૂપ ક્યાંથી જાણીશ? ગોવિંદમાં વર્ણાશ્રમ છે નહિ. હે પ્રહ્લાદ! તારી માફક જે વર્ણાશ્રમ રાખતા હોય તેને સંત જાણીને જા, મળ. હું વર્ણાશ્રમ રાખતો નથી. હે પ્રહ્લાદ! જે ચરણ ઉપર તેં શિશ રાખ્યું છે, તે શિશ પણ માંસચર્મ છે, તેમ જ મારા ચરણ પણ માંસ-ચર્મ છે. તારા પગે લાગવાથી મને શો લાભ છે? તેનાથી ક્ષુધાતૃષાદિ, હર્ષશોકાદિ, શીતોષ્ણ કોઈ પણ કલેશ દૂર નથી થતા કે નથી તે કોઈ સુખ કરતા; તેથી મને તારા નમસ્કારની ઇચ્છા નથી. પરંતુ તું નિજસ્વરૂપને જાણ, જેથી કર્તવ્યથી છૂટે. હે પ્રહ્લાદ! શ્રોત્રાદિ પંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો વડે જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરે જાણવા-માં આવે છે, મન વડે જે ચિંતનમાં આવે છે, વાણી વડે જે કથી શકાય છે, પ્રત્યક્ષાદિ છ પ્રમાણોથી જે સિદ્ધ થાય છે, તે તારું સ્વરૂપ નથી; પરંતુ જેનાથી એ સર્વ સિદ્ધ થાય છે તે તારું સ્વરૂપ છે. વેદના અધ્યયનથી પણ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે, બુદ્ધિની ચાતુરીથી તે દુર્લભ છે, બહુશ્રુતપણાથી પણ દુર્લભ છે, કૃચ્છ્રચાંદ્રા-યણાદિ વ્રતોથી, તીર્થાટનથી, જપાદિક ઉપાસનાથી, અગ્નિહોત્રાદિ કર્મોથી સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે; પરંતુ આત્મસ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છાપૂર્વક, શ્રદ્ધા સહિત સત્સંગથી જ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે તને સ્વરૂપદર્શન થશે, ત્યારે અંતર્બાહ્યપણાનો ત્યાગ આપોઆપ થઈ રહેશે. હે પ્રહ્લાદ! તેં એમ નિરર્થક માન્યું છે, કે મેં ઘણો કાળ

ગોવિંદનું ભજન કર્યું છે; તોપણ શાંતિ ન મળી. તારા મનમાં કપટ છે, તો પછી ગોવિંદ શી રીતે મળે? જીભથી નારાયણનારાયણ કહેવા અને મનમાં સંસારનાં સુખોની કામના રાખવી એ જ કપટ છે. સર્વ નારાયણરૂપ છે. વચમાં પોતાપણું રાખવું, એ કપટનો ત્યાગ કર; તેથી પોતાની મેળે પોતાને પામીશ. સંસારના માર્ગમાં પણ જો કોઈ સાથે પ્રીતિ કરી હોય છે, તો જ્યાં સુધી તેનાથી ભેદ રમ્યા નથી ત્યાં સુધી તે પ્રીતિ રહે છે. જ્યારે પરસ્પરમાં ભેદ રમાય છે, ત્યારે તે પ્રીતિ નથી પણ કપટ છે. એ હેતુથી અંતર્બાહ્ય સર્વના અંતર્યામી પ્રકાશક એક સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્માથી પ્રીતિ કર. પોતાપણાના ભ્રમના આરોપણથી ભગવાન શી રીતે પ્રસન્ન થશે? નહિ થાય. આપોપું× શું છે એ પૂછે તો હું પ્રહ્લાદ જીવદાસ છું, નારાયણ અમારો સ્વામી ઈશ્વર છે, એ આપોપું છે. વિચાર કરીને જો, દાસ–સ્વામી ક્યાં છે? એકરસ ચિદ્ઘનદેવ જ છે–મીઠાના સાગર સમાન.

પ્રહ્લાદ—રૂપ અને સત્તાને કોણ સિદ્ધ કરે છે?

અવધૂત—નથી તેને 'છે' સિદ્ધ કરે છે; જે છે તેને કોઈ સિદ્ધ કરતું નથી. છે એ જ સર્વને સિદ્ધ કરે છે, તેથી તે સ્વયંપ્રકાશ છે.

પ્રહ્લાદ—એ પદ શી રીતે જાણવામાં આવે?

અવધૂત—જે સદા 'છે' જ રહે છે. આ શબ્દ તથા આ શબ્દોના અર્થ જે અવાઙ્મનસગોચર પદ વડે સિદ્ધ થાય છે, તે તું છે. તારા અવાઙ્મનસગોચર સ્વરૂપ વડે જ સર્વ નામરૂપ પ્રપંચની સિદ્ધિ થાય છે. તું સ્વયંપ્રકાશ છે, તને જાણનારો કોઈ નથી. સૂર્ય વડે જ પ્રકાશ અને અંધકાર બંને સિદ્ધ થાય છે.

હે પ્રહ્લાદ! યોગનો અર્થ મૈત્રી છે. એક માર્ગે કીડીના વેગથી જવાય છે, અન્ય માર્ગે પક્ષીના વેગથી જવાય છે. હઠયોગ કીડીનો માર્ગ છે. વિચારયોગ વિહંગમ (પક્ષીનો) માર્ગ છે. પૂર્વે તને જણાવ્યો તે વિચારયોગ છે. હઠયોગ કીડીઓ પાસેથી શીખજે; જેમ નટ લોકો નટ પાસેથી શરીરની કસરત શીખે તેવી રીતે. એ ઉપર એક કથા સાંભળ.

× પોતાપણું

અધ્યાત્મયોગીશ્વરોની કથા

એક વખતે હિમાલય પર્વત ઉપર હું સ્વાભાવિક વિચરતો હતો. અને એવું ચિંતન કરતો હતો કે સર્વ શિવ છે, શિવથી ભિન્ન કોઈ વસ્તુ નથી. એમ કરતાં પર્વતના શિખર ઉપર પહોંચ્યો, તો અનેક યોગીશ્વરો ત્યાં યોગાભ્યાસ કરતા હતા.

યોગીશ્વરો કોણ હતા એમ તને પ્રશ્ન થાય તો સાંભળ. પંચ મહાભૂત, પચીસ પ્રકૃતિ, ત્રણ ગુણ, પંચ જ્ઞાનેંદ્રિય, પંચ કર્મેંદ્રિય, પંચ પ્રાણ, અંતઃકરણચતુષ્ટયઃ સારાંશ કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને સમષ્ટિ સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ શરીર તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધાદિ વિષય તથા ચક્ષુ આદિના સૂર્યાદિ દેવતાઓ તથા પૂર્વોક્ત સર્વનાં ઉપાદાન કારણ, માયા અવિદ્યારૂપ અજ્ઞાન વગેરે મનુષ્યાકૃતિ ધરીને યોગાભ્યાસ કરતાં હતાં. એ યોગીશ્વરોની મધ્યમાં પંચ જ્ઞાનેંદ્રિય અને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર એ નવ યોગીશ્વરો કોઈ રીતે જ્ઞાનવાન પણ હતા. યદ્યપિ ક્રુધ્ધ્ય જ્ઞાનરૂપ આત્મા જ છે, તથાપિ જ્ઞાનરૂપ આત્માના પ્રધાન ઉપાધિરૂપ હોવાથી તેમને જ્ઞાની કહે છે અથવા તો જ્ઞાનના સાધનરૂપ હોવાથી તેમને જ્ઞાની કહે છે, અથવા તો સત્ત્વગુણના કાર્યરૂપ હોવાથી જ્ઞાની કહેવાય છે; અન્ય પ્રકારે નહિ. બીજા સર્વ અજ્ઞાની હતા. તાત્પર્ય કે કર્મેંદ્રિયાદિ જ્ઞાનનાં સાધન નથી, એ સર્વને પ્રસિદ્ધ જ છે અને તેથી તે અજ્ઞાની કહેવાય છે.

મેં તેમને પૂછ્યું:—હે યોગીશ્વરો! કયા પદમાં યોગ કરો છો? તેમણે ઉત્તર આપ્યો: 'અકાર વિષે.'

મેં પૂછ્યું:—અકારનું સ્વરૂપ શું છે?

તેમણે કહ્યું:—ઈશ્વર અકારરૂપ સ્વર છે. સર્વ ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, આદિ વર્ણોમાં તે વ્યાપક છે અને સર્વ વર્ણોના ઉચ્ચારણનો તે નિર્વાહક છે. અકાર જ સતરૂપ છે; કારણ કે સર્વ વર્ણોનો અકારમાં અભાવ છે તથા તેમનો પરસ્પરમાં અભાવ છે; પરંતુ અકાર સર્વમાં અનુસ્યૂત છે. હે દત્ત! તે જ પ્રમાણે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ

ગુણોથી રહિત છે અને સર્વ ગુણરૂપ પણ તે જ છે. તે જ પ્રમાણે સમષ્ટિવ્યષ્ટિ સ્થૂળ પ્રપંચ તથા સમષ્ટિવ્યષ્ટિ સૂક્ષ્મ પ્રપંચ, તેમ જ સમષ્ટિવ્યષ્ટિ કારણ પ્રપંચ જેનાથી સિદ્ધ થાય છે, તે પૂર્વોક્ત સર્વ પ્રપંચોમાં વ્યાપક છે. પૂર્વોક્ત સર્વ દૃશ્યના સ્વરૂપભૂત રહીને પોતાની સત્તાસ્ફૂર્તિ વડે સર્વનો નિર્વાહ કરે છે. સર્વ દૃશ્યરૂપ તે જ છે તથા સર્વ દૃશ્યથી આકાશની માફક અસંગ પણ તે જ છે. સર્વ દૃશ્યનો દ્રષ્ટા સાક્ષી પણ તે જ છે; તુરીય અથવા તુરીયાતીત સંજ્ઞાનો વાચ્ય પણ તે જ છે. અકારઉપલક્ષિત* સત્, ચિત્, આનંદ નામો વડે તેનું જ કથન થાય છે. તે પદ વિષે અમે યોગ કરીએ છીએ.

હું તે સાંભળી હરયો અને કહ્યું: હે મિત્રો! પૂર્વોક્ત જે પદ કહ્યું તે તો તમારું સ્વરૂપ છે, પછી યોગ કોનાથી કરો છો? સર્વ દૃશ્ય તમારું ધ્યાન કરે છે. તમારે કોઈ સાથે યોગ અર્થાત્ સંબંધ ક્રિયા વડે કરવાનો છે નહિ. અધિષ્ઠાનરૂપ તમારામાંથી કલ્પિત પ્રતીતિનો અભાવ થતાં, અધિષ્ઠાનનો કલ્પિત દૃશ્ય સાથે સ્વતઃ યોગ જ છે. કર્તવ્યથી તે કરવાનો નથી. ખાંડનો યોગ અર્થાત્ સંબંધ જેમ ખાંડનાં રમકડાં સાથે છે જ, જેમ આકાશનો પદાર્થોની સાથે સ્વતઃ જ યોગ છે, કંઈ કરવો પડતો નથી, તેમ તમારો યોગ છે જ. જે અવાઙમનસગોચર પદ અપરોક્ષ, હાજરાહજૂર, સર્વને સિદ્ધ કરનાર છે, તે જ તમારું, અમારું તથા સર્વ જગતનું સ્વરૂપ છે. અન્ય મન આદિક દૃશ્ય કોઈનું સ્વરૂપ નથી.

હે પ્રહ્લાદ! પૂર્વોક્ત અનેક યોગીઓમાં પંચ જ્ઞાનેંદ્રિય, ચતુષ્ટય અંતઃકરણ, એ નવ યોગી જ્ઞાની હતા અને અન્ય અજ્ઞાની પ્રસિદ્ધ છે, એ ઉપર કહેલું છે. તે જ્ઞાની યોગીશ્વરોમાં મેં કહ્યું: હે શ્રોત્રેંદ્રિય યોગેશ્વર! મહાન શબ્દ, મધ્યમ શબ્દ અને નિકૃષ્ટ શબ્દ વા ધ્વનિરૂપ શબ્દ અથવા વર્ણાત્મકરૂપ શબ્દોનું જ તમે ધ્યાન કરી શકો છો. શબ્દરહિત જે આત્મા હરિ છે, તેનું હજાર યત્નથી પણ ધ્યાન કરી શકો તેમ નથી. જો પરમેશ્વર–આત્મા તમારા ધ્યાનમાં આવે, તો હરિ–આત્મા શબ્દરૂપ થવાથી અનિત્ય થઈ જશે; માટે હે

* અકારના સંકેતથી સગજાવાતાં.

શ્રોત્રેંદ્રિય યોગીશ્વરો! નારાયણ–આત્માનું ધ્યાન તમારું નિષ્ફળ છે, અથવા તો દંભ છે. શબ્દનું ધ્યાન કરવું એ જ સફળ છે. તે જ પ્રમાણે હે પ્રહ્લાદ! મેં ત્વગેંદ્રિય યોગેશ્વરને પૂછ્યું, તમે કોનું ધ્યાન કરો છો? શીતોષ્ણ, કોમળ અને કઠિનાદિ સ્પર્શવાન પદાર્થોનું જ ધ્યાન તમે કરી શકો છો, સ્પર્શરહિત પૂર્વોક્ત પદ તમને બતાવ્યું તેનો યોગ અર્થાત્ સંબંધ તમે કદાચિત્ કરી શકતા નથી. માટે તમારે તો કહેવા માત્ર જ છે કે અમે સ્પર્શવર્જિત પદ વિષે યોગ કરીએ છીએ. વસ્તુતઃ તમે સ્પર્શનો જ યોગ કરો છો, અન્યનો નહિ.

હે પ્રહ્લાદ! પુનઃ મેં ચક્ષુઇંદ્રિય યોગેશ્વરને પૂછ્યું: હે દેવ! તમે સદ્ભક્તા છો, યથાર્થ કહો, તમે કોનું ધ્યાન કરો છો? તેમણે કહ્યું: હરિ વગેરેની સ્થૂળ મૂર્તિનું, તથા પૃથ્વી, અગ્નિ અને જળ એ ત્રણ ભૂતોનું તથા તેનાં કાર્ય આદિના ષટ્ પ્રકારના રૂપનું ધ્યાન કરી શકું છું અને તેમને જાણી પણ શકું છું. એનાથી અધિક આંતર અરૂપપદ વિષે મારાથી યોગ થતો નથી.

મેં કહ્યું: જો તમે ષટ્ પ્રકારના રૂપથી રહિત વસ્તુમાં યોગ નથી કરી શકતા, તો નામરૂપરહિત અંતરપદ વિષે અમે યોગ કરીએ છીએ એ તમારું કહેવું નિષ્ફળ છે. યથાર્થ તો એ જ છે કે તમે બહિર જ ષટ્ પ્રકારનાં રૂપનો યોગ કરી શકો છો.

હે પ્રહ્લાદ! પછી મેં રસના યોગેશ્વરને કહ્યું: હે રસજ્ઞ વિદ્વાન! પક્ષપાતરહિત તમે ષટ્ પ્રકારના રસ વિષે જ યોગ કરી શકો છો; ષટ્રસ સહિત આત્મપદ વિષે યોગ અર્થાત્ સંબંધ તમે કરી શકતા નથી; તેથી કરીને એ ષટ્ રસને સિદ્ધ કરનાર આત્મપદ વિષે તમારો ધ્યાનનો યત્ન નિષ્ફળ છે.

પછી હે પ્રહ્લાદ! મેં ઘ્રાણ યોગેશ્વરને કહ્યું: હે ઘ્રાણ યોગેશ્વર! સુગંધિદુર્ગંધિમય પદાર્થોથી પૃથક્ વસ્તુનો યોગ અર્થાત્ સંબંધ તમારાથી કદાચિત્ પણ થઈ શકતો નથી; તેથી તમારું કહેવું પણ વૃથા છે કે અમે વ્યાપક ગંધરહિત અખંડ રૂપ વિષે યોગ કરીએ છીએ.

તાત્પર્ય કે તમે શ્રોત્રાદિ પાંચે યોગેશ્વરો તો બહિર્ શબ્દાદિક

પાંચ ગુણો વિશે જ યોગ અર્થાત્ ધ્યાન કરી શકો છો. શબ્દાદિ પાંચ ગુણોથી વર્જિત જે અંતરપ્રત્યક્ આત્મા–વિષ્ણુ છે, તેના વિષે યોગ અર્થાત્ સંબંધ કરી શકો તેમ નથી. સારાંશ એ જ કે શબ્દાદિ ગુણો વિષે તમારો શ્રોત્રાદિ પાંચે યોગેશ્વરોનો સ્વતઃ જ દેશ-કાળવસ્તુને અનુસાર યોગ અર્થાત્ ધ્યાનસંબંધ થતો રહે છે; તેથી શબ્દાદિક ગુણો વિષે પણ યોગ અર્થાત્ ધ્યાન નિષ્ફળ છે. તો પછી શબ્દાદિ ગુણોરહિત અવાઙ્મનોગોચર આત્મપદ વિષે યોગ કરવો એ કહેવા માત્ર મિથ્યા ભ્રમ છે. યોગકથન નિષ્ફળ છે. બન્ને પ્રકારે તમારો યત્ન નિષ્ફળ છે, તો શા માટે (ભ્રમથી) પોતાનો આરામ ખોઈ નાખો છો?

હે પ્રહ્લાદ! તે જ પ્રમાણે મેં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ ચારે યોગેશ્વરોને કહ્યું: હે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર–યોગેશ્વરો! જાતિ,* ગુણ,÷ ક્રિયાદિ સંબંધવાન પદાર્થોનો જ તમે ચારે યોગ અર્થાત્ સંકલ્પ, વિકલ્પ, નિશ્ચય, ચિંતન, અહંપણું કરી શકો છો. જાતિગુણક્રિયાદિ સંબંધરહિત આત્મવસ્તુમાં તમે કેવી રીતે યોગ કરી શકો છો? નથી જ કરી શકતા. લાખો યત્ન કરવાથી પણ તમે યોગ અર્થાત્ સંબંધ આત્માથી અણુ માત્ર પણ નથી કરી શકતા; તેથી અમે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્મા વિષે યોગ કરીએ છીએ એ તમારું કહેવું વ્યર્થ છે. તાત્પર્ય કે તમે સર્વ જ્ઞાની–અજ્ઞાની યોગેશ્વરો એક આત્મા વડે જ પ્રકાશમાન થયા છો. જે આત્મા તમારાથી કદી પ્રકાશવાન થતો નથી તે જ તમારું સ્વરૂપ છે. પછી યોગ કોનાથી કરો છો? તેમણે કહ્યું: તમારા કહેવાથી અમે જાણ્યું કે અકાર, ઉકાર, મકારવાચક× અને સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ શરીરવાચ્ય+ એ સર્વ વાચ્યવાચક સંસારને સિદ્ધ કરવાવાળા અમે જ નિરાકાર, સ્વપ્રકાશ, અક્રિય, એક અવિનાશી છીએ; અમારામાં આવવું, જવું, યોગ કરવો કંઈ જ નથી.

હે પ્રહ્લાદ! એ યોગેશ્વર કિંચિત્ માત્ર ઉપદેશથી જ સ્વસ્વરૂપ

---

* વર્ગ. ÷ ધર્મ, વિશેષણ. × બોધક. + બોધ્ય અર્થ.

જાણી ગયા; માટે સુખપૂર્વક પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર એ જ વિહંગમ માર્ગ છે.

પ્રહ્લાદ—એકને ઊંચો ને એકને નીચો કહેવાનું તમને યોગ્ય નથી.

અવધૂત—જો સર્વ તું જ છે તો ઉચ્ચનીચ ક્યાં છે? ઉચ્ચનીચ પણ તું જ છે; પરંતુ હું તને એવું કહું છું, ઉચ્ચ કે નીચ અથવા વિહંગમ કે કીડી બંને માર્ગ નથી.

પ્રહ્લાદ—આપના ઉપદેશથી હું કૃતકૃત્ય થયો છું. મારા ચૈતન્ય-સ્વરૂપમાં ન આવવું છે, ન જવું છે, ન લેવું છે, ન દેવું છે, ન કહેવું, ન સાંભળવું, ન જીવવું, ન મરવું, ન ગ્રહણ, ન ત્યાગ ન વિહંગમ, ન કીડીનો માર્ગ છે. ન બંધ છે, ન મોક્ષ છે, ન કોઈ શત્રુ છે, ન મિત્ર છે, ન સુખ છે, ન દુઃખ છે, ન પ્રહ્લાદ છે, ન અવધૂત છે, ન દેવતા છે, ન રાક્ષસ છે, ન સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ-કારણ છે, ન રાગ છે, ન દ્વેષ છે, ન પર, ન અપર છે, ન જીવ છે, ન ઈશ્વર છે. કેવળ મનવાણીથી રહિત એક અદ્વિતીય આત્મા છે! ઉપરોક્ત ચિંતન વડે ગૂંગામૂગા જેવો થયો છું! સર્વરૂપ જ છું. મારો મને નમસ્કાર હો. હું જાતે જ બોલું છું ને તે જાતે જ સાંભળું છું! શું કહું? દ્વૈત છે જ નહિ. આજે જ સત્સંગ સફળ થયો છે! તમને કઈ જીભથી ઉપમા આપું? તમારામાં મનવાણીનો માર્ગ નથી. એ જ ઉપમા તમને છે કે સર્વ અસર્વરૂપ તમે જ છો. સર્વ નામ-રૂપ તમારા વિષે કલ્પિત છે, બાકી કશું થયું તો છે જ નહિ. હે સંતો! મેં આપને મારો અહંકાર અર્પણ કર્યો છે અને આપે સ્વયંપ્રકાશ થયો છું!

અવધૂત—જૂઠું ન બોલ. જો સર્વ તું જ છે તો લેવું-દેવું ક્યાં છે?

પરાશર—હે મૈત્રેય! એ પ્રકારે કહીને દત્તાત્રેયે કહ્યું: હવે હું જાઉં છું.

પ્રહ્લાદ—તમારા વિના મારું જીવન નહિ રહે. વિષપાન કરવું કબૂલ કરું છું; પરંતુ સંતોનો ત્યાગ કરવો કબૂલ નહિ કરું. અનેક કોટિ જન્મનું-ભટકવું સત્સંગથી દૂર થાય છે. પારસના

સંગથી લોહ સુવર્ણ બને છે, પારસ નથી બનતું; પરંતુ સંતના સંગ વડે તો સંત થવાય છે. તેથી સંત મારા પ્રાણ છે. પ્રાણ પણ ક્યાં છે? સંત પોતે જ છે. તમે અહીં રહો, જાઓ નહિ.

સંત દત્તાત્રેયે કહ્યું—હું પૂર્ણ છું. હું ચૈતન્યમાં જવું–આવવું છે નહિ.

પુનઃ દત્તાત્રેય પ્રહ્લાદને દૃઢ બોધ થવા ઉપદેશ કરવા લાગ્યાઃ 'હે પ્રહ્લાદ! પરમાર્થરૂપ શિવ તું પોતે છે અને શિવને બહિર્ જોવા ચાહે છે તે શી રીતે મળે?'

પ્રહ્લાદ—હું પોતાને જાણતો નથી કે હું કોણ છું; કારણ પોતાપણાનો અહંકાર નથી અને સર્વરૂપ આપ જ થયો છું.

અવધૂત–એવું જીભથી બોલે છે અને મનમાં દ્વૈતભાવ રાખે છે!

પ્રહ્લાદ—દ્વૈત–અદ્વૈત હું ચૈતન્યમાં નથી, તમારા મનમાં છે. ગુપ્ત, પ્રકટ સર્વ જો હું છું તો રસના, વાણી, મન ક્યાં છે?

અવધૂત—મારું પ્રયોજન જ એ છે કે આપ વિના કશું ન દેખે, ન સાંભળે, ન ચાખે, ન સૂંઘે, ન સ્પર્શ કરે; કારણ તારા વિના ક્યાં ય અન્ય કોઈ છે જ નહિ. દૃશ્યમાન જે છે તેને જૂઠું જાણી તેનો ત્યાગ કર; અર્થાત્ મિથ્યા જાણ, આપને પોતાને સત્ય જાણ. તારું કલ્યાણ થશે. પોતાના શરીરને છોડી પોતાને સચ્ચિદાનંદરૂપ અખંડ જાણ, એ જ શિવની પૂજા છે કે આપ સહિત સર્વ નામરૂપને શિવસ્વરૂપ જાણવું. અથવા તો એમ સમજ કે સમષ્ટિ-વ્યષ્ટિ નામરૂપ પ્રપંચમંદિર વિષે, પ્રત્યક્ આત્મા સ્વતઃ હું જ્યોતિર્લિંગરૂપે સ્થિત છું, સર્વ નામપ્રપંચ હું સચ્ચિદાનંદ શિવના પૂજારી છે. જેવી રીતે આભૂષણ સર્વ સુવર્ણનાં અને મધુરતા, દ્રવતા, શીતળતા જળનાં પૂજારી છે, એવી રીતનાં અનેક દૃષ્ટાંત છે, તેથી હું જ ચૈતન્ય સર્વનો–દૃશ્યનો પૂજ્ય છું; હું જ સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ છું અને સ્થૂલથી સ્થૂલ છું. આ નામરૂપપ્રપંચ હું સચ્ચિદાનંદસૂર્યનાં કિરણ છે. હું ચૈતન્યનાં જ નારાયણ, ગોવિંદ, અચ્યુત, હરિ, પરમેશ્વર વગેરે નામો વેદે કલ્પેલાં છે; પરંતુ હું નામરૂપથી વર્જિત છું હું જ

ચૈતન્ય સર્વ નામરૂપપ્રપંચનાં કર્મોના ફળનો પ્રદાતા છું. વાસ્તવિક રીતે સર્વ હું જ અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ સર્વાત્મા છું. અને સર્વથી અતીત પણ હું જ છું, એવા નિશ્ચયરૂપ પુષ્પો વડે આત્મદેવની પૂજા કર. જે કંઈ પ્રારબ્ધ વડે, શાસ્ત્રઅનુસાર યત્નરહિત પ્રાપ્ત થાય છે તે જ કર્તૃત્વભોકતૃત્વ અભિમાનરહિત નિ સંશય ભોગવ અને સમ્યક્ પોતાના સ્વરૂપને જાણ. એ જ આત્મદેવનાં પુષ્પો છે. અંડજ,[1] જરા.[2] યુજ,[3] સ્વેદજ,[4] ઉદ્ભિજ એ ચાર પ્રકારની ખાણમાં જે ચોગશી લક્ષ દેહ છે, તે મંદિર છે. તેમાં હું એક જ સચ્ચિદાનંદ વિષ્ણુ શિવરૂપ આત્મા વિરાજમાન છું; જેમ સર્વ ઉપાધિમાં એક જ આકાશ વિરાજમાન છે. હે પ્રહ્લાદ! એમ જાણ કે પંચ જ્ઞાનેંદ્રિય, પંચ કર્મેંદ્રિય, પંચ પ્રાણ, ચતુષ્ટય અંતઃકરણ હું સચ્ચિદાનંદ શિવના પૂજારી છે. એ પૂજારીઓ શબ્દાદિક નિજનિજ વિષયરૂપી પુષ્પો લઈને હું ચૈતન્યદેવની નિરંતર પૂજા કર્યા કરે છે. હું ચૈતન્યની સત્તાસ્ફૂર્તિરૂપ પ્રસન્નતા વડે જ આ પૂજારીઓનું ઉપજીવન અર્થાત્ શબ્દાદિકોને ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે; અન્યથા નહિ. આ નિશ્ચય એ જ આત્મદેવની પૂજા છે. ચારે વેદ ભાટની માફક મારા સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપની જ સ્તુતિ કરે છે. હું ચૈતન્યદેવનું જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવાદિક સર્વ ધ્યાન કરે છે અને એ જ હું જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવાદિક છું. મરવું-જીવવું, જાગવું સૂવું, ખાવુંપીવું, લેવુંદેવું, હર્ષશોક, માનઅપમાન, સુખ-દુઃખાદિક સર્વ—સારાંશ કે કાયિક, વાચિક, માનાસક, સર્વ કર્મો—હું ચૈતન્યદેવની પૂજા છે. સર્વ નામરૂપ દૃશ્યનો હું ચૈતન્ય જ સ્વતંત્ર માલિક છું, તેમ દૃશ્ય રૂપ પણ હું જ છું. કાર્યકારણરૂપ બ્રહ્માંડજળાધારીમાં હું ચૈતન્ય જ શિવલિંગરૂપે સ્થિત છું. સૂર્યચંદ્ર હું ચૈતન્યદેવ સમીપ દીપક પ્રકાશે છે. તારામંડળ આકાશરૂપ થાળમાં હું ચૈતન્યદેવની સમીપ નાની આરતીના દીપકો છે. અઢારભાર વનસ્પતિ હું ચૈતન્યના કંઠમાં પુષ્પોની માળા છે. પૃથ્વી હું ચૈતન્યદેવનું સિંહાસન છે. દશે દિશા હું ચૈતન્યદેવની પૂજા છે. સુમેરુ આદિ પર્વતો હું

---

૧. ઈંડામાંથી ઉત્પન્ન થનાર. ૨. ઓરમાંથી થાય છે તે. ૩. પરસેવાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે. ૪. ફૂટીને ઊગી નીકળે તે.

ચૈતન્યનાં ભૂષણ છે. કાલ હું ચૈતન્યની ગેડી છે. સાતે સમુદ્ર હું ચૈતન્ય સમીપ જળપાત્ર છે. શબ્દ માત્ર હું ચૈતન્યદેવની નોબત બજાવી રહ્યા છે. વાયુ હું ચૈતન્યદેવનો પંખો ખેંચી રહ્યો છે. માયા મારી શક્તિ છે, પાર્વતી, લક્ષ્મી, સરસ્વતી આદિ દેવીઓ આ શક્તિનાં અવતાર છે. વિષય–ઇંદ્રિયજન્ય સુખદુઃખનો અનુભવ–એ હું ચૈતન્યદેવના મુખ્ય પૂજારી છે. જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન સંહાર હું ચૈતન્યદેવની ક્રીડા છે. સત્ત્વ, રજ, તમ હું ચૈતન્યદેવના પહેરેગીરો છે. જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ હું ચૈતન્યદેવને રમવાનાં સ્થાન છે. તાત્પર્ય કે પૂજક, પૂજ્ય પૂજા એ ત્રિપુટિરૂપ સામગ્રીથી સર્વ જગત હું ચૈતન્યદેવની પૂજા કરે છે અને વાસ્તવમાં ત્રિપુટિરૂપ પણ હું જ છું; અત્રિપુટીરૂપ પણ હું જ છું.

હે પ્રહ્લાદ! જેમ સ્વપ્નમાં પૂજ્ય, પૂજક, પૂજા, સર્વ ત્રિપુટિરૂપ પ્રપંચ એક સ્વપ્નદ્રષ્ટાની જ પૂજા કરે છે; કારણ કે સ્વપ્નમાં અન્યદેવનો અભાવ છે; અને વાસ્તવમાં સ્વપ્નદ્રષ્ટા જ સર્વ પ્રપંચરૂપ હોવાથી પૂજ્ય, પૂજક, પૂજાભાવ પણ તેનાથી ભિન્ન નથી, તે જ પ્રમાણે આ માયા માત્ર દૃશ્ય જાગ્રતપ્રપંચમાં પણ એક સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ દ્રષ્ટા દેવ હું જ છું. જ્યાં પૂજા થાય છે, ત્યાં ચૈતન્યદેવની જ થાય છે, અન્યની નહિ.

વાસ્તવમાં જો સર્વ સચ્ચિદાનંદ તું જ છે, તો પૂજ્યપૂજકભાવ ક્યાં છે? જેમ પંચભૂતના કાર્યરૂપ કોઈ તૃષ્ણાદિ એક વસ્તુ જાણે કે સર્વ ભૂત ભૌતિક પ્રપંચ હું જ છું, તો એ પ્રકારના યથાર્થ ચિંતનમાં, શાસ્ત્રગુરુસંપન્ન બુદ્ધિમાન કોઈ પણ વિવાદ નહિ કરે, અન્ય કરે; કારણ સર્વ પંચભૂતરૂપ જ છે. તે જ પ્રમાણે જેણે સમ્યક્ પોતાને અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ જાણ્યો છે, તે એમ ચિંતન કરે કે 'અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ સર્વાત્મા હું જ છું.' તો તે યથાર્થ છે; કારણ અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયથી પૃથક્ કોઈ દૃશ્યમાન વસ્તુ છે જ નહિ, માટે તુ પોતાને સર્વાત્મરૂપ જાણ. ધ્યાન કોનું કરે છે? ધ્યાતા, ધ્યેય, ધ્યાનરૂપ પણ તું જ છે. તથા તેનાથી રહિત પણ તું જ છે; તો પછી ધ્યાન કોનું કરે છે?

હે પ્રહ્લાદ! વિશ્વને જોવાની ઇચ્છા ન કર. પોતાના સ્વરૂપને

જાણ. જ્યારે તું પોતાના સ્વરૂપને જાણીશ. ત્યારે સર્વ દર્શન તારું જ થશે. જેમ એક ઘટને સર્વ ઘટનાં દર્શન માટે બહિર્ જવાની જરૂર નથી; પરંતુ ઘટ પોતાને મૃત્તિકારૂપ જાણે તો સર્વ ઘટનું યત્ન-વિના જ તેને દર્શન થાય છે; તેમ જ સ્વપ્નદ્રષ્ટાને સ્વપ્ન પદાર્થો જોવાની જરૂર નથી. પોતાના સ્વરૂપને સમ્યક્ જાણવાથી સર્વ સ્વપ્ન પદાર્થો જણાઈ જાય છે; કારણ સર્વ પદાર્થો રજ્જુમાં કલ્પેલા સર્પવત્ સ્વપ્નદ્રષ્ટામાં જ કલ્પિત છે.

હે પ્રહ્લાદ! ન તું છે, ન હું છું. સર્વ હું જ છું. પોતાના અહંકારને ત્યાગ, જેથી આપરૂપ થાય.

પ્રહ્લાદ—આપનો ત્યાગ કરી આપરૂપ કેવી રીતે થાઉં?

દત્ત—પોતાનો પરિચ્છિન્ન અહંકાર ગયો, પછી જે શેષ રહ્યું તે અવાઙ્મનોગોચર છે; માટે સર્વ સાધનોના કર્તવ્યનું ફળ એ છે કે આપ સહિત સર્વ સચ્ચિદાનંદ હરિ છે એમ જાણવું. જેને તું શોધે છે તે તું જ છે.

હું એવો અતીત નથી કે તારા રાજ્યની, સંપત્તિની ઇચ્છા રાખું. મારું પ્રયોજન એટલું જ છે, કે તું આપ વિના અન્ય કશું ન જુએ, ન સાંભળે; કારણ તું જ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ વિના અન્ય કશું છે જ નહિ. દશ્યમાનને અસાર—જૂઠું જાણ. પ્રત્યક્ષ જે આ દશ્યમાન છે, તે બ્રહ્માથી લઈને કીડી પર્યંત સર્વ વિષે એકરસ શિવપૂર્ણ માન.

*

'સસ્તું' સાહિત્ય એટલે ઊંચામાં ઊંચું' સાહિત્ય'

ગ્રંથોનું સૂચિપત્ર

શાસ્ત્રગ્રંથો–મૂળ તથા અનુવાદ

પુસ્તકનું નામ .	પૃષ્ઠ	કિંમત	પોસ્ટેજ
શતશ્લોકી અને બીજા ચાર રત્નો–શંકરાચાર્ય:	૨૦૦	૦–૧૨	૦–૨
સ્તોત્ર–સંગ્રહ–શંકરાચાર્ય: ભક્તિ ને વેદાંત–સ્તોત્રો	૨૨૦	૦–૧૦	૦–૨
સર્વવેદાંત–સિદ્ધાંત–સારસંગ્રહ–શંકરાચાર્ય: ...	૨૨૪	૧–૪	૦–૩
વિવેકચૂડામણિ–શંકરાચાર્ય :	૧૬૦	૦–૧૨	૦–૨
જીવન્મુક્તિવિવેક–મુમુક્ષુઓ માટિ પ્રાચીન ગ્રંથ ...	૨૨૦	૧–૪	૦–૨
મહાવાક્ય–રત્નાવલિ–	૧૮૪	૦–૧૨	૦–૨
અષ્ટાવક્રગીતા–	૭૨	૦–૮	૦–૧
ઉપનિષદો–૧૧૨–નીચે પ્રમાણે ત્રણ ગ્રંથોમાં			
એકાદશ ઉપનિષદ–	૪૫૨	૨–૮	૦–૫
બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ	૨૪૮	૧–૮	૦–૩
સો ઉપનિષદો–પહેલાં ૨૩ ઉપનિષદો મંત્રો સાથે–પછીનાં ૭૭નું માત્ર ભાષાંતર–સારરૂપે	૭૪૪	૪–૦	૦–૭
વિદુરનીતિ–સરલાર્થ સાથે	૧૬૮	૦–૧૨	૦–૨
મનુસ્મૃતિ– ,, ,, ...	૬૪૦	૩–૦	૦–૬
આર્યધર્મનીતિ અને ચાણક્યનીતિસાર–પસંદ કરી ચૂંટેલા ધર્મનીતિના શ્લોકો. ...	૨૦૮	૦–૮	૦–૨
વૈદિક વિનય–૩૬૦ વેદમંત્રો વિસ્તૃત સમજૂતી સાથે	૮૪૦	૩–૧૨	૦–૮
બળવાન બનો !–કર્મનો શ્રેષ્ઠ ઉપદેશ	૧૧૨	૦–૮	૦–૨
એકાદશ સ્કંધ–શ્રીમદ્ ભાગવતનો	૪૭૨	૧–૪	૦–૫
વિષ્ણુસહસ્રનામ–	૧૨૮	૦–૪	૦–૧
ધમ્મપદ–સંપાદક : પં૦ બેચરદાસ દોશી: ...	૧૬૨	૧–૦	૦–૩
શાંતિપર્વ–મહાભારતનું–રાજધર્મ, આપદ્ધર્મ અને મોક્ષધર્મ, ચાર વર્ણ તથા આશ્રમના સામાન્ય ધર્મો વગેરે	૮૫૬	૭–૮	૦–૧૪

મહાભારત—દળદાર ૭ ગ્રંથોમાં રૂ. ૪૫)

'જેણે મહાભારત વાંચ્યું નથી, તેનું ભારતવાસી હોવું વ્યર્થ છે....'

૧–આદિ ને સભાપર્વ
૨–વન ને વિરાટપર્વ
૩–ઉદ્યોગ ને ભીષ્મપર્વ
૪–દ્રોણપર્વ
૫–કર્ણ, શલ્ય, સૌપ્તિક ને સ્ત્રીપર્વ
૬–શાંતિપર્વ
૭–અનુશાસન, આશ્વમેધિક, આશ્રમવાસિક, મૌસલ, મહાપ્રાસ્થાનિક અને સ્વર્ગારોહણપર્વ

ટપાલ ખર્ચ રૂ. ૬)

આવા મોટા અક્ષરો

કદ ૭॥×૧૦ : કુલ પાન ૫૨૦૮
પાકાં પૂઠાં : ૨૭ ચિત્રો સાથે

યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ–વૈરાગ્ય, મુમુક્ષુ, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, ઉપશમ ને નિર્વાણ–આ છ પ્રકરણો–ચાર દળદાર ગ્રંથો	૧૯૦૮	૧૨–૦	૨–૧
લઘુ યોગવાસિષ્ઠ–બૃહદ્ યોગવાસિષ્ઠના સારરૂપ	૫૫૪	૨–૮	૦–૫
વિચાર–સાગર–વેદાંતના દોહનરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન ...	૪૩૨	૨–૮	૦–૫
સૂર્યકાન્ત–અધ્યાત્મ માર્ગના સાધકને અત્યંત ઉપયોગી પુસ્તક	૨૭૨	૨–૦	૦–૫
શ્રીમદ્ ભાગવત–એ ગ્રંથમાં ભાષાંતર, નવી ૧૧મી આ.	૧૨૪૦	૮–૦	૧–૬
,, ,, –ભાગ રત્ને (આ. ૮મી) છૂટક મળશે.	૬૬૭	૩–૦	૦–૧૦
ભગવતી (દેવી) ભાગવત–સરળ ભાષાંતર, મોટા અક્ષરો	૯૨૮	૬–૦	૦–૧૫
આત્મસાક્ષાત્કારની કસોટી–સં૦ સ્વામી સ્વયંજ્યોતિતીર્થ:	૨૦૮	૧–૪	૦–૨
આત્મરામાયણ–રામાયણનાં પાત્રોના લાક્ષણિક અર્થો દ્વારા તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવતું સરળ પુસ્તક ...	૧૪૦	૦–૧૨	૦–૨
મોક્ષમાળા–શ્રીમદ્ રાજચંદ્રકૃત	૧૮૦	૧–૪	૦–૩
પ્રભુમય જીવનનું રહસ્ય–	૧૬૮	૧–૦	૦–૨
સ્વરૂપવિચાર–ગુરુ–શિષ્યના સંવાદરૂપે તત્ત્વોપદેશ	૧૦૪	૦–૧૦	૦–૨
તુકારામગાથા–એ ગ્રંથમાં–ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય–પ્રેરક અભંગોનું સરળ ભાષાંતર	૧૮૪૦	૬–૦	૦–૧૫

શ્રીરામકૃષ્ણ વાર્તાલાપ-ભાગ રજો	૩૧૨	૨-૦	૦-૪
સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશો-			
વ્યાખ્યાનો ઇત્યાદિ-(૧)	૫૬૪	૨-૮	૦-૬
સદુપદેશો ઇત્યાદિ-(૩)	૫૨૦	૨-૮	૦-૫
સ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો:			
સદુપદેશો-આવૃત્તિ રજી (૪-૫) ...	૬૦૦	૨-૪	૦-૬
ભક્તિયોગ-આવૃત્તિ રજી (૮) ...	૩૮૪	૧-૮	૦-૪
રાજયોગ અને જ્ઞાનયોગ-(૧૦, ૧૧) ...	૫૬૦	૨-૦	૦-૫
પાતંજલ યોગસૂત્ર-વિવેકાનંદના વિવેચન સાથે	૧૯૨	૧-૦	૦-૩
જ્ઞાનયોગ-વિવેકાનંદે આપેલાં વ્યાખ્યાનો	૨૩૬	૦-૧૨	૦-૨
રાજયોગ-પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ ઇત્યાદિ	૧૩૬	૦-૧૨	૦-૨
વિવેકાનંદસાર-વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ ઉપયોગી	૨૬૪	૨-૦	૦-૪
આખ્યાનમાળા-(૧) સ્વ૦ અનંતપ્રસાદ: ...	૭૦૮	૩-૦	૦-૭
,, ,, (૨) ,, ...	૭૨૦	૩-૦,	૦-૬
ઉપદેશસારસંગ્રહ-શ્રી.તિરુવલ્લુવરનો વેદ તુલ્ય બોધ	૩૮૪	૧-૮	૦-૪
સુબોધરત્નાકર-ધર્મનીતિપ્રેરક ૧૦૫ ટૂંકાં દૃષ્ટાંતો	૩૦૦	૧-૮	૦-૪
વિભુની વાટે ને રામાયણની રત્નપ્રભા- ...	૧૬૪	૦-૪	૦-૨
પ્રભુમય જીવન-આવૃત્તિ ૮મી	૧૯૨	૦-૧૨	૦-૨
માણિક્યસ્મૃતિ-લે. માણેકલાલ જમનાદાસ મ્હલારજી:	૫૫૨	૨-૦	૦-૪
શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-પૂર્વાર્ધ ભાગ ૩, ,,	૧૪૪	૧-૦	૦-૨
શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૩, ,,	૧૧૦	૦-૧૦	૦-૨
શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-ઉત્તરાર્ધ પ્રથમ ભાગ (જ્ઞાનયોગ),,	૨૧૪	૨-૦	૦-૩
જ્ઞાનસૂર્યોદયાખ્ય-મહાગ્રંથપ્રવચન	૨૭૨	૧-૮	૦-૪

રામાયણ

ગિરધરકૃત રામાયણ-કર્તાની હસ્તપ્રત ઉપરથી ...	૭૬૨	૪-૮	૦-૧૦
તુલસીકૃત રામાયણ-(બે ભાગ) ૩૨ ચિત્રો	૧૨૦૦	૮-૦	૧-૫
,, ,, -ભાગ રજો-આ. ૭મી-છૂટક મળશે.	૬૪૦	૩-૦	૦-૧૧
વાલ્મીકિ રામાયણ-નવી આવૃત્તિ છપાશે.			
,, ,, -ભાગ રજો (આ. ૩જી) છૂટક મળશે.	૭૬૪	૩-૦	૦-૧૨

ભગવદ્ગીતાઓ

પુરુષાર્થબોધિની ગીતા–(બે ગ્રંથોમાં) મૂળ શ્લોકો, પદચ્છેદ, અર્થ અને પંડિત સાતવલેકરજીની વિસ્તૃત ટીકા સાથે	૧૦૬૮	૧૦–૦	૧–૨
શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા–જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે રચેલી 'ભાવાર્થદીપિકા' નામની, દૃષ્ટાંતોથી ભરપૂર, ભાવવાહી ટીકા, સરળ અર્થ સાથે ...	૮૮૮	૪–૦	૦–૮
જ્ઞાનસત્ર ગીતા–ગીતાના મૂળ શ્લોકો, પદચ્છેદ ને શબ્દાર્થ	૩૬૮	૧–૪	૦–૪
,, ,, **ગુજરાતી લિપિમાં** ગીતાના શ્લોકો, પદચ્છેદ તથા શબ્દાર્થ સાથે	૩૬૮	૧–૪	૦–૪
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા–મોટા સુવાચ્ય અક્ષરો, સરલાર્થ સહિત ...	૨૪૮	૦–૧૨	૦–૩
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા–ઉપર શ્લોક ને નીચે ભાષાંતરવાળી, ગુટકો કદ ૩॥×૫॥	૩૫૨	૦–૮	૦–૨
,, ,, શ્લોકો ગુજરાતી લિપિમાં ,,	૩૫૨	૦–૮	૦–૨
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા–માત્ર ગુજરાતી ભાષાંતર-કદ ૩॥×૫	૨૮૮	૦–૪	૦–૧

નીચેની ગીતાઓમાં અર્થ આપેલા નથી; સંસ્કૃત શ્લોકો આપેલા છે.
(સંસ્કૃત પાઠ કરનારાઓ માટે ખાસ ઉપયોગી)

ભગવદ્ગીતા મૂળ મૂળ–મોટા અક્ષર	૨૧૨	૦–૧૦	૦–૨
,, ,, મધ્યમ અક્ષર	૨૦૦	૦–૫	૦–૧
પંચરત્ન ભગવદ્ગીતા મૂળ મૂળ–મધ્યમ અક્ષર	૩૩૨	૦–૮	૦–૨
,, ,, ,, લઘુ અક્ષર	૨૦૦	૦–૫	૦–૧

વધુ વિગત માટે વિસ્તૃત સૂચિપત્ર મંગાવો.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે, પોસ્ટ બૉક્સ નં. ૫૦, અમદાવાદ અને
કાલબાદેવી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, મુંબઈ–૨

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયના પ્રૌઢવાચનનાં ૧૮ પુસ્તકોની
સાહસભરી નવી યોજના

સર્વોપયોગી સાહિત્યશ્રેણી

પ્રૌઢશિક્ષણ માટે ઉપયોગી થાય તેવાં અને ઓછું ભણેલાંઓ રસપૂર્વક વાંચી-સમજી શકે, એવાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની યોજનાનાં પ્રથમનાં ૧૮ પુસ્તકો નીચે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયાં છે અને તેનું સંપાદન જાણીતા સાહિત્યકાર **શ્રી. મોહનલાલ મહેતા (સોપાન)**-એ કર્યું છે.

તમે આ પુસ્તકો વસાવ્યાં ન હોય, તો આજે જ વસાવી લેવા ભલામણ છે.

	પાન	કિંમત
૧. પ્રકાશનાં પગલાં : (સચિત્ર) લે૦ શ્રી. કરસનદાસ માણેક:		
★ જગતના ભિન્નભિન્ન ધર્મોની પ્રેરક કથાઓ	૧૨૮	૦-૧૦
૨. રાખની ઢગલી: (સચિત્ર) લે૦ શ્રી. 'સૌજન્ય:'		
★ વાર્તાના સ્વરૂપમાં સંસારની સળગતી સમસ્યાઓ	૧૨૮	૦-૧૦
૩. હાસ્ય-તરંગ : (સચિત્ર) લે૦ શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ૦ દવે:		
★ જીવનમાં દરરોજ દેખાતા પ્રસંગો ઉપરના કટાક્ષ-લેખો	૧૫૦	૦-૧૦
૪. જીવનની કલા : લે૦ શ્રી. રવિશંકર મહેતા :		
★ જીવનની સફળતા માટેનું વ્યવહારુ માર્ગદર્શન	૧૪૦	૦-૧૦
૫. જગતમાં જાણવા જેવું : (સચિત્ર) લે૦ શ્રી. છોટાલાલ કામદાર:		
★ જગતની અદ્‌ભુતતા ને ઉપયોગિતાનો સરલ પરિચય	૧૨૮	૦-૧૦
૬. જીવનપરિવર્તન : (સચિત્ર) લે૦ શ્રી. 'સોપાન':		
★ જીવનપલટાની એક કરુણ-મંગળ સળંગ વાર્તા	૧૪૦	૦-૧૦
૭. ઇતિહાસને અજવાળે : (સચિત્ર) લે૦ શ્રી. ઇન્દ્ર વસાવડા:		
★ ઇતિહાસની પરાક્રમી વ્યક્તિઓની જીવનરેખા	૧૩૬	૦-૧૦
૮. ગૃહજીવનની કલા : (સચિત્ર) લે૦ શ્રી. 'સમાજશાસ્ત્રી :'		
★ ઘરમાં સુખને સંપથી કેમ રહી શકાય તેનાં સૂચનો	૧૨૮	૦-૧૦
૯. ગામડું બોલે છે : (સચિત્ર) લે૦ શ્રી. ચુનીલાલ મડિયા:		
★ હિંદના નમૂનારૂપ એક ગામડાનું સાચું જીવન	૧૪૪	૦-૧૦
૧૦. ગૃહજીવનનાં દૃશ્યો : (સચિત્ર) લેખિકા : શ્રી. કુમુદ શેઠ:		
★ આપણાં ગૃહ-કુટુંબનાં સાચાં શબ્દચિત્રો	૧૩૨	૦-૧૦

૧૧. મારો ભા
* ભારતવર્ષન
૧૨. આરોગ્યસાધના
* આરોગ્યના સંર
૧૩. ભગવાનનાં છોરુ
* હરિજનોના જી
૧૪. સાહસકથાઓ :
* લોકકલ્યાણ અ
૧૫. ગુજરાતના સેવકે
* ગુજરાતનાં ૪ મ
૧૬. પટલાઈના ચેચ
* સામાજિક કુરૂઢિ
૧૭. પટલાઈના ચેચ
* સામાજિક કુરૂ
૧૮. ગીતહોરી અને બ
* તખ્તાલાયકીવાળ

● . દરેક પુસ્તકનું
● ઉપરનાં અઢા
મળશે. બધાં
રૂ. ૧–૮ વ

આ શ્રેણી માટે
થઈ છે. અને તેનું સ
કરી રહ્યા છે. આ ન
શ્રી. રવિશંકર મહારાજ
૧–૨ ગ્રામરચના–(સ

બીજાં

સસ્તું